Irodalmi Szemle

ÉBER | NYITOTT | ELEVEN

KÁRPÁTALJA

LIX. évf.
2. szám
2016. február

Ára: 1,20 € / 600 Ft
Előfizetőknek: 1 € / 500 Ft

Irodalmi Szemle

Alapítás éve: 1958, LIX. évfolyam

Alapító főszerkesztő:
DOBOS LÁSZLÓ

Főszerkesztő:
SZALAY ZOLTÁN
(szalzo@gmail.com)

Szerkesztő:
SZÁZ PÁL
(pali.100@freemail.hu)
Lapterv és tördelés:
GYENES GÁBOR,
SZABÓ ZSOLT,
VÁCLAV KINGA
Főmunkatársak:
GRENDEL LAJOS,
TŐZSÉR ÁRPÁD
Szerkesztőbizottság:
BALÁZS IMRE JÓZSEF (Kolozsvár),
BÁRCZI ZSÓFIA, CSANDA GÁBOR,
DARVASI FERENC (Budapest),
N. TÓTH ANIKÓ,
ONDREJCSÁK ESZTER (Budapest),
PÉCSI GYÖRGYI (Budapest)

Szerkesztőség
Madách Egyesület, P.O.BOX 7
820 11 Bratislava.
ISSN 1336-5088
web: www.irodalmiszemle.sk
facebook.com/irodalmiszemle
skype: irodalmi.szemle

Hidi Endre 1982-ben született az ukrajnai Nagydobronyban. Tanulmányait az ungvári Erdélyi Béla Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola kerámia szakán, majd a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem szobrász szakán végezte, mesterei Karmó Zoltán, Kő Pál és Gálhidy Péter voltak. 2005-től a Révész Imre Kárpátaljai Képző- és Iparművészek Társaságának tagja, 2011-től az ArtTisza Művészeti Egyesület alapítótagja. 2010-ben Samu Géza-díjjal tüntették ki. Számos csoportos kiállításon (Ukrajna, Magyarország és Szlovákia) és művésztelepen (Tihany, Heves, Nagyatád, Somorja, Csongrád, Gyertyánliget, Zalaszentgrót, Nagyborzsova) vett részt. Munkássága leginkább köztéri szobrokból, kisplasztikákból, land art-szerű immanens installációkból és kerámiákból áll. Művészetére jellemző a természetből vett inspiráció, az organikus és archetipális formák használata.

A borítón:
Kőcsiga

A hátlapon:
Ember alkotta lény

I.:
DNS

II.:
Organikus kerék

I.

TARTALOM

3 **Márton László:**
Női holttesttel állunk szemben (regényrészlet)

10 **Kulcsár Ferenc:**
Kővadon tüskéje feketén ragyog (vers)

14 **Gyüre Lajos:**
Kánaánban; Fekete hattyú (versek)

16 **Pucher Bálint:**
(ki)égéstermékek / protoversek (vers)

KÁRPÁTALJA

18 Ruszin népballadák: *Stefán vajda; A hármas varázsfű; A töröknek eladott lány; Magzatgyilkos a pokolban* (Vári Fábián László fordításai)

26 **Popovics Demeter:**
A bosszúság (novella, Kercsa Igor fordítása)

31 **Vári Fábián László:**
Vásártér (regényrészlet)

40 **Berniczky Éva:**
Boszorkánykonyha retró (novella)

45 **Kovács Eleonóra:**
A tintásüveg (próza)

47 **Shrek Tímea:**
Koldusok (novella)

49 **Lőrincz P. Gabriella:**
Üveggolyó (vers)

50 **Csordás László:**
Emlékírás és regényszerűség. Mandrik Erzsébet szövegeinek olvasásmódja (tanulmány)

60 **Száz Pál:**
Az etnográfiai írás sajátosságai és az idegenség alakzatai Ivan Olbracht kárpátaljai riportjaiban (tanulmány)

ÍZLÉSEK ÉS POFONOK

82 **Csehy Zoltán:**
A megtestesült logográfia (Magolcsay Nagy Gábor *második ismeretlen* című kötetéről)

87 **Forgách Kinga:**
Poétikai motívumtranszponálás (Marno János *Hideghullám* című kötetéről)

89 **Gyürky Katalin:**
Aszráltestek bolyongása (Bogdan Wojdowski *A holtaknak vetett kenyér* és Igor Ostachowicz *Űzött lelkek éjszakája* című kötetéről)

96 Szerzőink

Irodalmi Szemle
ÉBER | NYITOTT | ELEVEN

Számunkat Hidi Endre plasztikáival illusztráltuk.

Kiadja a Spolok MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET (EV 153/08), nyilvántartási szám: 30807719.
A lap megjelenését támogatta a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala – a Nemzetiségi Kultúrák 2016 program keretében.

ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Nyomta a Rubiconprint Kft., Somorja.
Terjeszti a kiadó és a Slovenská pošta, a. s.
Megrendelhető a szerkesztőségben, ill. a következő címen: Slovenská pošta, a. s. Stredisko predplatného tlače, Uzbecká 4.
P. O. BOX 164, 820 14 Bratislava 214.,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk
Megjelenik havonta (évente 10 rendes és egy összevont szám). Példányszám: 400.
Egyes szám ára: 1,80 €. Magyarországon: 800,-Ft.
Előfizetőknek fél évre 9,- € , egy évre 18,- €,
Magyarországon fél évre 3600,- Ft, egy évre 7200,- Ft.
Szlovákián, ill. Magyarországon kívüli postázás esetén a postaköltséget felszámítjuk.

A lapban megjelent írások tartalmi/eszmei szempontból nem feltétlenül tükrözik a szerkesztőség véleményét.

Vydáva Spolok MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET (EV 153/08).
Šéfredaktor: Zoltán Szalay. Redaktor: Pál Száz.
Grafická úprava a obálka: Gábor Gyenes, Kinga Václavová, Zsolt Szabó.
Adresa redakcie: Madách Egyesület, P.O.BOX 7
820 11 Bratislava.
ISSN 1336-5088.
web: http://www.irodalmiszemle.sk
Adresa vydavateľstva:
Spolok Madách, Mierová 16, 821 05 Bratislava 2.
IČO vydavateľstva: 30807719.
Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky – program Kultúra národnostných menšín 2016.
Tlač: Rubiconprint, s.r.o., Šamorín.
Rozširuje vydavateľstvo a Slovenská pošta, a. s.
Objednávky na predplatné prijíma redakcia a každá pošta Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a. s. Stredisko predplatného tlače, Uzbecká 4. P. O. BOX 164, 820 14 Bratislava 214.,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk.
Vychádza mesačne (10 riadnych a 1 spojené číslo ročne).
Náklad: 400.
Cena jedného čísla: 1,80 €. Predplatné za polrok: 9,- €, na rok: 18,- €.

MÁRTON LÁSZLÓ

NŐI HOLTTESTTEL ÁLLUNK SZEMBEN

(RÉSZLET EGY KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL)

Június harmadik hetében járunk, annak is a vége felé, és itt vagyunk Tiszaréten, özvegy Katanics Mironné udvarán, ahol két fűrészbakra egy ajtó van fektetve, az ajtón ott hever a világhírű tiszadudvai vízihulla, a holttest mellett pedig ott áll Ölyvesiné, és a haját tépve sikoltozza: „Ez nem az én kislányom! Ez nem lehet az én kislányom!”

A többi jelenlevő befogja az orrát.

Azaz bocsánat, rosszul mondom. Nem azt, hogy befogják az orrukat, mert mindenki befogja az orrát, még a vizsgálóbíró és a három orvosszakértő is. Ölyvesiné az egyetlen, aki nem tesz így. A sikoltozást mondom rosszul. Eszter édesanyja egyáltalán nem sikoltozik, hanem összeszorított fogain keresztül szűri a szót. A haját pedig már csak azért sem tépheti, mert be van kötve kendővel a feje.

A lényeg az, hogy bekötött fejjel, összeszorított fogakkal is azt állítja, hogy ez nem az ő kislánya, ez *nem lehet* az ő kislánya.

Tökéletesen igaza van. Első pillantásra látszik, hogy az a hogyishívják, amely ott van kinyújtóztatva Katanicsné fáskamrájának az ajtaján, semmiképpen sem lehet azonos Ölyvesiné kislányával, a mi Eszterünkkel.

Eszter tűzrőlpattant, csinos kislány volt (többnyire mosolygós, néha szomorkás), ez meg itt egy kupac förtelmes rothadék.

Eszternek télen egy kis füstszaga, nyáron egy kis verejtékszaga volt (no de úgysem szagolgatom mások gyerekének a hónalját), ez meg itt olyan orrfacsaró bűzt áraszt, hogy még a harmadik utcában is felfordul tőle az ember gyomra.

Eszternek, azt hiszem, kék szeme volt, vagy talán inkább fekete (volt is nekem időm a szemét nézegetni), ennek meg semmilyen szeme sincs, mert megették a halak meg a rákok, és az orrát is megették, meg a füle nagy részét is. Ugyanez mondható a hajáról is. Már ne úgy tessék érteni, hogy azt is megették a halak, hanem úgy, hogy a mi Eszterünknek vállig érő, gesztenyebarna haja volt, ez meg itt kopasz, mint az úritök.

Eszter mindig viselt valamilyen ruhát, akár tél volt, akár nyár. Jó, jó, nem mondom, tavasztól őszig mezítláb járt, de a nyakán alul és a térdén felül soha senki nem látta a testét (különben is szégyenlős volt), ez meg itt anyaszült meztelenül fekszik az egész falu szeme láttára, mint akiben egy csöppnyi szégyenérzés sincs.

Jó, jó, nem mondom, ezen is volt ruha, méghozzá pontosan ugyanaz, amit Eszter viselt (vagy talán mégsem, hiszen a fene sem tartja számon mások gyerekének a ruháját), de a vizsgálóbíró úr megparancsolta, hogy vetkőztessük le. Mert ha rajta hagyjuk a ruhát, esetleg még kendőt is kötünk a fejére, akkor a tiszarétiek, amilyen jóhiszeműek, hajlandóak elfogadni, hogy ez itt a mi Eszterünk. Minthogy pedig a nyakán semmilyen

vágás nem látható, ebből az következik, hogy a zsidók tényleg nem csalták be az imaházukba, és tényleg nem vágták el a nyakát.

Igaz ugyan, hogy Krisztus urunkat ők gyilkolták meg, de a mi Eszterünkhöz nem nyúltak hozzá. Ezt kellene mondanunk, ha a tiszadudvai női hullában ráismernénk Eszterre.

Ráadásul még az a kendő is megvolt, amellyel Eszter az eltűnés napján, április elsején elindult a boltba festékért. (Messzire kellett mennie, mert április elseje szombatra esett, amely napon a zsidó boltosok zárva tartanak, az egyetlen keresztény vegyesbolt pedig a falu túlsó végén található.) Ott volt a sárga kendő a hulla bal csuklójára kötve. Ugyanaz a kendő, vagy legalábbis pontosan ugyanolyan. Amikor a kendőt kibontottuk, megtaláltuk benne azt a lúgban oldódó, sötétkék festéket, amelyet meszeléskor a tiszaréti asszonyok porrá törve belekevernek az oltott mészbe. Ugyanaz a festék, amelyet Eszter vásárolt a keresztény boltosnál, Vastagh bácsinál, vagy legalábbis ugyanaz a fajta.

Na, ezt a kendőt is leszedeti a vizsgálóbíró a holttest csuklójáról, és intézkedik, hogy vigyük valami félreeső helyre. Nem vagyok se próféta, se vak jövendőmondó, de annyit világosan látok, hogy a kendő és a festék holnapra szőrén-szálán eltűnik, és soha többé nem kerül elő. Semmi szükség rá, hogy holmi tárgyi egyezések megzavarják a jóhiszemű tiszarétieket.

Az édesanya így szól: „Én a lányomat akarom látni, nem ezt a rondaságot! Majd ha olyan lesz, amilyen Eszter volt, akkor felismerem!”

Borbély Gábor, a falu bírája így szól: „Azt a hullát hozzák ide, aki olyan, mint a mi Eszterünk volt, amikor meggyilkolták a zsidók! Ez itt nem olyan!”

Jönnek a tiszaréti lakosok, férfiak és nők, fiatalok és öregek, szegények és tehetősebbek, reformátusok és katolikusok, és így szólnak: „Ez nem lehet a mi Eszterünk! – Teljességgel ki van zárva! – Lehetetlenség! – Akkor sem tudnék ráismerni, ha akarnék! – Ezek hülyének néznek minket?”

Itt gyülekeznek Katanicsné portájánál a tiszaréti zsidók is, már akik szabadlábon maradtak. Ők is szeretnék látni a holttestet, de őket nem engedik be az udvarba.

Mit akarnak itt maguk nézelődni? Magukat úgyis elkergetjük a faluból! Meg még az egész országból is, hogy hírük-hamvuk sem fog maradni! (Tiszaréten tartózkodik Vajda Károly is, a saktervédő, de van annyi esze, hogy a Katanics-portának még a közelébe se menjen. Úgysem engednék be. Inkább a Friedmann kocsmájában üldögél, és várja a híreket. Egy ezüstforintot ad mindenkinek, aki tájékoztatja a fejleményekről. Nem rossz keresmény az. Elmondod a Vajdának, hogy bűzlik a hulla, és annyi pénzt ad, mintha egész nap kaszáltál volna.)

Egyvalaki zavarja meg az összhangot. Máttyus Julcsa – vallása református, életkora 15 év, foglalkozása cseléd, írni-olvasni nem tud – előadja, hogy ő Eszter barátnője volt, jól ismerte, gyakran voltak együtt. Eszterrel még tavaly novemberben történt egy baleset. Akkori gazdasszonyának, Úri Antalnénak segített az istállóban az esti fejésnél, amikor rálépett a jobb lábára a tehén. Három hétig be volt kötve a lába, és utána is megmaradt a sebhely. Ő, Julcsa azt a sebhelyet gyakran látta, és tessék, a holttest jobb lábfején ott látszik ugyanaz a sebhely, az a kagyló alakú forradás.

A vizsgálóbíró elvörösödik, de megőrzi higgadtságát. Azt mondja, hogy az csak egy közönséges szennyeződés, az ott, a holttest jobb lábfején, úgyhogy az imént elhangzottak nem tartoznak a tárgyhoz, nem is vesszük őket jegyzőkönyvbe.

Annál inkább dühbe gurul Máttyus Dezső, a Julcsa apja.

Miféle sebhelyről beszélsz, te moslékfejű? Majd adok én neked sebhelyet, nem is egyet!

Máttyus, amíg megvoltak a lovai, fuvaros volt, akárcsak Forspont Gergő. A lovai már nincsenek meg, de az ostora még most is megvan. Azt ebben a szent pillanatban előkapja a jobb kezével, a bal kezével pedig megragadja Julcsa haját, úgy rángatja a lányát a Katanicsné disznóólja mögé. Onnét seperc múlva hallatszik az ostornyél suhogása és Julcsa sikoltozása.

Úgy kell neki, a büdös fehércselédnek! Hogy merészeli a zsidókat mentegetni, amikor az egész falu ellenük van?

Mégiscsak rendes ember ez a Máttyus. Tudja, mihez tartsa magát. De a lányának is megmutatja ám!

A vizsgálóbíró int Forspont Gergőnek, aki Tiszadudváról Tiszarétre szállította a holttestet a szekerén, hogy távolítsa el azt a szennyeződést. Forspont egy drótkefével úgy eltávolítja azt a kagyló alakú forradásnak látszó iszapfoltot, hogy a hámszövet is lejön, sőt az izomzat egy része is. Ez nem meglepő: végtére is egy hosszú ideig víz alatt rothadó, úgynevezett „macerált" hullával állunk szemben. Dobos, a kisbíró egy locsolókannával leöblíti a megtisztított felületet, és tessék: volt sebhely, nincs sebhely. Pontosabban fogalmazva, nincs és nem is volt.

Most már jöhetnek az egészségügyi szakértők: dr. Szuri Tihamér járási körorvos, dr. Hass-Hajthó Benjámin megyei tisztiorvos és dr. Baczilussy Eszkuláp, a szentvilmosi huszárlaktanya orvosa, valamint Erős Arzén, a tiszadudvai gyógyszerész. (Ő az egyetlen az Erős-fiúk közül, aki tanulhatott, és értelmiségi pályára léphetett. Öccseiből, Pistából és Ágostból kútásó, illetve sírásó lett.)

Mindenekelőtt sort kerítenek a hatósági halottszemlére.

Szuri az orvos kollégákkal teljes egyetértésben megállapítja, hogy a fejbőrről a haj le van borotválva. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az illető, amíg élt, hitbuzgó zsidó nő volt.

A gyógyszerész a legnagyobb tisztelettel megjegyzi, hogy ez egy macerált holttest, és hogy állapotából ítélve legalább két hónapot töltött víz alatt, beszorulva a meder kövei közé, vagy fennakadva egy fagyökérben. Ennyi idő alatt a víz sodrától is kitöredezhetett a haja, vagy a felpuhult fejbőrből ki is hullhatott. Erre az okvetetlenkedésre a tudós doktor urak a következő csattanós ellenérvvel válaszolnak: „Patikus – neve kuss." Mégis, mit képzel ez a képesített, okleveles paraszt? Ellenkezik velünk?

Hass-Hajthó, igazodva a két másik orvostudor véleményéhez, megfigyeli, hogy a szeméremszőrzet is le van borotválva. Ebből arra következtet, hogy az illető, amíg élt, prostituáltként működött valamelyik városi nyilvánosházban. Ott szokták a lányok legyantázni vagy borotválni a picsájukat. Ő már csak tudja.

A gyógyszerész alig hallhatóan suttogja maga elé, hogy fiatal lány testéről lévén szó, a szeméremszőrzet esetleg ki sem fejlődött. Ám hiába, hogy csak motyog, a doktor urak nem eresztik el a fülük mellett a kotnyeles megjegyzést, és az imént hangoztatott ellenérvvel söprik félre: „Patikus – neve kuss." Urat csináltunk a senkiháziból, és tessék, nekiáll feleselni!

Baczillussy, osztva és magáévá téve két nagytudású kartársa véleményét, azt az észrevételt teszi, hogy az emlők „elsoványodottak". Ennek alapján meg van győződve róla, hogy egy hervadás korába lépett, 40-50 éves nő holtteste fekszik Katanicsné

fáskamrájának ajtaján. Ez a nő semmiképp sem lehet a mi Eszterünk. Azt is leszögezi, hogy a bőr üde rózsaszínű, a hús pedig olyan friss, mint amilyet Zsirávszky hentes szállít a huszárlaktanyába Szentvilmoson, vagyis a holttest cirka három napot, na jó, legföljebb egy hetet tölthetett a vízben.

A gyógyszerésznek ott lebeg a nyelve hegyén az észrevétel: az emlők nem „elsoványodottak", hanem fejletlenek, vagyis ez itt egy gyereklány holtteste; a bőr pedig azért rózsaszínű, mert az irháról levált a felhám, ami arról tanúskodik, hogy a test április eleje óta ázhat a vízben. Ott lebeg a nyelve hegyén, de nem mondja ki. A doktor uraknak is ott lebeg a nyelvük hegyén a hathatós ellenérv, de ők sem mondják, hogy patikus neve kuss, legfeljebb gondolják.

Ez nem veszi észre, hogy az ilyen tudálékos szőrszálhasogatással a zsidóknak dob mentőövet?

A doktor urak abban is tökéletesen egy nézeten vannak, hogy a halál oka semmiképpen sem lehet vízbefulladás. Ám hogy mi lehetett a halál tényleges oka, azt a boncolásnak kell kiderítenie.

Nosza, előhozzák szerszámaikat és műszereiket, majd pedig kilenc óra ötven perc és tizenkét óra harminc perc között felboncolják a világhírű vízihullát.

A boncolás menetéről és egyes műveleteiről sajnos nem tudósíthatok, mert csak a hivatalos hatósági személyek lehetnek jelen, de biztosra veszem, hogy a három orvostudor a legnagyobb hozzáértéssel és a legteljesebb tudományos alapossággal végzi munkáját. Egyikük a földbirtokosok reumájának gyógyításában járatos, másikuk a klórmeszes fertőtlenítés apostola, a harmadik meg a huszárok közt elharapódzó fejtetű és lábgomba kiküszöbölésére tette fel az életét. Biztosra veszem, hogy értenek a kórbonctanhoz is.

Emlék

Fél egykor aztán abba kell hagyniuk a munkát, mert Borbély falubíró kis menye, a napsugár mosolyú Bözsi megüzente, hogy elhűl a finom tyúkleves, pedig csigatészta is van hozzá, a gombás berbécstokány után pedig még túrógombóc is lesz. Mégiscsak jobb érzés pecsenye alakjában szagolni a húst, mint vízihulla-állapotban.

Ebéd után a doktor urak letisztázzák a boncolási jegyzőkönyvet, amelynek záradékában leszögezik: az elhunyt személy 40-50 éves vagy annál idősebb hitbuzgó zsidó nő volt, aki üzletszerű kéjelgéssel foglalkozott a halála előtt, a halált pedig nem okozhatta vízbefulladás, mert az illető már azelőtt halott volt, hogy a Tiszába került.

Az elhunyt személy halála orvosilag megállapíthatóan komplex halál volt, ugyanis egyszerre több okra vezethető vissza.

A halál boncolás folyamán kimutatott okai: agysorvadás, álszentség, bambaság, bénulás, címkórság, csípőficam, csúz, determináltság, diftéria, ekcéma, epilepszia, epiphania, fagyás, fogyás, gnoszticizmus, gümőkór, gyomorkatyvasz, honvágy, hűdés, hűség, ijedség, influenza, jajgatás, kacagás, lépfene, luesz, mulandóság, mumifikálódás, mumpsz, nátha, nehézkedés, neurózis, nyakszirtmerevedés, nyavalygás, nyűglődés, oltalomkeresés, orrfolyás, ödéma, ösztönösség, pokolvar, pörkölődés, pudvásodás, reuma, sínylődés, sorvadás, szamárköhögés, szomorúság, torokgyík, tyúkszem, unalom, unio mystica, ülepviszketés, veronálmérgezés, vértolulás, vigalom, vörheny, Weil-kór, zákányosság, zsibbadás.

Ennyiféle októl és előzménytől már igazán meg lehet halni, főleg ha tudós orvosok tárják fel őket szakszerű boncolás keretei közt!

Most már csak azt kell megmagyaráznom az olvasónak, hogyan kerül három ennyire hozzáértő, derék tudós orvos ilyen hamar Tiszarétre? Nagyon egyszerű: tegnap este véletlenül a szomszéd faluban, Tiszadudván tartózkodtak mind a hárman. Prücsky Bandihoz voltak hivatalosak vacsorára. A csendbiztos áthívta a gyógyszerészt is, mert hiszen az Arzi gyerek is amolyan közegészségügyi úrféleség volna, ha már felkapaszkodott az uborkafára. (No de a mai szereplése után nem kap egyhamar újabb meghívást Prücskyékhez.)

Javában vacsoráztak, amikor berohant Fazola Zoli, a mezőőr, és verejtékét törölgetve, lihegve jelentette: megvan az Eszter! Valami tót vagy ruszin tutajosok fogták ki a Tiszából a Csonkafüzesnél. Ott üldögélnek a holttest mellett, és szalonnát falatoznak málékenyérrel, fene a gusztusukat.

Azért mondom, hogy holttest, mert nincs életben, tetszik tudni. Eszternek meglehetősen Eszter, de sajnos meg van halva, és már eléggé régóta halott lehet, mert irtózatosan büdös. Micsoda gyomruk van ezeknek a ruszinoknak! És valami rettentő hülye nyelven beszélnek, amiből nem értek egy árva szót sem. Igaz, ők sem értik azt, amit én ugatok nekik.

Mit tetszik kérdezni? Nem láttam én az arcát, mert hason fekszik, és én nem nyúlok hozzá. Iszonyodom a hulláktól, főleg amelyik ilyen kegyetlen mértékben büdös. Még a közelébe se mentem. De a ruháját messziről is megismerem. Mindig ugyanazt az egy ruhát hordta, mert nem volt neki másik.

Az mondjuk igaz, hogy messziről néztem, és nem is láttam valami nagyon jól, mert már sötétedett, de azért meg mernék esküdni rá, hogy ez a mi Eszterünk ruhája.

Ezek után fölösleges volna elmondanom, hogyan ugrott fel Prücsky Bandi a vacsora mellől, hogyan szalajtotta Fazolát Tiszarétre a vizsgálóbíróért, és hogyan szervezte meg

alig fél óra alatt a csonkafüzesi helyszín őrzését és védelmét. Mindezt már láttuk az előző fejezet vége felé.

Azt is éppen csak megemlítem, hogy a tutajosok, akik a hullát kifogták, kikötött tutajaikon pihennek, a helyszíntől mintegy száz lépésnyire, és nemigen törődnek a holttest körüli felfordulással. A csendbiztos pandúrjai és a holttestet őrző tiszadudvai ifjúgárdisták hasonlóképpen ügyet sem vetnek a tutajosokra. Jóformán észre sem veszik, amikor azok hajnaltájban eloldozzák a tutajokat és továbbindulnak lefelé a Tiszán.

Azt sem érdemes részletezni, hogyan érkezett meg a vizsgálóbíró Forspont Gergő szekerén a dudvai határba, és hogyan szállítja ma reggel ugyanez a szekér a hullát a Csonkafüzesből Tiszarétre.

Csak mint érdekességet mondom, hogy az öregebb tiszadudvai lakosok megpróbálják útját állni a szekérnek, mondván: nem szabad holttestet kivinni a községből, mert elveri a jég az egész határt. De Prücsky Bandi, aki homokszínű csézáján a szekér után hajtat, megnyugtatja őket.

Emberek! Akár elveri a jég a határt, akár nem, ennek így kell lennie! Ezt így parancsolja a törvény, és a törvény minden fölött!

Kár volna szót vesztegetni rá, hogy a homokszínű csézát a Fecske és a Bársony húzza, a bakon Máté feszít, az új kocsis, a csézában pedig a csendbiztoson kívül ott ül a vizsgálóbíró, a három orvostudor és a gyógyszerész. És a dudvai öregek, akármennyire babonás lelkűek is, tisztelettel félreállnak az útból.

Inkább azt mondom el, hogy Prücsky Bandi előző esti vendégei nem négyen voltak ám! Nem bizony, mert a három orvostudoron és a gyógyszerészen kívül ott ült az asztalnál Pistoli Falstaff tiszabujdosi földbirtokos is. Tetszenek tudni, ő a Taksony vármegyei Kékszakállú Herceg. Kvitt, a félszemű zsidó hozta kétkerekű, egylovas taligáján Bujdosról Dudvára.

Pistolinak tudniillik nem volt maradása Bujdoson, mert a szomszédságában lakó Nyirjes Evelin lehozta Pestről a barátnőjét, egy bizonyos Malvin kisasszonyt, és azóta Pistoli nem bír magával. Nem tudja, mitévő legyen: cigánybandát vezényeljen-e a Nyirjes-kúria ablakai alá, hogy a legszívbemarkolóbb nótákat húzassa Malvin kisasszony fülébe? Vagy megkérje a kezét, ígérve neki sírig tartó boldogságot? (Pistolinak volt ebben jártassága: legalább három feleségét eltemette már, további hármat pedig bezáratott a porvári bolondokházába.) Vagy inkább lesben álljon a bujdosi kerek erdő szélén, és amikor Szonett kisasszony, ahogyan Pistoli emlegetni szokta, sort kerít valamelyik magányos, holdvilágos éjféli andalgására, teperje le a harmatos pázsiton, és erőszakolja meg? (Ilyesmit is cselekedett már Pistoli, nem egyszer, nem kétszer.)

Hirtelenjében nem is tudta, melyik megoldást válassza. Hogy időt nyerjen, felült Kvitt járművére, és átment régi cimborájához, Prücsky Bandihoz lakmározni. (Szokása volt becsavarogni a vidéket, és bezörgetni egy-egy meghitten ismerős ablakon, megkérdezve: ugyan már, mi lesz vacsorára?)

Pistoli nem örül, ha „pisztoly”-nak ejtik a nevét. Régi firenzei név, az ősök hozták magukkal Károly Róbert udvarába. A család címerében hét pelikánfióka látható, akiket az anyjuk a saját vérével táplál, mert a Pistoliak mindig önfeláldozók voltak.

Amikor meghallotta a Csonkafüzesnél partra húzott női vízihulla hírét, egészen felvidult.

Újabb nőt sodort elém az élet! Majd ez kedvesebb lesz hozzám, mint Maszkerádi Malvin! (Így hangzik a pesti kisasszony teljes neve.)

Nem ő az első női vízihulla Pistoli életében. Köztudomású, hogy a bujdosi Casanova miatt számos lány és asszony ugrott már be a Tiszába, sőt, Pistoli egyszer részegen azzal dicsekedett, hogy ő bizony szokott ölelkezni vízből frissen kifogott női holttestekkel is. Meri állítani, hogy számottevő gyönyört fakasztanak: mintha egy halfarkú sellő olvadna el az ember karjai közt.

Az sem baj, ha egy kicsit büdösek. Egy kívánatos nő a döntő ponton és a döntő pillanatban erőteljes szagot áraszt.

Odamegyek, és megnézem: nem volt-e valamikor a szeretőm?

Igen ám, de Etelka tekintetes asszony éppen ekkor hozza be és tálalja fel saját szentséges kezeivel a kenyértésztában sült galambfiókákat. Az ilyen ínyencfalatot az ember még akkor sem hagyja kihűlni, ha Pisztoly uramnak szólítja a háziasszony. Ha választani kell a sült galamb és a rothadt vízisellő között, akkor az ember – mármint Pistoli Falstaff – okvetlenül az előbbit választja. Arról nem is beszélve, hogy Ancsa, az új szolgáló, aki a nemrég elkergetett Gányó Julcsának lépett a helyére, szép nagy üvegkancsóban hozza az olajosan sűrű, aranysárga törkőberceli hárslevelűt.

Ennek a hat és fél éves hárslevelűnek lelke van. A Szentlélek lakik benne!

Iddogálás közben gyorsan múlik az idő, főleg, ha a kiürült kancsó újra meg újra megtelik. Pistolinak olyan érzése van, hogy még csak egy vagy két perce üldögél Prücskyék asztalánál, amikor visszaérkezik a hullaszemléről a házigazda és a többi vendég, továbbá Viola Mihály vizsgálóbíró, Döbröghy Géza tiszaréti földbirtokos, valamint Istókfy Győző közéleti személyiség.

Prücsky Bandi asztalánál mindnyájuknak jut kényelmes hely és törkői bor. Egymás szavába vágva próbálják Pistoli lelki szemei előtt megjeleníteni az általuk látottakat és látni vélteket.

Egyszerre csak kifogynak a szóból, csend lesz, és Pistoli, akit a hárslevelű hatására megszállt a Szentlélek, mond valami nagyon okosat.

No és akkor mi az ábra, igen tisztelt uraim, ha a ruha igenis az Eszteré, de a holttest mégsem az Eszteré? Azt a ruhát utólag is ráhúzhatta valaki!

Azzal feláll, kétfelé törli a bajszát, lesöpri az asztalról a galambfiókák csontjait, és kitámolyog a kora nyári éjszakába. Ostorpattintás, taligazörgés, Kvitt gebéjének fulladozó köhögése hallatszik. Azt hiszem, Pistoli a tiszakátyúsi kocsmárosnéhoz, Kövi Dinkához indul látogatóba, aki a szeretője volt nagyjából harminc évvel ezelőtt. Mi azonban, az olvasó és én, ahelyett, hogy a nyomába szegődnénk, maradunk az asztalnál, a kiürült boroskancsók mellett.

Az urak döbbenten néznek egymásra. A féleszű tiszabujdosi nőcsábász kettévágta a gordiuszi csomót!

Azzal a meggyőződéssel térnek nyugovóra, hogy másnap ugyanilyen hatalmas lendülettel, még fényesebb eredményekkel folytatják a nyomozást.

KŐVADON TÜSKÉJE FEKETÉN RAGYOG
LIPCSEY GYÖRGY-DALOK 2.

Örök változásban
születek egyre,
végtelen alakban
maradván egybe',

az álmomból ömlő
mennyei dózist
magába issza a
metamorfózis:

rejtelmet cipelve
jeleket írok,
húsevő virágként
csukódom, nyílok.

Férfikar-husángok
átfonnak, védnek,
rügyeket eresztvén
fordulnak fénynek:

gyökérző ablakrács
növeszti szárnyát,
ég vinné, föld húzza
ezeregy ágát.

Göcsörtös, kígyózó,
meztelen suháng
szívemet strázsálja
őrangyal gyanánt:

tömör, zárt és kemény,
akár a sírkő,
s áttört, lágy és nyitott,
épp, mint a bölcső.

Halott és eleven:
kő meg fa beszél,
és vélük peng, suhog
márvány és kötél,

vaskarom-lombsátor
suhog: Itt vagyok!
Kővadon tüskéje
feketén ragyog,

Váza

világtengely-póznák
mennyekbe nyílnak,
celőkék, dorongok
Istenért nyúlnak,

s röpülni kész, szúrós
szálfa és fustély
mutatja: az álnok,
tövises itt-lét

enigma csak, mely
piheként elszáll.
Lélek és lélek közt
lúdbőrző harc áll!

Ág-bogak öklelik
bennem a halált,
az ősi formarend
keresztbe, haránt

építget szivemben
teremtés-tervet –
gúlahad, hasábok
életre kelnek:

Sárkányölő Szent György
mészkőben, vasban,
utolsó vacsora
sasmadarakban,

bikaszarvú totem,
vajákos, táltos
gránit- s vaserdőben
fel-alá járdos.

Infernóba húznak
göbös ág-kapuk,
vagy rajtuk a lelkem
mennyvilágba jut,

esetleg a mélybe
húz le talánya,
oda, hol a csöndnek
nyílik a zárja!?

Ki tudhatná? Trónok
fényesség alatt
kifosztva, prédaként,
szótlan állanak!

S amodább vashegyű
kúpok merednek –
nyújtózva hófehér,
márvány egeknek!

Szirén

GYÜRE LAJOS

FEKETE HATTYÚ

Jön, csak jön, bús fekete madár,
előtte nincs zárt, kulcsos határ.

Fekete, a fehérek között,
vagy csak ünneplőbe öltözött.

Fekete szárnya füstöt okád,
torkot reszel, isten homlokát

takarja: a napot. És úszik
a Végtelen vizeken untig.

Fekete lobogó, hajnalig,
fénye nincs, s ha van, alig-alig.

Bús madár. Vonul szakadatlan,
szája forró, sistergő katlan,

s nincs megállás, fekete vándor,
szeme tűzben ég, szinte lángol.

S hiába gyúl fel a nap, az ég,
köd száll utána, és sötétség.

Esténként ágyba bújik velem,
s kivirít bennem a félelem.

Kassa, 2015. okt. 3.

KÁNAÁNBAN

Kánaánban eltört a jegyesség.
Kánaánban nem lesz új menyegző,
se bor, terített asztal, se vendég,
csak dülöngő ház, pusztuló mező,

hol emberre vadásznak puskások,
és módjával bánnak a vigasszal,
a Falon új, frissek a rovások,
lesz kit siratni a kelő nappal.

Düh és bosszú tarol, mint a sáska,
nem nyugszik, csonkol, és belülről rág,
s nincs hozsánna, zöldülő pálmaág.

Nyáj sincs, csak bombával teli táska.
apáról fiúra száll a harag,
némán, mint a karthágói harang.

Pódafa, 2015. szept. 20.

Vénusz burokban

PUCHER BÁLINT

(KI)ÉGÉSTERMÉKEK / PROTOVERSEK

művész a saját testéből süt kenyeret

és egyre többször lett a tudatban napfogyatkozás

a mindennapokat a csendes apátia
viszi el mint a szülőét
aki már megszokta a gondolatot
hogy fogyatékos gyereke nem fogja
a családi vállalkozást továbbvinni

szellemként kóborlok évek óta
mintha nem is lennék ott ahol

itt maradtam az autópálya szélén
nem vettek fel
város falu messze van
sötétedik

(tavaszünnep)
szóval eljött még egy születés/névnap is
érkeztek a nap során a melegebb
hűvösebb üdvözlések
az idő nyirkos barátságtalan
az új szám egy lapból még
nem kapható a városunkban
a munkahelyemen ugyanúgy telik
ez a nap is mint az összes többi
az attitűdömből kifolyólag szeretnék valami
olyat látni a sáros tájban ami túlszárnyalja
az esztétikum hiányát bár a valóságomat
jobban áthatja a kopár táj és a benne rejlő
láthatatlan lehetőségek
ha summáznám az eltelt évet
a végösszeg mínuszban lenne
az országom összeomlott
elbizonytalanodtam hogy mit feleljek
ha a nevemet kérdezték

(a keresett érték nem található)

de folyton kibukkan a sorok közül mint
a szörny a Loch Nessből hogy
nincs itt valaki akinek kellene

a soha meg nem valósult
családi ebédek vacsorák

hiába van péntek, kihalt a strand. egy kopasz testvérpár a medencében, gyerekek egy szemetest állnak körül és néznek benne valamit, két kövér, napozó lány bazmegolva cukkolja egymást azzal, hogy kinek milyen vastag a combja. ketten úszunk az egyik medencében, a bajszos úszómester távolságtartón fordul felénk. ha nincs baj, fel se tűnne, hogy ott van. ilyen szülőt szerettem volna én is, ehelyett háborúban nőttem fel, én voltam a küldönc, aki átjárt félve a fronton, és tárgyalt, miközben se szerződés, se fegyver nem hozta el a békét.

kifosztott házként állok
most veszik észre a lakók
még nem tudják mit szóljanak

el kellene dobni a gyerekruhát
mint kígyónak a levedlett bőrt

Áthatás

RUSZIN NÉPBALLADÁK*

STEFÁN VAJDA

– Duna, széles Duna,
mért háborogsz folyton?
– Hogyne háborognék,
hogyne zavarognék?
Medrembe jéghideg
források fakadnak,
vizemnek legmélyén
fehér harcsa verdes,
partjaim hosszában
hadak készülődnek.

Egyik sereg török,
vad tatár a másik,
harmadik vlach horda.
A kontyos törökök
folyton vagdalkoznak,
a tatár táborból
nyilak záporoznak,
átkozott vlachok közt
Stefán vajda dölyföl,
sátorában egy szép
hajadon kesereg.

És amint kesereg,
könnyhullatva mondja:
– Istefán, Istefán,
vlachok nagy vajdája,
vagy szoríts szívedre,
vagy végképp eressz el.

Büszke Stefán vajda
erre csak azt mondja:
– Hozzám való lennél,
én megölelnélek,
megölelnélek, mert
kedvemre való vagy.

* Forrás: Lintur, V. P.: *Kárpátontúl ukrán népballadái.* Lviv, 1966.

Az a bánatos szűz
azt feleli erre:
– Tudd meg, Stefán vajda,
hogyha így nem kellek,
a Dunába ugrom,
s aki onnan kiment,
én bíz azé leszek.

Stefán vajda volt az,
aki kimentette,
karjaiba fogta,
sátrába vezette.
– Szép húgom, lelkecském,
légy már a kedvesem!

Mell–lény

A HÁRMAS VARÁZSFŰ

Kasza röppen, renden a rét,
s mintha beszélgetne:
szép eladó lányt a legény
ugyan hol lelhetne?

– Falu szélén, kicsi házban
lelsz magadnak mátkát,
ott neveli édesanyja
egyetlenegy lányát.

Bekopogtam, megkérdeztem
a szép barna lánytól:
– Hozzám jönnél? Megkérhetlek
az édesanyádtól?

– Tiéd leszek, ha koszorúm
elkészülhet végre –
szükségem van a hármasfű
bűvös erejére.

– Ó, ez nekem semmiség csak,
három lovam vár rám,
megszerzem a hármasfüvet,
ha azt kéri mátkám!

Vitt a lovam réteken át,
sziklás hegyek alján,
megleltem a varázsfüvet
sebes patak partján.

De amikor ásni kezdtem
a csodavirágot,
kakukkmadár szállt a fára,
s onnan rám kiáltott:

– Balga legény, mi szükséged
a bűvös erőre?
Hűtlen babád épp most készül
mással esküvőre!

– Ha hűtlen lett, az ő dolga,
nem öl meg a bánat…

De a fakó máris fordul,
hazafelé vágtat.

Lovam habosra hajszolva
vigalomra értem:
való igaz, mit a madár
elfecsegett nékem.

A menyasszony udvarában
pálinkával várnak:
– Kívánj te is sok szerencsét
a fiatal párnak!

– Köszönöm a jó kis italt –
meg nem inni vétek.
Küldjétek ki régi babám,
véle hadd beszéljek.

– Mit ígértem, megtartottam,
el is hoztam, látod,
menyasszonyi koszorúdba
a bűvös virágot.

Légyen tiéd e varázsfű
most már mindörökre…
Kard villan, s a szép lány feje
legurul a földre.

Temető már a hazája,
Sírján gyom egy szál se.
Ha az enyém nem lehetett,
ne ölelje más se!

Ha üldöznek a zsandárok,
mind magára vessen.
Gondolta volna meg a lány,
kettőt hogy szeressen!

A TÖRÖKNEK ELADOTT LÁNY

Hajnal óta áll a vásár,
Iván csak szemét járatja.
Nem alkuszik, nem kínálgat,
víg törökkel parolázgat,
húgocskáját árulgatja.

Mikor a pénzt megolvasta,
lovát hazáig nyargalja.
– Áncja húgom, megszomjaztam,
eredj, hozz friss vizet gyorsan!

Még a kőkútig sem ért el,
visszafordult a vedérrel:
– Zajt hallottam az erdőben!
Égszakadás? Harangzúgás?
Apró szemű homokhullás?

– Ég nem indul, érc sem kondul,
apró szemű homok sem hull,
csak a török jött el érted.
Szegény Áncja, mi lesz véled?

– Vigyék el a jánycselédet,
öltöztessétek gúnyámba!

– Mintha Áncja cipellője,
mintha Áncja szoknyácskája…
De nem az ő szép orcája!

Poroszkál a török sereg,
Áncjának a könnye pereg.
A hegy alatt megpihentek,
mély álomba szenderedtek.

Szinte Áncja van csak ébren,
a strázsát kérleli szépen:
– Strázsa uram, csak azt kérem,
adja ide kicsi késem!

De a strázsa, az ebadta,
a kését oda nem adta.
Az álom őt is legyűrte,
csak Áncja szemét kerülte.

Most az inasát kérlelte:
– Hű inasom, jó barátom,
a cipómat fel kell vágnom,
add csak ide kicsi késed.

Hű inasa, jó barátja,
hogy a cipóját felvágja,
éles kését odaadta.

Az inas is alszik mélyen,
már csak Áncja virraszt ébren,
most fordul a kés szívében.

Melléből a kést kihúzták,
de az inast nem találták.
Másnap mégis ráakadtak,
s mikor a lányt elhantolták,
az inasát felkoncolták.

MAGZATGYILKOS A POKOLBAN

Indult a lány az útra,
friss vízért a Pap-kútra.
Jött egy legény ízibe':
– Koszorúdat add ide!

– Koszorúm épp illik rám,
az ördögnek hogy adnám?

De az derékon kapta,
forgószélként forgatta,
elrikkantotta magát,
s vitte hegyen-völgyön át.

– Kerüld a kéményeket,
a füst marja szememet,
vigyél haza falumba,
ahol vidám a nóta.

– Tárd ki, testvér, a kaput,
meglátod csak, mit hozok!
– Mi a terhed, ugyan mi,
hogy a kaput kell nyitni?

– Testet s lelket adok át:
a Molnárék Hancsáját.

– S mi lehet ennek oka?
– Három megölt magzata.
Mind a hármat eltette,
világát vígan élte.

Egyik a kosár alatt,
már a föld is rászakadt,
kettő gyolcsba tekerve
asztal alá temetve.

– Ültesd le a küszöbre,
főzzél szurkot az üstbe'.

Egy bögrével megivott,
fehér füstje felcsapott,
a második pohártól
lángot fújt a torkából.

Fecske szállt le hozzája:
– Menj anyám ablakára,
mondd el: velem jól bánnak,
főtt szurokkal táplálnak.

Vári Fábián László fordításai

Pálfordulás

POPOVICS DEMETER

A BOSSZÚSÁG

Nem volt dolga a vénasszonynak, talált magának bosszúságot – mondja a ruszin közmondás. Így jártam én is. Mindig birizgált a gondolat: nekem is legyen egy kis „birtokom", ahová úgy mehetek, mint a „magaméra". Hát ki is kutattam egy darabka földet, rajta szép, de már düledező házzal. Megvettem, azután rendbe hozattam a házat. És elkezdtem „gazdálkodni". Kimentem néhányszor a kertbe, mindent megnéztem, hogy s mint áll a föld meg a ház. Pedig nem volt rá szükség, de hát mit csináljak okosabbat?

Nemsokára jött egy ember. Nem ismertem, de ő se engem. Mikor közelebbről megnéztem, mégis ismerősnek tűnt föl. Láttam már valahol… Ahá, jut eszembe, a kertem mellett, amikor alázatosan köszönt nekem.

– No mi jót hozott?

– Hallottam, az úrnak szüksége van egy emberre: a kertben – mondja.

– Hát, még magam sem tudom – mondom.

– Pedig kéne oda egy ember, különben elpusztul minden.

Láttam, ajánlkozni jött, de hát nem azért van az embernek esze, hogy mindjárt megmondja, mit akar…

– Meleg van – mondja az én emberem.

– Meleg! – hagyom rá.

– Szép kertet tetszett venni – mondja ő.

– Szépet – mondom.

– Ha be tetszene ültetni, szép gyümölcsös lenne – mondja fontoskodva.

– Lesz, lesz – hagyom helyben én is.

Mikor látja, hogy nem nagyon érdeklődöm, feláll, megforgatja a sapka szélét, kezében markolászva, és azt mondja: Eljönnék én az úrhoz…

– Minek? – kérdem.

– Hát embernek, mert anélkül elpusztul minden – mondja ő.

– Üljön le, beszéljük meg a dolgot – válaszoltam.

Beszélgettünk, és mindjárt meg is tudtam tőle az egész élettörténetét: a gazdasági tanfolyamon is volt, ért mindenhez, az állattartáshoz is, derék, jóravaló ember…

– Iszik? – kérdezem.

– Hát miből inna az ember? – feleli.

– Káromkodik? Mert, tudja, nem szeretem a káromkodást.

– Mi haszna volna?

– Verekedős?

– Kivel verekednék?

– Felesége van?

– Most nősültem nemrégen.

– Jó! Csináljunk írást. Megírom az írást. Pontról pontra s a végén még odaillesztem: Ha valamelyik fél nem lesz megelégedve a másikkal, felmondhat és elállhat tavasszal vagy ősszel.

Az ember beköltözött, én pedig nyugodtan aludtam: már van ember!

Egy reggel beállított és rám köszönt:

– Dicsértessék!

– Mindörökké. No, mi az?

– Szeretnék mondani valamit, ha nem tetszene megharagudni érte.

– No?

– Kéne venni egy tehénkét… Mert úgy van az, tetszik tudni, ahogy az egyszeri ember mondta: Trágya nélkül mit sem ér a föld. A tehén tejet is ad, trágya is lenne – hamar behozná az árát.

– Jó, jó. De a széna, amit megeszik – az jó csomó pénz!

– Tessék nézni, én azt már kiszámítottam. Megvesszük ennyiért, ad naponta ennyi tejet, szénát tetszik venni ennyit, a trágya megér ennyit, tetszik látni, szépen kifizetődne.

Az igazat megvallva, nem láttam; de – mondom magamban – érdekes ez az én emberem. Eszes. Vagy gazdag, vagy gazdaggá akar lenni. Nem baj – mondom magamban –, legyen! De az én emberem látja, hogy bizony gondolkozom. Tovább mondja a mondókáját: – Aztán a borjú… Megadja Isten, üsző lesz, másfél év múlva megfolyat, a mi nevelésünk lesz. Csak rendeset tessék venni.

Ez már spekuláció – gondolom, első lépés a gazdagodás útján. Azzal engedtem el az embert, hogy majd gondolkozom a dolgon. A feleségemmel is megbeszélem. De az ajtóból visszaszól: Jól tessék ám felfogni! Százpercentes haszon.

Megbeszéltem a dolgot a feleségemmel, meggondoltam jól, és megvettem a tehenet. Azt mondtam magamban: ha tehén, hát legyen tehén! És a másik faluban vettem. Méregdrága volt a tehén, mert valamikor még díjat is nyert valamilyen kiállításon. Gondolom magamban: ez tán csak meg fog felelni az emberemnek. Takaros egy állat. Hazahoztuk a tehenet, megfejtük, otthon tartottuk egy álló nap: így próbáltuk ki, hogy milyen. Szépen adott, s a teje akár a vaj.

Estefelé jön az ember, feleségestül. Látja ám a tehenet, s rákacsint az asszonyára, és mellém állva ravasz mosollyal kérdi:

– Az úr tehene?

– Az enyém.

– Megvette?

– Meg – hagyom helyben.

– Rendes állat?

– Rendes.

– Látom, lesz teje.

– Lesz.

– Hát, sok szerencsét! – mondja az asszony is. – Megfejték már?

– Úgy, ahogy. Majd holnap mutatkozik meg, ha kipihente magát – mondom én. Hát vezessék haza. – Az én emberem fogta a kötelet és megkérdezte: Hogy hívják?

– Banda – mondom én.

– Banda? – Milyen finom úri neve van…

– Neee! Neee!

No gyerünk, Isten nevében! Elül az ember, mögötte a tehén, a tehén mögött az asszony.

– No gyerünk, Rendeska.

– Nem Rendes, hanem Banda! – szólt hátra az ember, s útnak indultak. Másnap megnézem én a tehenet. Valóban derék egy állat. Gondolom magamban, lesz tej, trágya is, borjú is. Hej, micsoda jövedelem lesz itt!

Este hozzák is a tejet. Jócskán volt: tizenhat liter. Kettőt magának hagyott az ember.

Hát mégis igaza volt az embernek – gondolom. Látszik, hogy gazdasági tanfolyamot végzett…

Intim tér

Akkoriban nagyon elfoglalt voltam, az asszonynak is sok volt a dolga, nem jártam ki a „birtokra”. Egy reggelen beállít az ember.

– Mondanék valamit…

– No?

– Apaszt a tehén!

– Apaszt? – Még soha nem hallottam ezt a szót.

– Hát valahogy nem ád annyi tejet, mint ezelőtt.

– Mennyit hozott be?

– Tizenkettőt.

– Kevés! Hattal kevesebb. Ha így haladunk, nemsokára tejet kell vennünk a tehenünk mellett…

– Hát hogy lehet az? – kérdem elszontyolodva.

– Tudom is én… Megrontották, megverték szemmel. Az ördög vinné el a megrontóját. Pedig úgy etetjük, úgy itatjuk!

– Hát csináljunk valamit, hogy ne „apasszon”.

– Korpa kéne… Mert tetszik tudni, a tehén aszerint ád, ahogy kap.

– Hát nem nagy haszon lesz így rajta, de – nem bánom.

És egy mázsa korpát vettem. Úgy két nap múlva vagy két literrel több a tej.

– Tetszik látni – mondja mosolyogva az ember –, nem mondtam? Hisz ezt a bolond is tudja…

Így ment ez egy ideig. Hol tizenkettő, hol tizennégy. Egyszer csak jön az ember.

– Újságot hozok.

– Milyet?

– Nagyot!

– Beszéljen már!

– Kisborjú lesz.

Éppen a tükör előtt álltam; kihúzom magam nagy büszkén: lesz borjú, lesz haszon.

Pár hét múlva apad ám a tej.

– Ne tessék csodálkozni, tetszik tudni, borjas a tehén.

Hát igen, gondolom. Ámbár hallottam már olyat, hogy van tehén, amelyik mindvégig nem „apasztja” a tejet. De nem baj, gondolom magamban: ami elvész a vámon – megtérül a réven. – És már simogattam, ajnározgattam a szép allgaui borjúcskát. Hogyne, mikor soha életemben nem gondoltam, hogy nekünk borjúcskánk is lesz egyszer.

A hónapok egyre múltak. Egyszer azt mondom édesapámnak: maga ért hozzá, hát mikorra lesz már meg az a borjú?

Elindultunk a „birtokra”. Mondanom sem kell, egész idő alatt másról sem volt szó, mint állattenyésztésről.

Megérkezünk. Bemegyünk az istállóba. Apóka nézi a tehenet jobbról, nézi balról, aztán elölről, hátulról. Nem tetszett nekem ez a nagy mustrálgatás.

– No, hogy állunk, apus?

Az öreg csóválja a fejét, keresztbe fonja a karját, és azt mondja: Valahogy nem nagyon borjas ez a tehén. Nekem meg fejembe száll a vér. Elkiáltom magam: Hej, atyafi! Jöjjön csak ide!

– Itt vónék, instálom…
– Folyatott ez a tehén?
– Már hogyne folyatott volna. Úgy éljek!
– Jó, jó – de megfolyatott-e?
– Hát nem tetszik látni; már „mutatkozik”.

Jól van, gondolom magamban. Apus nem állatorvos, csak tanító, talán nem látta jól.

– És mikor lesz borjú?
– A napokban – mondta.

Megyünk apókával hazafelé. De most már én nem hagyok az öregnek békét. Kérdezek, kérdezek, folyton csak kérdezek.

Apus azonban nem enged a magáéból. – Nem látszik azon semmi! Akkor lesz annak borja, mikor…

– No, meglátjuk – mondom, – de csak fogva tart a kételkedés. Azért hozzáteszem: – Látja, nem ad tejet!
– Nem ad? – nevet az öreg. – Nem ad?
– Miért mondja ilyen furcsán: „nem ad?”
– Hogy furcsán? Úgy mondom, ahogy kell. Nem láttad a tehén tőgyét?
– Nem néztem meg különösebben, de ha úgysem ad tejet?
– Ad! – mondja apóka.

Gondolkodom, tűnődöm egész éjjel, álmatlanul. Engem becsaptak. Reggel korán felkelek, indulok, egyszer csak látom, jön az emberem.

– Baj van, uram, nagy baj.
– Hinnye! No mi?
– Elvetélt a tehén…
– De nem ásta el, láthatom még?
– Aligha, mert megették a kutyák!

Azonban a tehénen nem látszik semmi.

– Nézze csak! A tehén egészséges, kutyabaja sincs, nem látni rajta semmit! Hát hogy?…

Az emberem egy kissé gondolkozik, aztán nagy biztosan mondja:

– Nem ám, mert ez ilyen fajta, ezen nem látszik meg!

*

Másnap tizenkét liter tejet kaptam megint – elmondom az apámnak. Azt feleli rá: úgy kell neked! Tönkremégy, az embered meg lassan meggazdagszik.

Gondolkodom, gondolkodom, és be kell ismernem, igaza van apámnak. Az én emberem, mikor tehenet vétetett velem, spekulált, a tejjel pedig manipulált.

Az emberem a minap vett magának egy tehenet: én pedig bementem a könyvkereskedésbe, és vettem magamnak egy tankönyvet: „Az okszerű állattenyésztés…”

Kercsa Igor fordítása

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

VÁSÁRTÉR
(RÉSZLET EGY KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL)

A konyhaajtó napközben tavasztól késő őszig nyitva áll, csak éjszakára szoktuk betenni, azt is csak a nagyobb nyugodalom végett. Ha nyáron sok a légy, egy könnyű tüllfüggöny van az ajtónyílásba akasztva, s azt már a kutya is respektálja, mert kívül marad inkább, mint hogy a pofájára tapadva birkózzon véle, de – mondjuk – egy kisgyereknek sem olyan könnyű átjutni rajta. Belegabalyodtam most is, hogy a hirtelen jött kíváncsiságnak engedve nekilódultam a kijáratnak, mert a szomszéd udvar felől szokatlan hangoskodás hallatszott. Egyértelmű, hogy az Erzsi néni portáján történhetett valami. A vénasszony hangosan jajbékol, de már a Mariska néni hangja is behallatszik a házba. Nagymamát nemigen érdekli, mi történik a mások háza táján, ami érdekesnek ígérkezik, előbb-utóbb úgyis kiderül. Jön is a hírhozó, aki naponta többször is megfordul nálunk, a Boriska nénénk hajadon lánya, Elvira.

– Keresztanya – szól köszönés helyett –, nincs egy kis feketekávéja?

– Mire kell a', te? – kérdez vissza Nagymama.

– Hát tessék elképzelni, ez a Béluka úgy be van rúgva, hogy szinte nem is eszmél. Annak kéne, hogy kijózanodjon egy cseppet, mert ilyen állapotban le se tudja vetkeztetni a nagyanyja, hogy ágyba dugja.

Az én nagyanyám tágra nyitott szemmel néz Elire, de már indul a tűzhely felé, ahol kis sötétre égett lábaskában lötyög még egy kevés árpából és cikóriából erőszakolt feketelé. Amíg a színét egy pohárba óvatosan lecsorgatja, Eli elmondja, hogy a fiú megtalálta a literes boros üveget, amit nagyanyja Rozmán Palinak tett félre a dióverésért, és azt az utolsó cseppig felhajtotta. Most Béluka a lépcsőn eldőlve nyöszörög, a száját ki sem nyitja, amikor Elvira a kávéval kínálja, de Eli erélyes nőszemély. Bal kézzel felemeli fejét, és a poharat ajkai közé erőlteti. A fiú köhög, a folyadékot szétfröcsköli, de így legalább magához tér és megszólal:

– Na, hagyjatok! – mondja ingerülten fejét rázva, s két kezével kétfelé csap.

– Ittenem, Ittenem, mék csak tiszéves, és má' mikeket csinál nekem! Te hát, mióta mekhalt szekény Markit jányom, aszóta nincs, aki nevelje, mer énrám má' nem akar hallkatni. – Erzsi néni e szavakkal restelkedik a gyerek viselkedése miatt, majd kissé megenyhülve a haszontalan unoka iránt, megfogja egyik kezét, úgy próbálja győzködni:

– Tyere pe, Péluka a hászba, fekütty le a seszlonyra, ott joppan tucc pihenni.

A fiú, talán mert kezdett agyára menni a sok gondoskodás, erejét összeszedve felállt, jobb lábát előretolva óvatosan megkereste az alsó lépcsőfokot, rálépett, de a következő lépés túl gyorsnak bizonyult az elsőhöz képest, s vézna kis teste egyensúlyát veszítve előrelendült. Aztán gyors egymásutánban lépett még három hosszút, s lépett volna még többet is, de ennyi pont elég volt az öreg barackfával való kellemetlen találkozásig. A fa törzsét ölelve lassan ereszkedni kezdett, s mire a homlokán jókora horzsolással ülőhelyzetbe került, szeme már ismét csukva volt.

– Na, jöjjön valaki, fogjuk meg, és vigyük be a házba – szólalt meg Elvira, megelégelve a tanácstalan bámészkodást. – Erzsi néni, maga meg hozzon egy lavort vagy egy rossz vidret az ágya elé, mert később hányni fog…

Szegény Béluka! Túl hamar lett árva, és a vidéki gyerekekhez képest is túl hamar lett önálló, idejekorán lett kényszerérett felnőtt. Kárpótlásul azonban ott volt neki a mérhetetlen szabadság, amelyet senki sem korlátozhatott. Ha épp arra volt kedve, a Tisza-parti füzeseket járta, naphosszat hordta haza a háborúból ott hagyott vagy a laza fövenybe eltemetett s a vízfolyások által kitakart hadianyagot. Hogy mi késztette erre a veszélyes gyűjtő szenvedélyre, ma már senki sem tudná megmondani. Maga eszkábálta kisszekeret húzott maga után, mert a vas nehéz portéka, s bár a különböző tojás- és kukoricagránátok nagy része már hatástalan volt, előfordult, hogy az életével játszott. A Mariska néni idősebb fia, Badé, aki frissen leszerelt katona volt, még le sem vetette a kék parolis repülős egyenruhát, megállította egyszer, és átnézte a kisszekér tartalmát. Igencsak elkomorult, amikor a vasak közül kiemelt egy tüzérségi aknagránátot. Arca szinte eltorzult, olyan erélyesen ripakodott rá a könnyelmű gyerekre, s az aknát gondolkodás nélkül a templom alatti kacsaúsztató kellős közepébe hajította. – Ott lesz jó helyen – tette hozzá –, a sűrű pocsolya majd elrendezi.

Béla volt az első az utcabeli gyerekek közül, aki bizalmasabb kapcsolatba került az orosz katonákkal. Eleinte csak a temetőárokba járt el, ahová a híradós zászlóalj katonái a szemetet – egyes elhasznált, tönkrement műszaki eszközöket vagy azok tartozékait – hordták. Nagyon sok haszontalan holmit, például távírószalagot tekercsszámra, lecsévélt, csomókba gyűrt magnószalagot, de olykor hasznosabb dolgokat is hazahordott onnan. Színes kábeldarabokat, kisebb akkumulátorokat, elemeket, amelyekkel még világítani is lehetett, különböző rádiólámpákat, kibelezett vagy alig hiányos rádiókészülékeket, s ami már akkor is felizgatta a fantáziámat – latin és cirill betűs írógépeket, amelyeknek a billentyűzetét kidobás előtt egy kalapáccsal szántszándékkal használhatatlanná tették. – Hát ezt meg hol szerezted? – kérdezték a felnőttek, ha valami érdekesebb holmit láttak nála. – A katonaszemetrül – hangzott a rövid, de mindenki számára érthető válasz. S az ő példáján és szerencséjén felbuzdulva hamarosan én is, de Jankó, Gyuszi és mások is eljárogattunk a katonaszemetre, és egyre gyakrabban, egyre több időt töltöttünk Bélával. Jól érezte magát a körünkben ő is. Az az öt-hat esztendő, amennyivel idősebb volt nálunk, nem zavarta különösebben, az pedig egyenesen imponált neki, hogy körülötte vagyunk, úgy figyelünk rá, akár egy vezérre, s ha úgy hozza a játék helyzete, mérlegelés nélkül végrehajtjuk utasításait.

Hanem az iskolával, ami számomra ekkor még eléggé távoli és ismeretlen volt, Béluka ugyancsak hadilábon állt. Hetente legalább kétszer jött érte a tanító, de ő ilyenkor soha nem volt otthon. Erzsi néni mit mondhatott volna? Széttárta a karját, s valahogy így hárította magától a számonkérést:

– Én nem tutok semmit. Én mintennap kűtöm asz iskolába, te parancsolni nem tutok neki.

Egy sírdogáló őszi délelőtt azonban nem a tanító jött Bélukáért, hanem két vörös karszalagos druzsinista.* A fiú jó előre észrevette őket, amikor azok a Bodóné háza mögül kifordulva rátértek a felénk vezető szekérútra, s ekkor már jövetelük célját sem kellett találgatnia. Nem is gondolkozott sokat, felmenekült egyenesen a maga eszkábálta messzilátó oltalmába. A nevezetes építmény törzse egy öt-hat méteres, földbe ásott szarufa volt tyúklétraszerű, gyönge kis kapaszkodókkal, amelyeken egy

* Druzsinista – önkéntes népi rendfenntartó.

Ember alkotta lény – madár

nagyobb, ládaformájú, zárt búvóhelyre lehetett feljutni. Amire a hivatalos személyek felértek az udvarra, Erzsi néni már a tornácon fogadta őket.

– Hát makuk mek mit akarnak itt, ki kűtte makukat ite?

– Ne azt firtassa, mama, hogy ki kűdött. Azt mondja meg inkább, hol az onokája? Miért nincs ma se iskolába? – mordult rá az öregasszonyra egyikük.

Erzsi néni azonban önérzetesen és mindenre elszántan vágott vissza:

– Vetye tutomásul, hoty én makának nem vatyok mama. Van nekem pecsületes nevem, én ety tisztessékes öszvetyasszony vatyok. Ha aszompan asz onokámér jöttek, ne itt keressék, elment mék a rekkel iskolápa, mék osonnát is tettem neki.

Beszélhetett Erzsi néni, amennyit nem restellett, a druzsinistákat nem érdekelte a károgása. Azok csak összenéztek, ahogy a magyar csendőröktől lesték el valamikor, aztán elindultak az orruk után, hogy alaposabban körbenézzenek a portán. Mikola Bálint az ajtóban álló öregasszonyt egyszerűen félretolta, úgy ment be a házba. A két lakóhelyiséget a szegényes berendezéssel együtt sem volt nehéz áttekinteni, s miután az ágy alá is benézett, visszafordult hamar. Petrus Péter a padfeljárót vette szemügyre, de nem volt bátorsága fellépni a rozoga lajtorjára, meg aztán értelme se igen lett volna, látta jól, hogy a retesz kívülről van rátolva a padajtóra. Nem is tétovázott hát tovább, elindult az istálló felé. Néhányat érkezett lépni mindössze, amikor megakadt szeme a messzilátón. Megállt alatta és felfelé bámulva hamar észrevette, hogy kucorog ott valaki, s nem is soká kellett találgatnia, ki lehet az.

– Hallod, te fiju? Gyere le onnen, míg szépen vagy!

Béluka azonban mozdulatlan maradt és hallgatott, mintha maga sem tudná, hol rejtőzködik igazán. De Péter nem tágított.

– Gyere le te, mer' utánad megyek!

És csizmás lábát már emelte a tyúklétrára, de nem akart ő ránehezedni, azt próbálgatta inkább, mit bír el a kis tákolmány. A gyenge rozsdás szeggel felerősített kis lécdarab már a nehéz csizma súlya alatt lefordult, s az ember erre úgy tett, mintha kegyetlenül feldühödött volna.

– A kutyaistenit ennek a filegórijának, hát fogom én a nyakamat törni rajta? Kidűtöm inkább az egészet!

És terpeszállásba igazodva két kézzel nekifeszült a szarufának. A laza talaj engedett, az oszlop kissé megdőlt. Úgy látszott, még két nekifeszülés és a Béluka messzilátója már saját súlyánál fogva is lefekszik a földre. Odalépett erre Bálint is, így ketten ledöntötték, helyesebben mondva biztonságosan földre húzták az építményt, és kiszedték belőle a megszeppent gyereket.

– Na, látod, nem lehet előlünk elbújni! Ha a furulyukba bújsz, onnen is kiszedünk, ezt jegyezd meg magadnak, öcsém – okította Mikola Bálint a fiút.

– Elég a povedálásból! – szólt a társára Petrus. – Te meg szedd rendbe magad, öcsém, vedd a táskát, és allómars az iskolába – sürgette a gyereket, mert kőműves mesterember lévén lett volna ennél a társadalmi megbízatásnál fontosabb tennivalója is.

Ment is szó nélkül, szipogva a haszontalan iskolakerülő, hogy összeszedje holmiját, majd fél perc múlva előállt a szakadozott, mások által elnyűtt iskolatáskával, de az öreg Mikola nem találta hibátlannak az öltözködését, ezért rávakkant:

– Hát osztán szovjet tanuló vagy te, vagy mi a kutyaiskola? A pijonér nyakkendőt hova tetted? Szaladj csak, keresd meg, oszt kösd szépen a nyakadba, mer anékül én nem viszlek sehova.

Így vigyázott a szovjet társadalom Bélukára és talán sok más, tévelygésre hajlamos gyerekre, mert azt tartották, hogy a jelen iskolakerülőiből lesznek a jövő munkakerülői, akikkel az öntudatos szovjet polgár nem vállalhat semmilyen közösséget. Hanem a Béluka esete a druzsinistákkal már aznap a falu szájára került, és amivé néhány nap alatt felduzzadt, az már a valóságnak egy komolytalan módon kiforgatott változata volt. Főként a falusi suhancok és a Bélát csak hírből ismerő, a Tisza-parton reggeltől estig kaláberező* nagyhangú, hanglér férfiak értettek módfelett a közszájra került események színezéséhez. Azon heherésztek, hogy jól kibabrált a kölyök azokkal a druzsinyikokkal, mert amint felfedezték a nagy diófa ágai közt berendezett megfigyelő állást, és létrát szerezve felmásztak a fiú után, az egy drótkötélpályán mozgó betonrepülővel átsuhant a kert másik végébe, ahol egy százéves diófán szintén kiépített búvóhelye volt, majd amikor onnan próbálták kifüstölni, Béluka a község vörös karszalagos szolgáinak ámulatára visszaszállt az előbbi álláshoz. Hát nem tiszta Tarzan ez a gyerek? Valóban az, ami azonban a betonrepülőt illeti, ezen a ponton valamelyest többen is gondolkodóba estek.

* * *

Egy derűs októberi délelőttön szekér állt meg a kapunk előtt. Felcsillant azonnal a Nagymama szép tiszta szeme, szaladt is rögtön a lánya elé. De ez alkalommal Gizi nénémen és Sanyikán kívül egy fehér pólyába bugyolált csöppség is volt a szekér utasai között. Ő volt az, akit nagyon türelmetlenül vártak már a vásártéri házban, ő volt az újszülött Jánoska.

– Nem fáradtatok el a sok zötykölődésben, jányom? – kérdezte Nagymama, de már alig ügyelt a válaszra, sokkal inkább a pólya érdekelte, már nyúlt is utána.

Biztosan jól utaztak, melegben, kényelemben a pokrócokkal letakart friss szalmán, mi gondjuk lehetett volna a szekér tágas és biztonságos derekában? Gizi néném mégis a veséje tájékát nyomkodta, amikor a hámfa vasalt laposára lépve leszállt a szekérről. Kint volt már ekkor az én anyukám, valamint Böske, szép nagylány unokatestvérünk. Volt nagy öröm, még Nagyapa is feltápászkodott a sezlonról, amikor az asztal tetején kibontották és közelebbről is megvizsgálták az újdonsült családtagot.

– Ez professzor lesz, én mondom néktek! – ujjongott Nagymama, s nekem halvány dunsztom sem volt róla, hogy miféle szerzet az a professzor, de annyira már nem érdekelt a dolog, hogy ott helyben utánajártam volna.

Aztán Gizi néni elhelyezkedett a konyha egyetlen karszékében, bontogatni kezdte inge elejét, majd óvatos mozdulatokkal előszedte szép fehér mellét. Akaratlanul is odapillantottam, s egy kicsit talán elpirultam. Nincs ezen mit csodálkozni, rég nem láttam ehhez hasonlót, ha ugyan láttam egyáltalán, de ennek tisztázására sem volt megfelelő az alkalom. Néném észrevette hirtelen jött zavaromat, kedvesen elmosolyodott, és hozzálátott, hogy enyhítse türelmetlenül sivalkodó kisfia éhét. Megérez-

* Kaláber – népszerű kártyajáték.

tem, hogy nekem most nem sok keresnivalóm van a felnőttektől zsúfolt konyhában, meg aztán Sanyika is az anyja mellé húzódott ahelyett, hogy velem tartott volna. Csöndben kiosontam a házból, és gondolkodás nélkül a kert felé vettem az irányt.

Nagyot változott a kert is, mióta nem jártam benne. A nagy almafán túl pár méterre kezdődött a gazdagon termő szántó, amelyben máskor a magas, erős szárú tengeritábla elzárt minden további kilátást a gyermek szeme elől. Most azonban, mint amikor hosszas esők után kividul az ég, pont úgy nyílt meg előttem a táj: a kopárrá lett kerteken egészen a Tiszáig szárnyalhatott a szemem. Megszámlálhattam volna jobb felől a Falunak nevezett utcasor hosszan húzódó házait egészen a Téglavetőig nyúló kertjeivel, a mezsgyékben hagyott napraforgószárakkal, de leginkább azon méláztam, hogy a levágott tengeriföldeken, mintha csak csőszkalyibákat rakott volna össze jó kedvében valaki, jó szélesre alapozott kórékupák sorakoztak.

Elindultam én, csak úgy a magam kedve szerint a kukoricaszárak hegyesre vágott csobakjai között, s mert nem volt ott semmilyen vezérlő ösvény, hosszan kóválygtam az egyenetlen terepen. Közben két hatalmas kórékupát is megvizsgáltam közelről, s megállapítottam, hogy a fűzvesszővel megszorított derekú kévék csak egymáshoz vannak állítva, egyik tartja a másikat. Hát ezt még én is meg tudnám tenni – gondoltam, a másodikhoz érve azonban észrevettem, hogy a lazán rakott kévék között jókora üreg sötétlik. Lehajoltam, hogy belenézzek, de nagy, barna nyúl ugrott ki belőle, s az ijedelemtől fenekemre estem, egy csobak pedig felsebezte az oldalamat. Dehogy voltam már kíváncsi a kórékupában tátongó üregre, azt kívántam csak, hogy kijussak a fenyegető tengeritövek térdemig érő erdejéből, s ahelyett, hogy visszafordultam volna, előre mentem, amerre a szemem vitt, egy szépen sárgálló almafa felé. A földre hullott alma kemény volt és savanyú. Tovább haladva egy nagy ismeretlen udvarra jutottam, és bementem az ott álló nagy idegen ház kitárt ajtaján. Bent sötét fejkendős asszonyok szorgoskodtak egy nagy fehér holttest körül, s én megálltam az ajtóban, és néztem, ahogy törölgetik, mosdatgatják vizes vászonkendővel egyszerre ketten is. Valaki észrevett, rám szólt:

– Nahát, te gyerek, te meg hogy kerülsz ide? Eredj innen, nincs itt semmi keresnivalód! – Meg is fordultam azonnal, hiszen értek én a szóból, de ekkor lehajolt hozzám egy kedves beszédű asszony, és szomorú hangon így szólt:

– Látod, meghalt szegény Piroska néni, nincs már Icukának nagymamája.

Icukát ismertem, gyakran bejárt hozzánk bábruháért, s mert Nagymama ilyenkor készségesen ellátta mindenféle színes anyagdarabkákkal, ebből gondolom, hogy olyan rokon lányka lehetett. De a nagymamáját, azt most láttam először, és amint az állapotából látszik, egyben utoljára.

– Haza akarok menni – mondtam a kedves szavú asszonynak, s az a kisajtóig kísért.

Otthon nem estek különösebben kétségbe az elkóborlásom miatt, összesen másfél órát lehettem távol, fel sem tűnt senkinek, hogy nem vagyok szem előtt.

– Hát te merre jártál? – kérdezte valaki, s én rendre elmondtam, amit jártomban megtudtam, hogy meghalt szegény Piroska néni, az Icuka nagymamája.

– Te ott jártál? – kérdezte anyukám.

– Igen, láttam, hogy mosdatják.

– Jézus Mária – kiáltott fel anyám –, ez a fiú valóban ott volt a halottas háznál! Gyere gyorsan, hadd mossam meg legalább a kezedet!

Amikor a gyári sziréna megszólalt, nagyanyám visszatolta a fűtő közepére a fazékban maradt ételt, hadd melegedjen, mire megjön apám. Jött is az hamarosan, de nem úgy, mint máskor. Lihegve, izgatottan esett be a házba, és az evés most csöppet sem érdekelte, egyenesen a rádióhoz tartott. Amíg bekapcsolta és a Kossuthra állította, odafordult értetlenül bámuló nagyapámhoz és halkan suttogva valami forradalmat emlegetett.

Már szürkülni kezdett, amikor négy-öt felnőtt férfi állított be hozzánk. Egymásra vetett pillantásaikban kérdések, arcukon bizonytalan mosoly, vagy csak annak az árnyéka, vagy nem is tudom – talán a fenntartásokkal megelőlegezett remény vert tanyát. Egyikük, Szilágyi Feri, apám unokatestvére, máskor is megfordult nálunk, de ettől a naptól kezdve jött szinte minden este. – Tudod mit, Tentás – fordult apámhoz –, vegyük le a kredenc tetejirül a rádiót, tegyük ide az asztalra. Így nem kell majd bömböltetni, és mindenki hallani fogja.

Én és Sanyika, akit Gizi néném ismét a Nagymama gondjaira hagyott, meghúztuk magunkat egy sarokban, ahol éppen találtunk egy kevés helyet. Sanyika elkókadt a napi téblábolásban, már szívesen lefeküdt volna, de én elszántan figyeltem a készülődés minden apró mozzanatára.

A rádió valami semleges muzsikát közvetített, s hiába járatták a hullámkeresőt oda-vissza, jó néhány percen át nem mondott semmi érdemlegeset. De aztán beszélt, s az emberek szinte rátapadtak az ARZ masszív kis dobozára. Szerettem volna tudni, hogy mit mond, ami annyira fontos nekik, de az elkapott mondatfoszlányok értelem nélkül lobbantak el a levegőben, s az először hallott nevek – Gerő, Dobi Antal és Kádár János –, bár mindegyik megmaradt bennem, szintúgy nem jelentettek számomra semmit. De egyszer csak – a hangszórón is átjött – felzúgott a tömeg, s a magyarok egyre határozottabban és élesebben kiáltották az éterbe, hogy „Ruszkik haza!" Konyhánkban az emberek homályos tekintettel, ökölbe görcsölt kézzel néztek egymásra, és elszántan suttogták: de akkor innen is – minden orosz menjen haza!

S másnap vagy harmadnap Béluka már röpcédulákat gyártott. Egy csizma leszakadt gumitalpának sima fonákjába fél- vagy talán egy centis betűket vágott, hátterüket borotvapengével, ahogy tudta, kiszedte, s az így kapott klisét tintával átitatott posztóba, majd tiszta füzetlapokra nyomta. Nem sajnálta rá, boldogan szedte szét a húszkopejkás füzeteket. A Vásártéren szétszórt röplapokból a mi házunkba is került néhány. Én elsősorban az egyenetlen, dülöngélő betűk képére emlékszem, melyek az apám száján keltek életre, és az is előttem van, hogy a felnőttek tágra nyitott szemmel hajlottak egy haszontalannak mondott gyerek keze munkájára.

– Meg tudta csinálni, méghozzá tükörírással! – mondogatták, majd elolvasták újra és újra, s az esetlen betűkből összetákolt szavak fokozatosan az én értelmemben is összeálltak, jelentést kaptak, és kimondva úgy hangzottak, akár egy követelés, melynek végrehajtását már lehetetlen tovább odázni: „Mert ez a föld magyar haza, minden orosz menjen haza!"

Jaj, de ez a remény annyira sem volt elég, hogy magunkat rendesen beleéltük volna! Már azokban a napokban katonai szerelvények érkeztek a vasútállomásra, s

azokról éjszakánként tankok tucatjai gördültek alá, majd sorakoztak szakaszok, századok és zászlóaljak szerint a kockaköves úton. Éktelen csörömpölésük, csikorgásuk felverte a Várost és a Falut, az emberek hiányos öltözékben rohantak ki a csináltúthoz, és dermedten szemlélték, hogy vonul a büntető had a tiszabecsi átkelő felé. Rendetlen, fegyelmezetlen egy vonulás lehetett az! Az állomás környékén sok mindent széthagyott maga után a gondatlan, hanyag hadi nép. Béluka katonai ruhadarabokkal: csillagos téli sapkával, derékszíjjal és éles töltényekkel töltött rövid tárakkal tért haza, s azokat bőkezűen osztogatta pajtásai közt. Ezt látva apám magához intette, és erélyesen ráripakodott. – Te fiú, hát te egyáltalán nem akarsz félni? Vidd ezeket vissza oda, ahonnan hoztad, nem akarok a kezetekben ilyeneket látni! Majd előhozatta

Kanálnő

vele a röplap-pecsételőt, s gondolkodás nélkül az égő spórba dobta. Szép volt pedig, s lám, mi lett belőle: kellemetlen szagú fekete füst a nyitott karikán. – Erre már úgysem lesz szükség – mondta, és szinte atyai szeretettel simított egyet a fiú fején.

Néhány nap múlva a rádió fölé hajló emberek szemében már hiába kerestem a remény korábbi sugarait. Lehajtott fővel vették tudomásul a törvényes rend helyreállítására tett intézkedéseket, de amikor megszólalt Kádár, az áruló anyjának a kutyaistenit emlegették. Aztán Elemért emlegették, akit orosz katonaként vittek Budapestre, s most halálhírét hozta a távirat. Fábián Elemér szegről-végről rokonunk volt, úgy emlegette mindenki, hogy a Füsti öccse. Füstinek, a neves futballistának, aki lábai helyett a fejével művelte a kapu előtt a csodát, István volt a becsületes neve, csak sötét bőre miatt hívta őt Füstinek gyerek és felnőtt egyaránt. Ő mondta bizalmasan valakinek, hogy pár napja Elemérnek sikerült hazatelefonálni, s azt találta mondani az a szerencsétlen, hogy most nyugodtan leléphetne, de sajnálja magukra hagyni az öregeket és a családot. És tessék, most halott, s ráadásul nem is az utcai harcokban esett el. Mint később kiderült, egyik bajtársa végzett vele a katonai étkezdében egy rövid sorozattal, s a nyilvánvaló gyilkosságot balesetként könyvelték el. Hát ennyi volt egy élet, és ennyi a szabadság. És a rádió sem mond semmi biztatót. Hogy a csapatok még harcban állnak? Tudják egyáltalán, hogy mekkora áradat indult ellenük? S az emberek csak rázták a fejüket tehetetlenül.

– Hallod, Tentás? – szakította meg Szilágyi Feri a keserves hallgatást. – Próbáljam meg felerősíteni a rövidhullámot? Mer' ezzel a tekerccsel, ami van benne, nem fogunk semmit. Rettenetesen zavarják. Próbáljuk meg, azt mondom, a Szabad Európa hátha mond végre valami biztatót?

– Nem bánom, csináld – bólintott apám egykedvűen.

Szilágyi Feri, amint hamarosan kiderült, készült erre a beavatkozásra. A táskájából forrasztópákát vett elő, hozzá kellékeket, majd körbenézett a konyhában. – Úgy látom, nincs konnektor. Nem baj, jó lesz a zsulik – mondta, s a cinező villás dugóját bedugta a plafonról lelógó villanykörte csatlakozóval kombinált foglalatába. Amíg melegedett, a táskából különböző színű kis hengereket szedett elő, apró betűs feliratait az égő alá tartva vizsgálgatta, s egy kis zöld alkatrésznél végre megállapodott. – Ennek jónak kell lenni – állapította meg hümmögve, s a páka felmelegedett hegyével körbesimogatta a henger kis drótlábait. Aztán leszedte a rádió hátsó borítólemezét, kiszedett néhány lámpát a fészkéből, hogy a beavatkozáshoz helyet készítsen, egy csipesszel megfogta a kis hullámtekercs derekát, s elkezdődött a műtét.

– Na ugyi, hogy valamivel jobb lett? – kérdezte a mester büszkén, miután az újra bekapcsolt rádiót éles sípolások és hullámzásszerű zúgások között a kívánt rövid hullámra állította.

– Nekem egy cseppet sem tűnik úgy, hogy használt volna neki, de remélem, nem is ártott – méltatlankodott apám, ám a fülét mégis a hangforrásra irányította.

Ami a zavaráson átjött, egy csöppet sem volt vigasztaló. A kommentátor keserűséggel telve a magukat magyarnak mondó vezetők aljas és megbocsáthatatlan árulásáról beszélt. – Legyenek átkozottak! – mondta, de inkább kiáltotta indulattal. – Testüket se az ég, se a föld soha be ne fogadja!

BERNICZKY ÉVA

BOSZORKÁNYKONYHA RETRÓ

SCHERTER JUDITNAK

Ragaszkodott ehhez a kiránduláshoz. Már a megérkezését követő napon indulni szeretett volna. Nem értettem, miért olyan sürgős. Egyáltalán miért izgatja annyira a valóságos vidék, amikor a hely kitalált részleteinek avatott ismerője rég. Valamiért nem elégítette ki, hogy a leírt gesztusokból rakja össze a vidék valós lakóit. Vagy szembesíteni szeretett volna mindazzal, amit leírtam. Mintha ösztönösen érezte volna, távolodnunk kell onnan, ahol éppen vagyunk, hogy közelebb kerülhessünk egymáshoz. Vagy talán azért kérte, hogy vigyem magammal, hátha ezen az eldugott helyen zavaromban majd elárulom, mit hallgattam el. Pedig szándékosan nem titkoltam el semmit. Mindössze folyton-folyvást elhatalmasodott rajtam az az átkozott érthetetlen és értelmetlen veszélyérzet. Meg aztán fölöslegesnek tartottam az utolsó gondolatomig megfogalmazni mindent annak, aki talán még nálam is jobban ismerte mondataimat. Így éreztem biztonságban mindkettőnket. Meg akartam óvni Juditot.

Halála után találtam meg egy véletlenül törölt levelét, ehhez csatolta gyakran előforduló szavaimat. Mögöttük zárójelben számjegyek, pontosan jelölve, melyiket hányszor használtam. Egyetlen tárgy és élő ember sem szerepelt a listán. Semmi megfogható, megsimítható vagy eltaszítható nem volt a felsoroltak között. A belőlük kirajzolódó fogalomrács tárgyak és személyek hiányára nyílt. Így maradhatott a szavakkal bekockázott körlet makulátlanul steril. Ugyanúgy, mint a bennem elhatalmasodó lelkiismeret-furdalás. Mi az, ami ellen ilyen fájóan védekezem? Aminek a kibeszéléséhez és feldolgozásához erőtlennek bizonyultam. Valójában régóta kételkedtem abban, hogy elég a figurákról méretet venni a jelölt hely formájának megőrzéséhez. Hiába kerestem saját bejáratú világomban menedéket. Túlságosan nagyoknak bizonyultak rajta a rések, amelyeken keresztül minduntalan visszapottyantam a valóságba. Folytonosságnak állítottam be földhözragadtságomat, holott mindössze a silány anyag kötött meg körülöttem. Pedig a lelkem mélyén jól tudtam, hogy zárt szerkezet a borzalom, szelleme akkor is kísér, ha azt képzelem, sikerült kilépnem fogságából. Egy darabig próbáltam megvédeni a valóságot szövegeim gondozójától. Olyanokat mondtam neki, hogy *…az igazi jó helyet kiválasztani nem mindenkinek áll módjában. Még a hi-va-tá-sos kirándulóknak sem mind. …Ehhez nem elég a technika, ehhez stílus kell***.** De Judit nem tágított eredeti elhatározásától.

Végül beadtam a derekam, és elindultunk. Amint elhagytuk a városhatárt, kinyílt előttünk a táj. Nagyszerűen és őszintén, ahogyan annyiszor, ezen a délutánon is biztonságérzetet generált bennem. Mégiscsak jó ez a hely, szaladt ki a számon. Mindig elragadtatom magam, pedig nem árt az óvatosság. A főútról letérve galádabbra váltott az út minősége. Mielőtt elértük volna Csornoholovát, az aszfaltnak hol

teljesen nyoma veszett, hol csipkésre váltott. Szakaszonként le kellett evickélnünk az út helyén tátongó árokba, végigbukdácsolni rajta, majd a végén felkászálódni az út folytatására. A kihagyások gerjesztette izgalmat azonban folyamatosan átminősítette a természet. A faluba vezető utolsó szakasz letaglózóan félelmetesnek tűnt. Fejünk fölött nyomasztóan zártak össze a fák, azt sugallva, ki itt elhalad, érzéketlenül nem menekülhet. Ha beborul az ég, ha nem, ezen a részen a szín minden körülmények között teátrálisan besötétedik. Valahol ránk vár barátságos kunyhójában a Baba-Jaga, a vasorrú, a gonosz boszi vagy öreganyánk, és nekünk ki kell állnunk a próbáját. Belecsöppentünk a lenyűgöző környezetbe, amely nem éppen valóságbarát, egyszerűbb meseként kezelni. Mintha rendelésre történt volna, egymás után bukkantak elő szereplőink. Hirtelenszőke, csodálkozó tekintetű légből kapott gyerekek. Kedvezett nekik az időjárás, szemerkélt az eső, hát pörögtek elénk az alacsonyan szálló felhőkből. Nehéz gumicsizmáik húzták le könnyed vézna alakjukat a magasból. Hiába kapaszkodtak a szürkésfehér gomolygásba, semmi sem menthette meg őket létezésüktől. A faházak eresze alá rakott dézsákban lassan szaporodott az eső fölöslege. Megállapítottam, hogy egyelőre nem elég a fürdőzéshez.

Tovább vittem Juditot Lumsorira. Beletelepedtünk az ásványvízzel megtöltött ezerliteres üstbe, alánk gyújtottak. Nem néztük meg a hőmérőt, olyan 45 fokos lehetett a víz. Amikor megelégeltük a forróságot, szédelegve másztunk ki belőle. Pár lépésre folyt a patak. Annak ellenére, hogy imbolyogva lépdeltünk a köveken, pillanatok alatt a közelébe jutottunk. A testünk fehéren párolgott. Ilyenkor bármi megtörténhet. Isten tudja, mivé változunk. Szinte hallottuk bőrünk sistergését, amikor elmerültünk a jeges csobogásban. Aztán mégsem történt több annál, mint hogy a hideg visszaűzött oda, ahonnan kimenekültünk, vacogva szédelegtünk vissza a forróságba. A fejem kitisztult, egyre élesebben jelent meg előttem az egykori kép, elfértünk mindannyian ebben a jókora üstben. Figyelmeztettem Juditot, hamarosan borzongani fog. Láttam rajta, nem hiszi, ebben a boszorkánykonyhában kizárt. Mindjárt esik. Találnom kell egy békát, ötlött fel bennem. Meg mertem volna esküdni, hogy valaki figyel bennünket. Gyanakodva kémleltem az eget. És nem azért, mert onnan vártam segítséget. Éppen ellenkezőleg. Azzal a lelki nyugalommal vihettem vissza Juditot az időben, hogy a déjà vu szerint nem eshet baja. Most ketten vagyunk, körömvirágszirmok, kamilla, kakukkfű ázik körülöttünk.

Akkor régen hárman ültünk a langyos vízben. Eszünk ágában sem volt a felhők járását követni. Mégis, mintha kényeztetésünkre, lágy esők hulltak akkoriban. Éppen annyi, amennyiből az egész napos bohóckodásra futotta. Persze addig se maradtunk szórakozás nélkül, amíg az eresz alá készített horpadt pléhkád megtelt, önfeledten ugráltunk a meleg pocsolyákban. Másnap, harmadnap, negyednap, egészen addig, amíg az esővíz be nem nyákosodott, színe sötétzöldre nem váltott, hárman ültünk a nagy szürke pléhkádban, három béka. A negyediket, az igazi varangyost mindig Lizus szerezte valahonnan. Erősen szorította a markában, egyáltalán nem félt tőle. Ari irigyelte a bátorságáért, én ellenkezőleg, éppen ezért ragaszkodtam hozzá, megátalkodott keménységéért. Mit nyafogtok, nyúlszívű nyavalyások, nyomta az orrunk elé a barna színű, szürkés foltos varangyot. És ha nem undorodtunk volna eléggé a testét rondító olajzöld szemölcsöktől, barátnőnk még súgott is valamit a békának.

Az meg az utasítását követve azonnal engedelmeskedett. A Lizus tenyerén egyensúlyozva bevetette leghatásosabb trükkjét. Hatalmasra felfúvódott, vészesen közelített felénk a fejével, rusnya teste előre-hátra himbálózott. Miközben nőttön-nőtt, idomárja hangosan nevetett. Mire mi ketten fejünket vesztve menekültünk a pléhkádból. Az én ijedségem hamar elpárolgott, pár perc múlva visszacsúsztam a selymes vízbe melegedni. Vacogtam, kékült az ajkam, de valójában sosem haragudtam Lizusra. Ari persze ilyenkor duzzogva faképnél hagyott bennünket. Főleg azért, mert látta rajtam, képzeletben én is ott szorongatom ujjaim között azt az ocsmány szerzetet. Rájött, hogy kimondhatatlanul vágyom a fölényre, amely kioltja az undort. Utólag már úgy gondolom, főleg emiatt cuppogott el olyan dühösen. Akkor nem is sejtettem, hogy ilyen a féltékenység. Békaformájú. És eszembe se jutott, hogy Lizus keze veszélybe kerülhet miattam.

Azon a napon is hármasban játszottunk. Lizus arra próbált megtanítani bennünket, hogyan kell egy kézzel fogni, elkapni a kemény labdát. Mintha vasgolyót csippentett volna fel a földről mágneses ujjbögyeivel, úgy emelte fel, de igazán szakszerűen szerezte meg a labdát akár reptében is. Csodálattal követtem mozdulatait, igyekeztem kifigyelni magabiztos fogásainak a csínját-bínját, amint formás hosszú ujjai az élettelen bőrhöz tapadtak. Amikor Arira lestem, hogy hátha együtt lelkesedhetünk, végigfutott a hátamon a hideg. Mélybarna tekintetében megjelent, mit lát. Valósággal hátrarettentem a félelmetes póktól. Csakhogy undorító lábai nem a labdát ragadták meg, hanem engem, Ari szembogara nem engedett. Körbefont, belém eresztette mérgét. Megbénított, a földbe gyökerezett a lábam. Aztán Lizus, észre sem véve, mi történik éppen velünk, erőszakosan megragadta a grabancomat, kiszakított a révületből, és már vonszolt is végig az udvaron a verandájuk irányába. Talán tehettem volna valamit, talán megakadályozhattam volna azt, ami nem sokkal ezután történt. De szótlanul hagytam, hogy megint a kékszemű barna lány döntése szerint folytassuk a játszmát. Követtük a konyhájukba Arival együtt, ahová fánkért sorakoztatott be a kendővel letakart fehér zománcos tál elé. Lizus anyja abbahagyta a vasalást, várjatok, lányok, hozok nektek hozzá hecsedlilekvárt, kiabálta a kamrából. Túlságosan sokáig maradt ott. Mi pedig türelmetlenségünkben kergetőzni kezdtünk a forróságot ontó asztal körül. Lelógott róla az össze-vissza perzselt vasalópokróc, hozzánk-hozzánk ért. A fogócskázás keltette légmozgás mind erősebben terelte felénk a felállított vasaló tüzét. Megvagy, kaptam el Lizust. Hátulról kulcsoltam át karjaimmal, elégedetten magamhoz öleltem, nem szabadulhatott. Tenyerét megadóan az asztalra fektette. Győztél, lihegte, formás hosszú ujjai hozzátapadtak a még langyos vasalópokróchoz. Egyetlen villanásig élveztem győzelmemet. A második pillanatban velőtrázó üvöltés törte szét a nyarat, a vetélkedés háromszögét. Az égett bőr és hús szaga majd mindent kitörölt emlékezetemből. Alig emlékszem valamire abból, ami azután következett. Nem láttam a vasalót, mikor és hogyan került a közelünkbe, zuhant és ragadt rá Lizus kézfejére. És nem is hallottam semmit, kivéve az ordítást, az visszhangzott a fejemben napokig, talán hetekig, hónapokig. Elöntött a tehetetlenség, Ari rám szegeződő mélybarna tekintete örökre megbabonázott. Futkározás közben kibomlott aranyszőke haja, angyali arca érzéketlen és rezzenéstelen maradt. Megillette az ártatlanság vélelme. Soha senki nem mesélte el azóta sem a szerencsét-

lenséget. Ha mégis megtette volna valaki, akkor meglehet, merő önvédelemből fel sem ismerem magunkat a történetben. Annyi rögzült csupán, hogy Ari néz. Milyen őrültség egy életen át arra ügyelni, hogy ez a tekintet olyan távolságból irányuljon rám, ahonnan már semmiképpen sem veszélyezteti a hozzám közel kerülőket.

Furcsamód Lizus forradásos kezének látványa, ahelyett, hogy felidézte volna, a későbbiekben mindinkább elhalványította emlékeinkben azt a borzalmas délutánt. Hiába műtötték többször csúnyán megégett bőrét, vajmi keveset javítottak az állapotán. A hegesedés velünk együtt nőtt. Az ujjait szétválasztották ugyan, de a mutató- és a középső ujja között uszonyszerűen vöröslött a bőr. A kézfején zsugorodásos és feszes részek, kifehéredett, bordó és rózsaszínű szigetek váltakoztak. Nem esne nehezemre lerajzolni a hegesedés térképét, pedig csak titokban vizsgálgattam. Soha nem beszéltünk róla, és Lizus sokáig nem engedte, hogy megfogjam sérült kezét, vagy akár hozzáérjek. Bár Ari jó ideje elköltözött a közelünkből, valami eltéphetetlen láthatatlan szálon kötődtünk hozzá továbbra is. Miatta sűrűsödött köröttem a magány. Gyakran kapom magam nevetséges és fölösleges védekezéseken. Azóta is kínosan vigyázok, nehogy valami apró rezdülés eljusson hozzá, és újra lecsapjon áldozatára.

Tudsz te így fogni, kérdeztem, miután hazaérkeztünk a délutáni kirándulásból, Judittól. Álltunk a konyhaablak előtt. Szőnyi már ott hintázott hálójának a közepében. Tekintélyes példány, a mérete alapján nőstény. Napközben a házra felfutó vadszőlőben húzódik meg. Sötétedés után azonban rendre megjelenik az üveg mögött, és riogatja gyengébb idegzetű megfigyelőit. Ha rossz napja, estéje van, hosszasan leng tétlenül a szélben. Aztán gondol egyet, s elkezdi új hálóját szőni. Amikor pedig végre valami tökéletes selyemcsapdájába kerül, villámgyorsan megérkezik, szaporán befonja áldozatát, majd csáprágóját belevágja, és méregmirigye váladékával megmérgezi. Ha már nem mozog a zsákmánya, testnedveit kiszívja, vagy fonalával bepólyálja, és későbbre raktározza el. Szerintem mindenkinek megvan a maga keresztes pókja.

Amikor a napokban megtaláltam azt a véletlenül törölt levelet megszámolt szavaimmal, újra nekifutottam, hogy restauráljam a számokba fojtott történetet.

Négy éve együtt vettünk mezei virágot a Hunyadin. Segítettem vinni a csokrokat. Judit temetésre készült utazni másnap, haza a falujába. Ki nem állhatja a koszorúkat, mondta akkor.

Aztán két éve meglátogatott. Akkor láttam utoljára. Felvittem a hegyekbe, gyámoltalan halmok, keresztek között bukdácsoltunk. Csak azokat a virágokat téptük le, amelyeket ismertünk. Lefényképezte a bakterház tenyérnyi virágoskertjét, a bakter hadonászott, mit művelünk, tilos. Stratégiailag szigorúan titkos terület, tette hozzá fontoskodva. Nem fenyegetően. Látszott rajta, azért nem teszi boldoggá, hogy kénytelen eltiltani bennünket a virágaitól. Értjük, bocsátottunk meg neki azonnal, igaza van, máris töröljük a dáliákat, sarkantyúkat, menyecskeszemeket, cíniákat, tátikákat és hortenziákat. Nehogy baja legyen a dokumentálásukból. Sokat nevettünk. Pisztrángot süttettünk az útszéli kocsmában. Együgyűnek tűnő család járt körbe bennünket. Rendkívül illettek a környezetbe, mintha nem mozogtak volna, rezzenéstelen arccal tettek-vettek, semmi flanc, egyszerű eszközök, kifogástalan sültek. Nevettünk.

Érett az áfonya akkor és most is. Ha elmehettem volna a temetésére, áfonyatortát vittem volna koszorú helyett. De nem mehettem, így maradt az utolsó feldolgozható emlékem, azzal kell kezdenem valamit.

Vihar előtt tartottunk, és most már maradtam ennél a mozzanatnál. A kép ugyanaz, és mégis folyton változik. A távolban villámlott, amikor Judit fehér vászonabrosszal takarta le a kerti kovácsoltvas asztalt. Amint hátat fordított, Behemót szemtelenül a vakító terítő közepére telepedett. A fenséges fekete kandúr onnan felügyelte a tisztaság sérthetetlenségét, amíg a vihar ide nem ért.

Egyszerű a kandúrok dolga, írtam egyszer Lizusnak, őket nem űzhetik ki véglegesen a paradicsomból. Folyton megjelölik a tiltott helyet.

Lizus a másik felem. Nem tudom eldönteni, mázli-e vagy pech, de vele együtt kétszer léphetünk ugyanabba a folyóba.

Tegnap megkértem, figyelmeztessen, ha túl gyakran használom ugyanazokat a szavakat.

Ari néz.

Minden erőmmel azon vagyok, hogy felidézzem, mégsem emlékszem Judit kezére.

Féregjárat

KOVÁCS ELEONÓRA*

A TINTÁSÜVEG

Olimpia azonnal megszabadult volna a bizonyítéktól, annak érdekében, hogy a bírák előtt később magabiztosan állíthassa: nem ő árulta el Z.-t. Ha már nincs birtokában a tinta és a papír, senki sem vádolhatja meg, gondolta ő. Ekkor még nem merült fel benne a hamis bizonyíték létrehozásának lehetősége.

A szembesítés is megvalósítható, de ki hinne Z.-nek? Viselkedésével aláásta saját szavahihetőségét. Az esti frissítésben látott elmeintézeti szökevény, aki megtámadott egy babakocsis anyukát, nem számíthat a közvélemény jóindulatára.

Olimpia azon gondolkodott, hová rejtse a plakát készítésekor használt tinta maradékát. A közvetlen környezetét, saját munkaasztalát figyelhette, ott biztonságban őrizhette volna az üvegcsét. A kötelező munkahelyi átvizsgálás alkalmával azonban képtelen lett volna hihető magyarázattal szolgálni. Rejtekhelyet kellett találnia. A papírt az irodai hulladék égetése közben megsemmisítette. Ezt követően erősödött az érzése, hogy figyelik.

Ez utóbbi, nyugtalanító sejtésen kívül ott lappangott a tudat is, hogy elárulta Z.-t, és mindez kitudódhat. Elképzelte, milyen arckifejezéssel néz majd rá Z. emiatt. Reményvesztve, csalódottan. Olimpia gyomra émelyegni kezdett saját maga iránt érzett megvetése okán.

A tintásüveg megsemmisítése helyett annak elrejtése mellett döntött. Azt remélte, később enyhítheti az árulás tényét, ha hangoztathatja, hogy nem kizárólag Z. felelős a plakátokért. Ezért osont a város szélén álló faházak felé. Anélkül, hogy odanézett volna, tudta, hogy a függöny nélküli ablakok mögül sápadt gyermekek leskelődnek.

Az egyik faház udvarára lépett. Valahonnan ismerősnek tűnt. A hajdan gyeppel borított udvart benőtte a gaz. Embert vagy kutyát nem látott, jármű nem parkolt a közelben. Ez jó hely lesz, gondolta Olimpia, és belépett a házba. Porszag terjedt a levegőben, mintha évek óta nem súrolták volna az előszoba deszkáit. Az idő és az öregség szaga érződött itt. A múlás és az eltűnés a porral együtt telepedett a használati tárgyakra.

Halk zörejt hallott az udvarról, ellenkező irányba indult. Felment a lépcsőn, lenyomta az ajtók kilincsét, a harmadik nem volt zárva. A csendből sejtette, hogy senki nincs bent. Belépett. A berendezés miatt arra gondolt, ismeri a tulajdonost. Elavult, rosszul szigetelő ablak uralta a helyiség nyugati oldalát. A fény beáradt, apró porszemcsék úsztak a levegőben. Olimpia önkéntelenül az ablak felé közeledett. Nesz hallatszott, Olimpia megpördült, mire egy macska ugrott ki az asztal alól.

Felfigyelt az asztalon felhalmozott alkatrészekre, csavarokra. Úgy vélte, egy régi, mechanikus óra darabjait látja. Az asztal mellett valódi fából készített szekrény állt. Elfordította a zárban a kulcsot. Várakozásával ellentétben nem összehajtogatott ru-

* A szerző a fiatal kárpátaljai magyar irodalmárokat tömörítő Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT) tagja.

haköteget talált odabent. A szekrény belsejében még több csavar, valamint egy vörös bélésű, fekete köpeny függött. A harmadik polcon egy lapos doboz állt, a fedőlapjára óvárosi nyelven vésett felirat: arcfehérítő, nappalra.

Olimpia megrázkódott, gyomrából a rémület a fejébe költözött. Ellenségének rejtekhelyére tévedt. Egy pillanattal később rádöbbent, hogy meglehetősen kicsi a véletlen esélye. Csapda, lebukott, mi történt Z.-vel – ezek a gondolatok keringtek a fejében. Közeledő lépések zajára lett figyelmes. Az ablak felé hátrált, a külső párkányra lépett. Ez nem túl magas, gondolta, majd hosszú ideig nem jutott eszébe semmi.

A szoba lakója egy perccel később töprengve szemlélte az asztalán álló kék tintásüveget.

Ősmadár

SHREK TÍMEA*

KOLDUSOK

Reggelre fehér lett minden odakint. Csak cigiért indultam le a kisboltba, majd annyira elkalandoztam a gondolataimban, hogy a város központjában találtam magam. Adventi vásár volt, a főtér tele sátorral, kézművesekkel, kirakodóvásárral. Borvidékhez méltóan a helyi termelők sem maradtak otthon. Találkozás néhány ismerőssel, pohár, pálinka, koccintás. Ez lett belőle.

Az egyik árus előtt valaki megrángatta a hátizsákom. Hátrafordulva láttam, hogy két koszos cigánygyerek nyújtja felém a markát. Azonnal felismertem őket. Megtorpantak, lesütötték a szemüket, és elfordultak. Távolabb láttam, hogy anyjuk szigorúan néz rájuk, és az öklével hadonászik. A kisebbik visszafordult, kezét előre nyújtotta, és halkan elmormolta a már jól betanult ukrán szöveget.

***

Reggel fél nyolc. Becsengettek. Az iskola folyosója üres volt. Kiléptem a tanári ajtaján, majd megszólalt a bejárati csengő. Egy idősebb, jól öltözött asszony állt ott két fiúval. Ukránul kezdett el makogni, az igazgatónőt kereste. Készségesen indultam az irodába, s szóltam neki, hogy egy szülő szeretné, ha fogadná. Néhány perc múlva egy magyar és egy ukrán olvasókönyvet kért tőlem, a gyerekek tudását ellenőrizte. Magyarul köszönni sem tudtak, de az ukrán jól ment nekik. A főnök azt tanácsolta az asszonynak, hogy a városvégi internátusban próbálkozzon, hiszen ez magyar iskola, nehéz lesz a fiúknak itt. A nő erősködött, s elmondta, hogy ott már járt. Onnan ide küldték, mert a lakhelyüknek megfelelően ehhez az iskolához tartoznak.

Az igazgatóhoz fordultam:

– Honnan jöttek?

– Perecsenyből, a gyermekotthonból.

– Ideköltöztek?

– Itt is laktak.

– Akkor hogyan kerültek a gyerekek oda?

– Majd a papírból kiderül.

A két fiú maradt, az anya elment. Attól a naptól kezdve sohasem hiányoztak. Jól felszerelkezve, tisztán jelentek meg a tanórákon.

Néhány nap múlva az anya ismét a folyosón állt.

– Meghoztam a papírt – szólt hozzám.

Kivettem a kezéből, elolvastam, majd visszaadtam. Gyors léptekkel az irodába mentem, az asszony követett. Az igazgató is átnézte a dokumentumot, kicsit töprengett, majd azt mondta:

---

* A szerző a fiatal kárpátaljai magyar irodalmárokat tömörítő Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT) tagja.

– Muszáj felvennünk.
– Tudom – válaszoltam.

***

Hónapokkal később egy beszélgetésre lettem figyelmes az osztályban.
– Oszt milyen volt Perecsenyben?
– Rossz.
– Minek?
– Mert csak.
– Bántottak?
– Igen.
– Kik, a pulyák?
– Nem.
– Hát akkor?
– A tanárok.
– Oszt miért?
– Mert csak.
– Hát csak volt miért!
– Nem. Csak ha rossz kedvük volt.
– Mivel ütöttek?
– Botokkal meg szíjjal.
– És minek voltatok ott?
– Mert nem volt más.
– Hát anyád meg apád hol volt?
– Mindegy.
– Mondjad már!
– Nincs apám.
– És anyád?
– Csurmában.
– Lopott?
– Nem. De hagyjál már, jó?
– De mondjad már, minek volt ott?
– Mert megöltük apámat. Most már békén hagysz?

LŐRINCZ P. GABRIELLA

ÜVEGGOLYÓ

Néha ügyetlen vagyok
Nem tartalak eléggé és elejtelek
Mint az üveggolyót elgurulsz
Úgy hiszem az ágy alatt lehetsz vagy a szekrény mögött
De lehet hogy beszorultál
Két padlódeszka közé
Ilyenkor eltűnsz
Én hetekig kereslek
Nem tudom olyankor mit eszel vagy mit iszol
Biztosan ott is valakivel ágyba bújsz
Meg kellene értened
Hogy mindig megkereslek
Várj csak idő kell míg lehajolok

Kagyló

CSORDÁS LÁSZLÓ

EMLÉKÍRÁS ÉS REGÉNYSZERŰSÉG[1]

MANDRIK ERZSÉBET SZÖVEGEINEK OLVASÁSMÓDJA

A kárpátaljai magyar irodalomban sokak által elfogadott és viszonylag széles körben idézett, a helyi kánon kijelölésével íródott *Készülődés* című irodalomtörténeti esszéjében S. Benedek András a szépirodalomnak az írásbeliség fogalmával való felcserélhetősége mellett érvel, mivel – véleménye szerint – „tudatosítanunk kell önmagunkban és olvasóink számára, hogy a kisebbségi irodalom nem feltétlenül és talán nem elsősorban szépirodalom. […] Ezért beszélünk gyakran irodalom helyett írásbeliségről, amelynek határai a befogadó igényéhez idomulnak."[2] Az idézett gondolatmenet rendkívül vitatható, ezt igyekszem érzékeltetni a következő oldalakon.

Mandrik Erzsébet két emlékirata (*A pokol bugyraiban* és *A pokol tornácain*) nyilvánvalóan része a regionális írásbeliségnek. Az viszont korántsem egyértelmű, hogy ezáltal részévé válik-e a helyi szépirodalmi kánonnak is. A magyar irodalomtörténet-írásban ismerünk ugyan példákat az effajta átmenetiségre, hiszen bár az emlékírók „nem szépírói szándékkal, irodalmi ambícióval készítették műveiket, ennek ellenére a XX. században több szerző műve szépirodalomként kanonizálódott".[3] Hasonló olvasásmódot villant fel egyik esszéjében Jacques Derrida is: „Ha vissza kellene vonulnom egy szigetre, kétségkívül történelmi könyveket és emlékiratokat vinnék magammal, és ezeket a magam módján olvasnám, talán hogy irodalmat csináljak belőlük, legalábbis nem megfordítva, és ez igaz volna más könyvekre is (művészet, filozófia, vallás, humán- vagy természettudományok, jog stb.). De ha, anélkül hogy szeretném az irodalmat

[1] A szerző a tanulmány megírása során a Nemzeti Kulturális Alap Schöpflin Aladár alkotói ösztöndíjában részesült.
[2] S. Benedek András: *Készülődés (A kárpátaljai magyar írás)*. Ungvár–Budapest, 2007, Intermix Kiadó. 7.
[3] Laczházi Gyula: *Önéletrajzi narratíva és emlékírás*. In Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó. 281.

általában és önmagáért, szeretek *benne* valamit, ami egyáltalán nem redukálódik holmi esztétikai minőségre, a forma élvezetének valamilyen forrására, akkor ez *a titok helyett van.* Egy abszolút titok helyett. A szenvedés van ott."[4] (Kiemelések az eredetiben.) Ehhez kapcsolódik még, hogy az emlékírás kétségtelenül több szempontból rokona a regényírásnak.[5] Miután pedig a posztmodern végletesen kitágította és viszonylagosította a regény műfaji határait, valóban könnyen érvelhetünk amellett, hogy ma leginkább a befogadó értékszemléletén, a szöveggel szemben támasztott elvárásain, hagyományszemléletén múlik, hogy egy elbeszélő szöveget valaki szépirodalommá, jelesül regénnyé olvas-e vagy sem.

A rendszerváltást követően Kárpátalján megnőtt az igény a múlttal való szembenézésre, az előző rendszerben történt bűnök ábrázolására akár a szépirodalom, akár az alapvetően nem fikciós jellegű szövegek eszközeivel. A szépirodalmi alkotások közül messze kiemelkedik Nagy Zoltán Mihály kisregénye, *A sátán fattya.* De ez az igény hozta létre az önéletírás és memoár olyan műveit, mint Dr. Ortutay Elemér: *„… holnap is felkel a nap"*, Bendász Sándor: *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáboraiban,* Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a Gulagon* stb., melyek forrásértékűnek számítanak a malenkij robot kutatói körében. Ezek a szövegek a kommunikatív emlékezetben továbbélő tapasztalatokat közvetítették a radikálisan megváltozott körülmények között újjáépülő kulturális emlékezet felé. Ebbe a sorba tartozik tematikailag Mandrik Erzsébet mindkét emlékirata, melyek így műfajilag köztes helyet foglalnak el a regényes önéletírás (például Györke Zoltán: *Határsáv*, Cseh Sándor: *Akácfák alatt*), valamint a naiv elbeszélés határait átlépő visszaemlékezés-regény (Vári Fábián László: *Tábori posta, Szovjet mundérban Poroszföldön*, illetve az eddig publikált részletek alapján ilyen a *Vásártér* is) között. Ehhez a műfaji átmenetiséghez sorolhatók, és így szintén sajátos értelmezői kihívást jelentenek Balla László önigazoló és önfelmentő narratívát működtető szövegei, mégpedig *A végtelenben találkoznak* című regényfolyam részei, illetve memoárja, a *Szegény ember vízzel főz.*

[4] Derrida, Jacques: *Szenvedések.* In uő: *Esszé a névről.* Boros János –Csordás Gábor – Orbán Jolán fordítása. Pécs, 2005, Jelenkor Kiadó. 37.

[5] Szintén Laczházi Gyula írja: „Rokonságot tart a regénnyel az emlékírás, amennyiben nem az eposz követelményei szerint idealizált, valamely absztrakt eszme szolgálatában álló egyéneket, hanem konkrét individuumok életvilágbeli tapasztalatait, konfliktusait tematizálja; és abban is, hogy a kötetlen prózai műfaj nagy stiláris szabadságot biztosít az emlékírónak, egyaránt lehetővé téve az élő beszéd fordulatainak, különböző stílusszinteknek vagy a bonyolult barokk körmondatoknak az alkalmazását". Laczházi Gyula: i. m. 284.

Mandrik Erzsébet első emlékiratát *A pokol bugyraiban* címmel 1994-ben fejezte be, de csak 1996-ban jelent meg könyvformában. Az alaptörténet nagy vonalakban a következő: 1946. február 6-án egy orosz határőrtiszt téved a Mandrik-birtokra. A gazdától pálinkát követel. Mikor a tiszt a kelleténél jobban lerészegedik, a gazda kimegy a házból, mert fél, hogy a végén még összeveszés lesz az italozásból. Így viszont az orosz tiszt a még tizenötödik életévét sem betöltő Böske[6] társaságában marad. A részeg határőr kap az alkalmon: Böskét leteperi, majd megerőszakolja. A lány – mielőtt elájulna – még kiált néhányat, amit meghall az apa, aki ennek hatására ront be a házba, majd dühében puszta kézzel veri agyon a tisztet. Böske öccse segít eltüntetni a holttestet, végül az apa – tartva a súlyos büntetéstől – menekülőre fogja, a román határ felé veszi az irányt, a gyerekek sosem látják újra. Ekkor kezdődik a család hányattatása. Mivel a gyilkosság után kiérkező és razziázó katonák az apát nem találják sehol, a fiatal és törékeny Böskére hárítják át a büntetést. Erről a szöveg így tudósít: „Évek múltán, amikor már értettem és beszéltem oroszul, megtaláltam: az USZSZK Büntető Törvénykönyvének 54. paragrafusa és az SZSZKSZ Büntető Törvénykönyve 58. paragrafusa alapján állam- és népellenes tevékenységért ítéltek el ötévi szigorított börtönre, ötévi kényszermunkára és életfogytiglani száműzetésre."[7] Böske megjár több börtönt, lágert, még Szibériába is elkerül, mielőtt kiszabadul, egy lengyel katonaorvostól született gyermekével. Mikor hazaérkezik, a nincstelenség vár rá: a Mandrik család minden birtokát elvették a szovjetek.

Ha az emlékírás műfaji tapasztalatából indulunk ki, megkerülhetetlen a szerzőség kérdése, hiszen alapvető feladat az értelmező számára, hogy meghatározza: ki, milyen pozícióból emlékezik és írja le az adott történetet. *A pokol bugyraiban* bevezető sorait jegyző Balogh Irén hangsúlyozza, hogy: „Ez a vallomás, amelyben nyilvánosságra hozza tragikus sorsát – majdnem ötven esztendő múltán szakadt ki belőle."[8] Az elbeszélő nézőpontja retrospektív: a megírás pillanatából tekint vissza a múlt eseményeire, így mond el egy egyenes vonalú, célirányos

[6] Az emlékirat szerint: „A keresztségben az Erzsébet nevet kaptam, de e családban és faluszerte mindenki Böskének szólított és szólít ma is". Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban.* Ungvár–Budapest, 1996, Intermix Kiadó. 8.
[7] Uo. 23.
[8] Balogh Irén: *Előszó*. In Mandrik Erzsébet: i. m. 6.

történetet a megszületéstől egészen a jelen sorok megírásáig. Sehol nem merül fel kétség a szerző-elbeszélő identitásával kapcsolatban.

Nem így a narratopoétikailag sokkal több kérdést felvető második kötetben. *A pokol tornácain* három fejezetéből az első kettő végére (*I. Édesapám élettörténete*, *II. A papó ítélete*) a Mandrik Böske név kerül, míg az utolsó fejezet (*III. Édesanyám életének története*) a Böske néni aláírással van ellátva. Ezzel szemben a három szöveget egy könyvvé összefogó borítón a Mandrik Erzsébet név szerepel. A szövegrészek végére odahelyezett (változó) aláírások bizonyos szinten már eleve meghatározzák az elbeszélői pozíciót, valamint az olvasóhoz való viszonyt. Az Erzsébet keresztnév becézett alakváltozata, a Böske arra utal, hogy a szövegek narrátora és (alá)írója szokatlanul közel engedi magához az olvasót, bízva a jóindulatú, együttérző történetbefogadásban és -értelmezésben (hiszen Böskének a családtagok, az ismerősök nevezték a szerzőt). Az utolsó fejezet végén található Böske néni szignó viszont távolodást is sejtet az előbbi közvetlenségtől. Ebből következik, hogy a könyvet szerzőként jegyző Mandrik Erzsébet nem problémamentesen azonos önmagával, hanem a szövegben megjelenő és megszólaló Mandrik Böske és Böske néni identitáskonstrukciójából épül fel. Míg előbbi önmegnevezés csupán a narrátor és az olvasó egyfajta baráti, a jóindulat hermeneutikájában bízó közelségét jelzi, addig a későbbi szövegrésznél jelen lévő aláírásnál a vezetéknév elhagyása és a „néni" megszólítás betoldása még közelibb, családias kapcsolatot feltételez, de már hangsúlyozva a narrátor és az olvasó közötti kor- és tapasztalati különbséget is.

Kétségtelen, a második kötet családtörténeti elbeszélésként is olvasható, és mint ilyen, három történetet tár elénk: az édesapa és az édesanya történetét – melyek egyben élettörténetek is –, valamint a nagyapa (illetve a nagymama) életének egy meghatározó epizódját. „Ahhoz hasonló tragédia, mint a mi családunkban, sem azelőtt, sem azóta nem történt Kárpátalján"[9] – támasztja alá a hiperbola alakzatával élve visszaemlékezése létjogosultságát az elbeszélő. A történetek centrumában az adott fejezet

[9] Mandrik Erzsébet: *A pokol tornácain*. Ungvár–Budapest, 2007, Intermix Kiadó. 66. A továbbiakban: Mandrik, 2007.

[10] Vö.: „Az udvaron nyársra húzott bárányokat sütöttek, *és éppúgy forgatták a tűz fölött, mint manapság a saslikot*". Mandrik, 2007. 40. Kiemelés tőlem: Cs. L.
[11] Mandrik, 2007. 13.

címében kiemelt szereplő mellett a narrátor is jelen van, ami egy célelvű ideológiai konstrukcióval magyarázható: valamennyi szerencsétlenség, amely a Mandrik családjával történt, egyenesen vezet Böske tragédiájához és az egykor Visk környékén mélyen tisztelt, összetartó család szétéséséhez. Természetesen más-más hangsúllyal, hiszen Böske édesanyja például előbb hunyt el, mintsem a megerőszakolás traumája és a meghurcoltatás megtörtént volna.

Az *Édesapám élettörténete* a születéstől a halálig követi a megtett életutat. A narrátor pozíciója és szerepe változó. Azokban az epizódokban, melyekről későbbi születése folytán nem lehet személyes tapasztalata, következetesen háttérben marad. Helyette a családi legendáriumból származó részeket meséli el, úgy, hogy sajátos nézőpontja egy ideig nem befolyásolja túlzottan az önfeledt és sokszor naivnak tekinthető történetmondást. Sokáig csupán a birtokos személyjeles alak használata („édesapám"), illetve néhány kiszólás[10] jelzi a narrátor jelenlétét. Eleinte teljes mértékben a függő beszéd érvényesül, itt-ott szószerinti idézetekkel megszakítva az elbeszélést.

A szövegben Jóskaként felbukkanó fiú, aki az idő múlásával a férfi, a férj, majd az apa szerepében is megjelenik, egy erdészcsaládban születik Visken, majd nem sokkal ezt követően a család átköltözik a hegyes vidékre, Németmokrára. A gyermekkort anekdotikus jellegű események szövik át meg át, melyek általában a természet, az állatvilág és az ember kapcsolatát világítják meg. Az egyik legemlékezetesebb ilyen epizód Jóska barátsága az állítólagos kutyával, amelyről kiderül, hogy valójában egy medve.

A történetben az anekdotikusság mellett megjelenik a példázatosság. Mikor Jóska egyik barátja vízbe fúl, a halálesetet példaként állítja a nagyapa az elcsüggedt fiatal fiú elé. De erkölcsi dilemmára ad okot a nagymama alkoholizmusa is: „Jóska hazament, és látta, hogy a nagymama üvegből iszik valamit. Úgy tett, mintha nem látott volna semmit."[11] Visken különös figurák és események veszik körül a későbbi apát: olykor egy holdkóros éjszakai sétájára riad vagy a farkaskaland borzolja idegeit ha-

zafelé tartva télen. A babona, a népi hiedelemvilág a továbbiakban is fontos szerepet tölt be az család életében.[12]

Hogy mi a forrása a narrátor tudásának, azzal a következő részletek szembesíthetik a befogadót. Arról az időszakról ugyanis, amelyről nincs személyes tapasztalata, beszámolók alapján tud Böske. A támadó, lelőtt, majd egymásra hányt farkasokról jegyzi meg egy helyen: „Jóskának egész életére emlékezetes maradt az a nap, felnőtt korában sokszor mesélt róla."[13] Végső soron mind az édesapa gyerekkoráról, mind pedig a haláláról szóló történetek közvetítéssel jutottak el az elbeszélőhöz. Erről tanúskodik a megállapítás: „Bujdosásának történetét Sike Lajos mondta el a rádióban, aki akkoriban még gyermek volt, ma már szerkesztő egy romániai magyar lapnál."[14] A korlátozott tudás, illetve a függő beszéd és egyenes idézetek által közvetített történet akkor válik megterheltté – és egyben ez jelenti a kötet egyik legnagyobb esztétikai hibáját –, amikor Böske valamiféle erkölcsi magaslatot képviselő kommentátor szerepébe lép. Ettől fogva az eseményeket moralizáló prizmán átszűrve magyarázza, átvéve sok szempontból az olvasó szerepét és egyben korlátozva a kérdésfeltevések sokféleségének lehetőségét. A befogadó érzelmi világára hatni akaró sorozatos retorikai kérdések az önigazoló narratívát erősítik: az apa – különben erkölcsileg megkérdőjelezhető – döntéseinek sorozatát szeretné igazolni az orosz katonák kegyetlenkedésével, törvényt és emberiességet nem ismerő természetével vont párhuzam. Ennél a pontnál tűnik fel igazán a szöveg és az élettörténet megkonstruált volta: Jóska egy olyan idillinek festett világba születik bele, amelyben a különböző népek, az egymást követő generációk békében élnek, kölcsönösen tisztelik egymást, és meg vannak elégedve azzal, ami adatott nekik. Ezzel szemben a kegyetlen orosz katonák megjelenésével ennek az életmódnak a reménye végleg veszni látszik: tragédiák sora követi az idegen katonák ténykedéseit már a legelejétől fogva. Az apáról hírt hozó, a szövegben Gyula bátyámként emlegetett alak mondja egy helyen: „»Nekik itt Amerika volt, nekünk meg pokol. Másfél éve voltak itt, de úgy tűnt, mintha évtizedek

[12] A népi hiedelem kapcsán érdemes utalnunk *A pokol bugyraiban* a tisztet kereső katonák megjelenése utáni jelenetére: „Faggattak bennünket, hol az apánk. Nem mondtunk nekik semmit. A kutya égnek emelt fejjel szakadatlanul vonított, mintha halott lett volna a háznál. Tudtuk, hogy ez nagyon rossz jel, nagy bajt, szerencsétlenséget jelent." Mandrik Erzsébet: *A pokol bugyraiban.* 16.

[13] Mandrik, 2007. 40.

[14] Mandrik, 2007. 54.

óta tartották volna rettegésben a falut. Az emberek még a saját házukban is félve, suttogva beszélgettek. Mindentől, mindenkitől féltek addig is, amíg a nagy csapás meg nem történt, de utána még jobban«."[15]

Az önigazoló narratíva azonban nem csupán az apa élettörténetének részeként kap szerepet. Ez ellenpontozza az anyai nagymama szigorú ítéletét, akinek véleménye szerint a családot ért tragédiáért nagyobbrészt Böske apját terheli a felelősség. A második rész (*A papó ítélete*) címadása viszont így kevésbé tűnik motiváltnak, hiszen nem a nagyapa kerül végül középpontba – róla a szöveg elején, elítélésekor, illetőleg megbomlott elmével való szabadulásakor esik szó csupán –, hanem az anyai nagymama. Ő az a személy, akire rászakad a család összetartásának gondja, aki mindenen keresztül kitart saját elvei mellett. Miután férjét börtönbe zárják, maga is a törvényszék elé kerül. Három vádpont alapján találják bűnösnek: Gyulát rejtegette (ő Böske testvére), a leltárba vett értékek nem voltak meg maradéktalanul, és a korszak egyik legsúlyosabb vádját is a fejére olvassák, mégpedig azt, hogy kulák. Közel az összeomláshoz a következőket mondja: „»Hol az igazság? – tépelődött nagyanyám. – A vőm bűnéért kell szenvedni. A lányom meghalt, itt maradt négy apró árva gyermek. Felkaroltam őket, neveltem, hogy tisztességes ember legyen belőlük. Munkaszerető mind, megszokták a rendet, megadják a tiszteletet mindenkinek. És most engem üldöznek, mint egy bandität. Ó, Istenem, vedd le rólunk ezt a csapást! Könyörgöm neked, Uram!«"[16] A hit az, szembeállítva a kegyetlen, új rendszer ateizmusával, amely segít túlélni. Tulajdonképpen a hit támogatja meg az üdvtörténeti narratíva megképzésének lehetőségét is: azok, akik igaz életet élnek, nehéz körülmények között bár, de környezetük által megbecsülve őszülhetnek meg, sugallja a szöveg.

A sorban a harmadik számú történet az édesanya életéről és haláláról szól. Mandrik Erzsébet *A pokol bugyraiban* lapjain még csupán egy féloldalnyi terjedelemben emlékszik meg a korán elhalálozott anyáról: kiemeli, hogy sokat betegeskedett, váratlanul hunyt el, és halála megtörte az édesapát, aki ennek hatására csak még keményebb lett. *A pokol tornáca-*

[15] Mandrik, 2007. 60.
[16] Mandrik, 2007. 82.

in ehhez képest egy egész fejezetet szentel ennek a történetnek. Mivel azonban az anya sorsa közvetlenül nem kapcsolódik a későbbi családi tragédiához, ezért élettörténete sem tud önmagában szervesen beépülni a visszaemlékezésbe: ideologikus töltetű utalások és kitérések szövik át a könyvnek e részét. Ilyen a nehéz sorshelyzet előrevetítése Böske megszületésekor: „Nagyanyám elmesélte, hogy nagyon nehezen jöttem a világra. […] A szülés közben édesanyám sok vért vesztett, pedig amúgy is vérszegény volt, de mindketten megmaradtunk. Amilyen nehezen jöttem a világra, olyan nehezen alakult, rendeződött a sorsom."[17] Az összehasonlítás az anya boldogtalan házassága és Böske saját sorsa között szintén ideologikus mellékjelentéseket hoz felszínre: „Édesanyámat nem zárták rácsok közé, mégis rab volt, mert nem volt boldog soha. Akkor lett volna boldog, ha hozzámegy ahhoz, akit tiszta szívből szeretett. Szerényebben élt volna, de boldogan."[18]

Míg *A pokol bugyraiban* Mandrik Erzsébet fiatalon átélt tragédiájáról szól, éppen csak érintve a családtagok életének történetét, addig *A pokol tornácain* középpontjába az édesapa erkölcsisége kerül. Bár kétségtelen, hogy fontos szerepe van még az anyai nagymamának is, aki egyértelműen az édesapát okolja a család tragédiájáért. Ezzel szemben alkotja meg a narrátor azt a narratívát, amely felmentést kínál az apának bűnei alól. Előbb felteszi a kérdést az elbeszélő, hogy vajon másvalaki az apa helyzetében hogyan cselekedett volna az orosz tiszttel szemben, majd leszögezi – tudván, ha otthon marad, biztosan kivégzik –, egyszerűen nem maradt más lehetősége, mint a menekülés.

A narrátornak a második könyvben sokkal korlátozottabb a tudása, mint az elsőben, hiszen itt nem csupán saját tapasztalatairól, saját életéről nyilvánul meg, hanem másokéról alkot meg egy-egy narratívát, felhasználva a család, a rokonok és a közeli ismerősök elbeszéléseit. Míg *A pokol bugyraiban* lapjain elfogadhatjuk, hogy a narrátor visszatekintő perspektívája jelöl ki értékpreferenciákat és határozza meg a történet végkifejletét (ti. a hitben megtalált új élet értelmét), addig nem egészen kielégítő, hogy *A pokol tornácain*ban közvetlenül vagy közvetetten

[17] Mandrik, 2007. 112.
[18] Mandrik, 2007. 114–115.

megszólaló sok hang nem problematizálódik a narrátor számára. A szerző nem néz szembe az elbeszélés nehézségeivel: sok esetben nem különíti el saját nézőpontját a megszólaltatott vagy általa közvetített véleménytől, ezért egyszerre több, csak részben érintkező vagy egyenesen egymásnak ellentmondó történet bontakozik ki, egészen más értéktételezésekkel. Míg Böske emlékeiben a szigorú, de biztos erkölcsi érzékkel rendelkező apa képe jelenik meg, addig az anyai nagymama a bűnöst látja benne, aki felelős a családdal szemben elkövetett megtorlásokért, végül az anya élettörténetében a durva, hirtelen haragú apa jelenik meg. Ez pedig végső soron összeegyeztethetetlennek bizonyul azzal az üdvtörténeti narratívával, amelyet az elbeszélő meg akar képezni. Az igazság, amelyet a narrátor egységesnek és megkérdőjelezhetetlennek tételez, sok részigazságra hullik szét a szövegeket alaposabban olvasva és értelmezve.

Ahhoz, hogy valamely traumát – legyen az egyéni vagy kollektív – egy szöveg által közvetíteni lehessen, olyan nyelv megalkotása szükséges, amely reflektál önmagára. Enélkül valószínűleg csupán a naiv elbeszélés határai rajzolódnak ki előttünk, amelyek viszont nem képesek kellő mélységben megközelíteni a felszínre hozott dilemmákat. Ha elfogadjuk, hogy az 1990-es évek múltfeltáró és -megismerő tendenciája kanonizálta *A pokol bugyraiban* szövegét, elsősorban tematikai okokra hivatkozva, rendszerint mellőzve a műfaji besorolás, illetve az elbeszélés nehézségeinek kérdését, addig *A pokol tornácain* eleve kevesebb figyelmet kapott eddig a kárpátaljai értelmezői közösségtől. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a megoldatlanságok sokasága és az igen egyenetlen minőségű szöveg aligha kínál lehetőséget arra, hogy az etikai, illetőleg ideológiai mellett esztétikai-prózapoétikai vizsgálódások alapján is értékelhessük a megírt és közreadott történeteket, és esetleg regénnyé olvassuk a szövegeket.

A szövegközeli vizsgálódások alapján felszínre hozott kétségekkel együtt tehát kijelenthető: egyáltalán nem biztos, hogy minden esetben helyettesíthető egy tágabb értelemben vett írásbeliség és a nyilvánvalóan sokkal szűkebb érvényű szépirodalom fogalma a regionális kánonban, pusztán az értelme-

ző szabadságára hivatkozva. Igaz ugyan, hogy adott kultúrán belül sokféle szövegtípus megfér békésen egymás mellett, az irodalomban azonban, nevezzük bár kisebbséginek, szükséges megjelennie olyan értékrendeknek, amelyek nem csak tematikai, etikai és ideológiai, de poétikai, esztétikai vizsgálódásokat is előtérbe helyeznek. Különben aligha képzelhető el az olvasót eligazító, értékelvű regionális irodalmi kánon Kárpátalján.

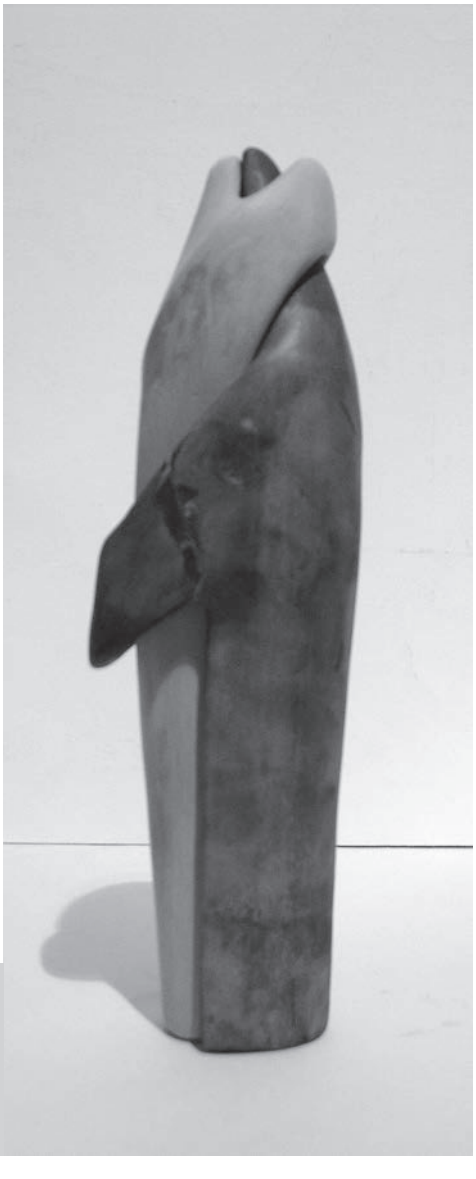

Ölelkezők

SZÁZ PÁL

AZ ETNOGRÁFIAI ÍRÁS SAJÁTOSSÁGAI ÉS AZ IDEGENSÉG ALAKZATAI IVAN OLBRACHT KÁRPÁTALJAI RIPORTJAIBAN

I. IVAN OLBRACHT KÁRPÁTALJAI MŰVEI

Ivan Olbracht munkásságának azt a szakaszát, amelyben a most tárgyalásra kerülő művek születtek, az életmű recepciója nyomán bátran a szerző legjelentősebb alkotói korszakának nevezhetjük.[1]

A kommunista pártból való kizárás és kényszerű távozás 1929-ben új fordulatot hozott az akkor már világlátott, szépirodalmi és publicisztikai munkásságával, politikai tevékenységével ismertté vált szerző életében.[2] Az ezt követő évek intenzív irodalmi és publicisztikai munkával telnek, melynek eredményeképpen nemcsak a cseh próza remekművei születtek meg, de a korabeli Kárpátalja egyedülállóan széles körű irodalmi ábrázolása is, mely a szerzőnek a régió kulturális emlékezetében is helyet biztosított.[3] 1931-től 1936-ig a szerző minden évben több hónapot töltött Kárpátalján, főként Ökörmezőn (Volové, Міжгір'я [Mizshirja], 1953-ig Volove Polje [Волове Поле]) és Alsókalocsán (Koločava, Колочава), ez utóbbi regényei helyszíneinek mintájául szolgált. Megfordult Munkácson, Huszton, Ungváron, Németmokrán (Německá Mokrá, Комсомольськ [Komsomoljsk], 1945 előtt Німецька Мокра [Nymecka Mokra]).[4] 1938-ban Olbracht utazásának motivációjáról így vall:

[1] Adamová, Lenka: *Ivan Olbracht*. Praha, 1977, Horizont. 75.

[2] Píša, A[ntonín] M[atěj]: *Ivan Olbracht*. 1982, Československý spisovatel. 67.; Zádor András: *Olbracht*. Budapest, 1967, Gondolat. 81–83.

[3] 1981-ben Alsókalocsán (Колочава [Kolocsava]) Ivan Olbracht-múzeumot nyitottak, később mellszobrot emeltek a szerzőnek.

[4] Ivan Olbracht kárpátaljai utazásait, ismereteit, tevékenységét a köv. tanulmány alaposan feldolgozta: Kopisťanská, N. F. – Gošovský, V. L.: *Jak vznikla první kniha Ivana Olbrachta o Zakarpatsku*. Česká literatura, 25. évf. 1977/1. 26–34.

„Přišel jsem psáti beletrii. Ale když jsem viděl, do jak bezměrné bídy byla celá země vehnána, jaké kulturní a politické zmatky se tu vědomě a za zištnými účely vyvolávají a jak nebezpečná a dobre organisovaná smečka lotrů rabuje celé kraje, nebylo možno alespoň v první době nenechati beletrii beletrií a nepsati o nich. Mé články vzbudili hodně vzruchu. A v něm bylo hlavní otázkou, co vím a co nevím. Věděl jsem hodně, ale napsal jsem jen zlomek toho, poněvadž pravda sice zůstává pravdou, ale aby se stala pravdou oficiální, k tomu je třeba důkazů jednotlivci často nedostupných. A právě zapomenutý kraj, v němž jsem meškal, byl pravým eldorádem panských hrabivců. Zde se kradlo a lumpačilo v božském klidu a samozřejmě. Tady byla pravá loupežnícka idyla. A sem přišlo individuum, aby ji rušilo."[5]

A szépírás mellett (vagy helyett) tehát egy látványosabb cél vezérelte a szerzőt, mégpedig a saint-germaini békeszerződéssel 1919-ben az első Csehszlovák Köztársasághoz csatolt Kárpátaljáról való tudósítás. Prága és az ország nyugati, leginkább urbanizált és polgárosult régiói számára a távoli (Isten háta mögötti) Kárpátalja teljesen ismeretlen, egzotikus helynek számított, hiszen az nem volt része a cseh történelmi és kulturális tudatnak, nem volt vele semmilyen kapcsolatuk. Maga Olbracht írja egy levelében 1932-ben: „…mne stále někam zvou na přednášky o Podkarpatské Rusi, která jim je, jak se znova a znova přesvědčuji, neznámou africkou pevninou."[6] A cseh közbeszédben és az intellektuális körökben mindennek ellenére (vagy éppen ezért) feléledő érdeklődés nyomán élénk diskurzus alakult ki, amely – az egyre erősödő szociális problémák és a köztársaság kolonizációs törekvései miatt – a kritikusabb, baloldali-marxista körök kíváncsiságát egyre jobban izgatta.[7] (Olbracht előtt már Vlastimil Borek és Vašek Káňa is közölt riportokat Kárpátaljáról a Tvorba című lapban, melyeket

[5] Idézi Rudolf Havel utószavában. In Olbracht, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí, Hory a staletí*. Praha, 1959, Naše vojsko. „Azért jöttem, hogy szépirodalmat írjak. De amikor láttam, hogy milyen mérhetetlen nyomorba hajszolódott e föld, milyen politikai zavarokat keltettek tudatosan és nyerészkedésből, és milyen veszélyes és jól szervezett rablóbanda lop meg egész vidékeket, nem lehetett legalább az első időszakban nem félretennem a szépirodalmat, és nem írni ezekről. Cikkeim elég nagy felbolydulást váltottak ki. És a fő kérdés az volt, mit tudok, és mit nem tudok. Eleget tudtam, de csak a töredékét írtam meg, bár az igazság igazság marad, de hogy hivatalos igazsággá váljon, ahhoz az egyén számára gyakran hozzáférhetetlen bizonyítékok kellenek. És éppen az elfelejtett vidék, ahol tartózkodtam, volt az úri harácsolók eldorádója. Itt természetesen isteni nyugalomban lehetett lopni és zsiványkodni. Itt igazi betyáridill volt. És idejött egy egyén, hogy megzavarja." (A cseh forrásokat saját fordításban idézem, ahogy Olbracht riportjait is, mivel Zádor András fordítása nem állt rendelkezésemre – Sz. P.)

[6] Idézi: Kopisťanská–Gošovský: i. m. 32. „...engem egyfolytában hívnak valahova előadást tartani Kárpátaljáról, amely számukra, mint ahogy erről újra és újra meggyőződöm, ismeretlen afrikai vidék."

[7] Vö. Olbracht: i. m. 604–605.

a szerző is ismerte.)[8] Olbrachtot is ez a kíváncsiság vezérelte, ahogy azt 1952-ben keltezett levelében írja: „Myšlenka jít studovat Podkarpatskou Rus ve mně vznikla v dobách, kdy se v parlamentě mnoho mluvilo o tamních poměrech a o hmotné i kultúrní bídě."[9]

1931-ben kezdte megjelentetni riportsorozatát a Literární noviny hasábjain, ezeket a cikkeket összegyűjtve egy évvel később *Země bez jména* (*A névtelen föld*), majd 1935-ben új riportokkal bővítve *Hory a staletí* (*Hegyek és évszázadok*) címen jelentette meg. A szerző nemcsak tapasztalatot, anyagot, élményeket gyűjtött Kárpátalján, tanulmányozta a régió politikai, demográfiai, etnográfiai, természeti, gazdasági adottságait. Riportkönyve ezeket a tapasztalatokat rögzíti, komplex képet nyújtva kora Kárpátaljájáról, szem előtt tartva a régió történelmi fejlődést, a múlt és jelen társadalmi folyamatait és helyzeteit, a nép életét, szokásait, a vallási és etnikai sokszínűséget. 1933-ban jelenik meg *Nikola Šuhaj loupežník* (*Nikola Suhaj, a betyár*) című regénye, melyben a húszas évek egyik leghírhedtebb betyárjának emlékezetét dolgozza fel a felgyűjtött levéltári anyagok (periratok), szájhagyomány (*Loupežníci* [*Betyárok*] című riportjában több népköltészeti alkotást közread) és Nikola családjának közlései alapján. Ugyanebben az évben a szerző már Karel Novýval és Vladislav Vančurával a *Marijka nevěrnice* (*Hűtlen Marijka*) című film forgatókönyvén dolgozik.[10]

A régió körül szövődő cseh diskurzus a ruszinok mellett a zsidóság társadalmi helyzetét sem hagyhatta figyelmen kívül, hiszen a zsidók nemcsak a Csehszlovák Köztársaságban, de a Trianon előtti Magyar Királyság területén is Kárpátalját lakták a legsűrűbben. Olbracht műveiben szintén fontos szerepet játszik a zsidóság ábrázolása, s különösen utolsó kárpátaljai prózájában, a *Golet v údolí* (*Átokvölgye*) című prózatriptichonban ábrázolja a régió keleti zsidóságának (Ostjudentum) tradicionális világát.

[8] Idézi: Hnízdo, Vlastislav: *Ivan Olbracht*. Praha, 1982, Melantrich. 99. Káňa állítja: „S Olbrachtem jsem o Zakarpatsku mluvil, četl tyto reportáže a ptal se mne, zda je to tam vskutku tak hrůzné. Nu, sám se o tom přesvědčil." Idézi: Adamová: i. m. 77. [Olbrachttal beszélgettem Kárpátaljáról, olvasta ezeket a riportokat, és azt kérdezte, tényleg olyan szörnyű-e ott. No, maga győződött meg róla."]

[9] Idézi: Adamová: i. m. 77. „A gondolat, hogy Kárpátaljára menjek, és tanulmányozzam a vidéket, abban az időben ötlött fel bennem, amikor a parlamentben sok szó esett az ottani körülményekről, az anyagi és kulturális nyomorról."

[10] A filmet Alsókalocsán forgatták, színészek nélkül, a helyi lakosok szerepeltetésével.

II. ETNOGRÁFIAI ÍRÁS ÉS SZÉPÍRÁS VISZONYA – REGISZTEREK ÉS NARRATÍV ELJÁRÁSOK OLBRACHT KÁRPÁTALJAI RIPORTJAIBAN

1. A posztmodern etnográfia és Olbracht riportjai

Ivan Olbracht kárpátaljai műveinek megírásával, mint láthattuk, egy programszerűen világos szándékból (hírt adni a régióról, bemutatni annak társadalmi-történelmi-kulturális viszonyait) kiindulva olyan szerzői performanciát hajtott végre, amelyben a textuális ábrázolás társadalmi és esztétikai tétje nem választható szét. Hasonlóképpen összetett, több zsáner és írástechnika jegyeit használó, műfaji hibridként jellemezhetőek az olbrachti riportok. Még tovább árnyalja a szövegek és műfajok átmenetiségét, hogy a riportokban használt témák és motívumok a szépprózákban (*Nikola Suhaj, Átokvölgye*) is visszatérnek – a két korpusz így egymás tükrében vizsgálható és vizsgálandó.[11] A riportok elsődleges szándéka, mint ahogy az a fentebb idézett levélrészletből is kiderül, hogy hírt adjanak a régió viszonyairól, bemutassák, megismertessék azt, az aktuális probléma mélyére hatolva általánosabb társadalmi-történelmi-kulturális mozgásokat térképezzenek fel. Fontos megjegyezni, hogy a szerző ezen időszak előtt már az *Obrazy se soudobého Ruska* (*Képek a kor Oroszországából*) című háromkötetes riportfüzér (1920–1921) és a *Zamřížované zrcadlo* (*Rácsos tükör*, 1930) börtönélményét feldolgozó riportregényének írói tapasztalatán is túl van.

Ha Adamová, Píša, Hnízdo és Zádor András monográfiájának a kárpátaljai riportokról szóló részeit szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a szerzők az írástechnika és a szövegstruktúra elemzése helyett inkább illusztratív módon írnak, felvázolják vagy átveszik a tárgyalt szöveg tárgyát és témáját – tulajdonképpen arról írnak, amiről Olbracht ír, s elmennek amellett, *ahogyan* ezt teszi.

Pedig a szerző, pontosabban a narrátor(ok) pozíciója éppen azon alapkérdések tisztázására kényszerít, hogyan lehet megírni, textuálisan ábrázolni, bemutatni egy tájat, miként lesz szövegi reprezentációvá az adott kultúra.

[11] Lásd Adamová: i. m. 80–81.

A riportokat a szociográfia eszközei, az etnográfiai írást jellemző technika alkalmazása mellett a szépirodalmi tájleírás, a saját tapasztalaton alapuló anekdoták, benyomások vagy élmények rögzítése jellemzi, a lakosság viszonyainak leírása, a hétköznapok eseményeinek bemutatása váltakozik esszéisztikus részletekkel, helytörténeti összefoglalókkal vagy konkrét demográfiai adatokkal.

Ősféreg

Az etnográfiai és szépirodalmi írás nem választható szét sem a riportokban, de még csak a prózákban sem problémamentesen, hiszen itt gyakran a cselekményt megszakítva leírásba, fejtegetésbe, magyarázatba bocsátkozik a szerző – mivel az olvasóval szükséges megismertetni azokat a körülményeket, amelyek a helyiek esetében nem szorulnának magyarázatra. A szövegeket így a „címzett" is befolyásolja, tehát a kor cseh olvasóközönsége, és annak (minimális) ismeretei a régióról. E szövegeket, s különösen a riportokat nemcsak etnográfiai töltetük miatt, hanem az etnográfiára jellemző narratív megoldások, valamint az egy másik kultúrából ismeretlen terepre érkező etnográfus feladatához hasonló szerzői szándék (reprezentatív és komplex képet adni egy nem ismert kultúráról) okán is a szépírás és az etnográfiai írás határmezsgyéjén helyezhetjük el.[12]

Éppen ezen határhelyzet miatt válik kétségessé az Olbracht-riportokkal szembeszegezhető kérdés: a narrátor értesülései mennyiben tekinthetőek hitelesnek, beszámolója mennyire nyújt valós képet a terepről? Mennyire tudott bennfentessé válni a zárt kárpátaljai ruszin, pláne zsidó világban? Ugyanezek a kérdések merülnek fel minden etnográfiai elbeszélés esetében, de a szerző metódusa is kísértetiesen emlékeztet az etnográfus eljárásaira, ahogy a szerző előtanulmányai is, melyek magukban foglalják a terepmunkát, az anyaggyűjtést, a szakirodalom-tanulmányozást. A riportok szöveggenealógiája is az etnográfus saját szövegéhez visszatérő, azt korrigáló, bővítő, pontosító, elmélyítő attitűdjére emlékeztet, ahogy a folyóiratközlésekben a szöveggel együtt publikált fotográfiái is:

> „Během třicátých let prošel text reportáží řadou úprav. Po časopiseckém vydání Boje o kulturu na listopad 1931, s autorovými původními fotografiemi podkarpatských věnkovanů a židů, je vydána rozšířená podoba této rozsáhlé reportáže v březnu 1932 v knize Země beze jména a teprve v roce 1935 vyšly reportáže v konečné úpravě pod titulem Hory a staletí.

[12] Alaposan feldolgozta ezt a folyamatot Kopisťanská–Gološovský: i. m.

> Již v druhém vydání Olbracht reportážní látku kompozičně a stylisticky upravuje, posiluje ideové souvislosti textu a místo prostého sdělení faktů se tak často objevuje příběh či jeho zárodek. Text vzrostl na šestinásobek, jednotlivé části původní reportáže se staly základem samostatných studií, přibyly nové kapitoly. Teoretičtější podání a výkladový sloh původního znění se nezřídka změnily v povídkový útvar s rozvinutým dějem, dialogem postav, kresbou charakterů…"[13]

A riportokban olvasható adatok visszakereshetőek és ellenőrizhetőek, ahogy a régió társadalmi viszonyainak, a zsidóság pozíciójának, a csehszlovák „Podkarpatská Rus", a zsidók, a ruszinok, az ekkor már a történelemhez tartozó monarchia nyomai mind visszakövethető, illetve összehasonlítható az újabb szakirodalommal. Az összevetés nem szolgálna túl sok tanulsággal, inkább száraz tanulmányok sorát eredményezhetné. Nemcsak azért, mert az összevetést a szakirodalom birtokában bárki elvégezheti, hanem azért is, mert minden látszat ellenére sem lehet Olbracht riportjait tudományos szövegekként olvasni. A fenti kérdésfeltevések mögött ugyanis egy általánosabb kérdés sejlik fel, mely már a kultúra textuális reprezentálhatóságára kérdez rá, s ez már nemcsak a tárgyalt riportok, hanem az etnográfiai írás alapjait is megkérdőjelezi.

A 80-as évek etnográfiai diskurzusában ugyanezek az alapkérdések merültek fel. Már Clifford Geertz munkássága rávilágított a szöveg fontosságára az etnográfiában, az általa kifejlesztett ún. sűrű leírás pedig a kultúrát mint szövegi reprezentációt elgondolva a kultúra olvasására, interpretációjára irányította a figyelmet. Az antropológia posztmodern fordulatának tartott ún. kulturális fordulatot (cultural turn) a James Clifford és G. E. Marcuse által szerkesztett *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography* című tanulmánykötet 1986-os megjelenésétől számítják. „A kultúra szövetéről/szövegéről a hangsúly tehát átkerül a kultúrá*ról* létrehozott szövegekre. Az interpretatív fordulatból következő

[13] Adamová: i. m. 81. „A harmincas évek folyamán a szöveg alakítások során esett át. A Harc a kultúráért 1931. novemberi folyóiratközlése után, a szerző eredeti fotográfiáival a kárpátaljai vidéki zsidókról, e hosszú riport bővített verziója 1932 márciusában jelenik meg a *Névtelen föld* című könyvben, majd a riportok végleges változata a *Hegyek és évszázadok* cím alatt jelentek meg 1935-ben. / A riportanyagot Olbracht már a második kiadásnál szerkezetileg és stilisztikailag átalakítja, megerősíti a szöveg gondolati összefüggéseit, és az egyszerű tényközlés helyett gyakran jelenik meg történet vagy annak csírája. A szöveg hatszorosára bővült, az eredeti riport egyes részei önálló tanulmányok alapjává váltak, új fejezetek kerültek betoldásra. Az eredeti változat elméletibb fogalmazásmódja és értelmezési rendje nemritkán elbeszélői formájúvá alakult, kidolgozott cselekménnyel, a szereplők dialógusával, jellemzésével…"

irodalmi vagy retorikai fordulat a figyelmet az etnográfiai szöveg egészére irányítja, hiszen a leírás tárgyán túl arra is rákérdez, az antropológus hogyan konstruálja meg szövegét, mikor idegen kultúrákkal kapcsolatos megfigyeléseit írásba önti."[14]

James Clifford *Partial Truths* című előszavában arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnográfiai írás sosem lehet objektív, s nem képzelhető el Malinowski nyomán a kamera objektívjeként, sokkal inkább mint dekódolt kulturális reprezentációkat szöveggé újrakódoló alkotás gondolható el. Ezt pedig nemcsak a szelekció, hanem az etnográfus saját kultúrájának kontextusa és szövegei, retorikai fordulatai is meghatározzák. Az etnográfiai írás determináltságában a szubjektum és objektum viszonyai ugyanakkor a saját/én és az idegen/másik kérdéseit, a Másikhoz való viszonyt is közvetve vagy közvetlenül tematizálják, s egyfajta diskurzusba is kapcsolódnak, nem beszélve a hatalmi és politikai kontextusok szerepéről és a retorikai hagyományrendről. Az etnográfiai írásban addig háttérbe szoruló terepmunkáról szóló önreflexív beszámoló műfaja így fontosabbá válik, s egyben a szépirodalom felé tolódik el a hangsúly, megtörve ezzel az addig objektívnek hitt tudományos etnográfia uralmát. Hnízdo monográfiájában Adamová iménti idézetéhez hasonlóan a terepmunkából az egyre inkább epizálódó szöveggenezist emeli ki:

> „Postup literárního ztvárnění podkarpatské problematiky byl pro Olbrachta charakteristický: vedl *od faktografických a úvahových reportáží k jejich epizaci* a odtud pak k románu a povídkám. […] První Olbrachtovy zakarpatské reportáže, které vešly do knihy Země beze jména, jsou *důkladným zmapováním terénu* nejen po stránce geografické a přírodní, ale zejména zásadní analýzou politických, hospodářských a kulturních poměrů v zemi z historického a současného pohledu."[15]

A különféle narratív eljárások, a személyes benyomások, tapasztalatok, párbeszédek, események

[14] N. Kovács Tímea: *Kultúra – szöveg – reprezentáció*. In *Kulturális Antropológia és irodalomtudomány*. Helikon Irodalomtudományi Szemle, LXV. évf., 1999/4. 487.

[15] Hnízdo: i. m. 102. [Kiemelések tőlem – Sz. P.] „A kárpátaljai probléma irodalmi megformálásának menete jellemző volt Olbrachtra*: a tényleíró és fejtegető riportoktól vezetett azok epizációjához*, s onnét a regényhez és az elbeszélésekhez. […] Olbracht első kárpátaljai riportjai, amelyek bekerültek a *Névtelen föld* című könyvbe, a *terep alapos feltérképezését* nyújtják, nemcsak földrajzi és természeti értelemben, de főképpen a vidék politikai, gazdasági és kulturális állapotának lényegbevágó elemzése, kortárs és történelmi szemszögből."

textuális rögzítése, a diszkurzív tér, amelybe a szöveg illeszkedik, az irodalomtudomány szempontjából is megközelíthetővé teszik az etnográfiai írást.

> „Az etnográfiának ebben a felfogásában valamely beszámoló tényleges jelöltje nem a reprezentált »világ«, hanem a diskurzus egy sajátos esete. A dialogikus szövegtermelés alapelve azonban jóval túlmegy a »tényleges« találkozások többé-kevésbé ügyes reprezentációján. Ez az eljárás a kulturális interpretációkat a kölcsönös kontextusok egész sorozatában helyezi el, miközben arra kényszeríti a szerzőt, találja meg a tárgyalt valóságok megjelenítésének azt a módját, amely ezeket a valóságokat multiszubjektívnek, hatalommal telítettnek (*power-laden*) és mással össze nem egyeztethetőnek (*incongruent*) mutatja. Ebben a felfogásban a »kultúra« mindig viszonylagos, a történetileg létező, hatalmi viszonyokba ágyazott szubjektumok *közötti* kommunikációs folyamatok »felirata« (*inscription*)."[16]

E. M. Bruner a *Writing Culture* egy másik, *Ethnography as Narrative* című esszéjében pedig szó szerint kijelenti, hogy „az etnográfiát diszkurzusnak, a történetmesélés egyik műfajának tekint[i]."[17]

Olbracht kárpátaljai regionális tudattal és locusszal bíró művei láthatóan az etnográfiai és a szépirodalmi elbeszélés határán állnak. Az adatok visszakeresésénél, az ábrázolt viszonyok ellenőrzésénél sokkal termékenyebb értelmezési lehetőségeket ad e szövegek azon részeire összpontosítani, amelyek nem az elbeszélés tárgyát, hanem az elbeszélés módjait, regisztereit, metódusait vizsgálják, s elsősorban az elbeszélői pozíciót (honnan beszél, miről és kinek) tartják szem előtt. E pontokon pedig a szubjektum tapasztalata, a szöveg kontextuális és diszkurzív horizontja, az idegenről való beszédmód a narráció sarkalatos pontjaivá válnak.

[16] Clifford, James: *Bevezetés: részleges igazságok*. In *Kulturális antropológia és irodalomtudomány*. Helikon Irodalomtudományi Szemle LXV. évf. 1999/4. 509.

[17] Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijárat Kiadó. 181.

2. Az etnográfiai írás meghatározottsága Olbracht riportjaiban

Hogyan reprezentálható a Másik, az idegen (the other, l'étranger)? Mivel a kérdés az elbeszélhetőségre kérdez rá, Olbracht riportjait olyan interdiszciplináris nézőpontból szükséges vizsgálni, amely felszámolja a szépírás és az etnográfiai írás határait. A kérdés ugyanakkor a szerző pozíciójából is ered, mely a reprezentációt is determinálja. Az „új" centrumból, Prágából érkezik a „régi" (értsd a monarchia idején is), ismeretlen perifériára azzal a céllal, hogy ezt a Másik országrészt megismertesse, hogy hírt adjon, tanúskodjon. A szerző ugyanabba a pozícióba kerül, mint az idegen kultúrába érkező etnográfus, még akkor is, ha az idegen Másik helye nem a távoli Afrikában van, hanem csak az Északkeleti-Kárpátok alatt, Prágától több mint félnapi vonatútra.

Az etnográfiai szöveg, ahogy azt Clifford idézett tanulmányában megállapítja, hatféleképpen meghatározott.[18] Sok tanulsággal jár, ha e determinációk fényében olvassuk Olbracht riportjait.

„(1) Kontextuálisan (egy jelentésteli társadalmi miliőből származik, amelyet azonban egyúttal létre is hoz)."

Lépten-nyomon felbukkannak olyan reflexiók, amelyek egy idegen, a terepen tapasztalható jelenséget az olvasók számára értelmezhető, hozzáférhető kontextusokhoz kötnek. Ez az eljárás azonban nemcsak az idegenre irányulva működik, hanem visszafelé is, amennyiben a hasonlítás metaforikus irányultsága visszahat. A *Století osmnácté* című riportban az előző riportokból ismerős Alsókalocsáról (Koločava) kalauzolja a szerző az olvasót a szomszédos völgyben fekvő Németmokrára (Německá Mokrá): „Přímá vzdálenost mezi nimi není velká, od kostela ke kostelu něco přes deset kilometrů, tedy zdaleka ne tolik, co napříč Prahou…"[19]

Az összehasonlítás abszurditása a hat soron át továbbkígyózó mondat és az azt követő tízsoros többszörösen összetett mondatba foglalt tényszerű útleírás – mely a két település közötti legkényelmesebb és leggyorsabb, a hegycsúcsok alatt vezető kanyargós utat vázolja – után érzékelhető. A két terep,

[18] Clifford: i. m. 499.

[19] Olbracht: i. m. 520. „A közvetlen távolság nem nagy, templomtól templomig valamivel több mint tíz kilométer, tehát távolról sem annyi, mint Prágán keresztül…"

mely az urbánus Prága két külvárosi pontja és az őserdők és hegycsúcsok által elválasztott Alsókalocsa és Németmokra között helyezkedik el, és amelyet a hasonlítás egymás mellé állít, két külön világ, mely tulajdonképpen összehasonlíthatatlan.

Ez a kontextualizáló összehasonlítás általában sokkal konkrétabban működik. Egy helyen a kárpátaljai nyomort veti össze a prágaival:

Nyújtózkodó

„Jedí zelí, tokan, to je ve vodě vařenou kukuřičnou mouku, a korš, podplamenice z hrubě rozmletého ovsa, kterým říkají chléb; dva prsty vysoký, hořký, a pokud jest vlahý, tak mazlavý jako silniční bláto a také tak černý, ale který již druhého dne třeba máčet ve vodě, chcete-li jej ukousnout; chléb, po jehož ochutnání si celý den vyškrabujete ze zubů plevy a který by pražský žebrák otloukl o hlavu každému, kdo by se opovážil nabídnout mu jej."[20]

Szintén a kontextuális determinációhoz sorolhatunk minden olyan utalást, amely a cseh közbeszédben a Kárpátaljáról szóló diskurzusra hivatkozik. A *Židé* című riport épp egy ilyen diskurzus vázlatával indul, és azokra az olvasmányélményekre hivatkozik, amelyek csehül hozzáférhetőek („O Židech Podkarpatska jsme již četli.").[21] Beszédes, hogy az ismeretlen föld ismeretlen zsidóságáról szóló mindkét mű fordítás. Ráadásul homlokegyenest más képet nyújtanak a régió zsidóságáról. Albert Londres *Le Juif errant est arrivé* című, 1930-ban kiadott könyvét, melyben egy fejezet a munkácsi s egy a kárpátaljai vidéki zsidóságot írja le, egy évvel később cseh fordításban is kiadták. Bartha Miklós *Kazárföldön* (1901) című, erősen antiszemita, nagy – Olbracht számára valószínűleg nem ismert – vitákat kiváltó útirajza 1927-ben jelent meg Munkácson cseh fordításban. A szerző az idegen kontextusokba illeszkedő olvasmányélményeket a terep tapasztalataival veti össze, majd ebből azt szűri le, hogy a két forrás tulajdonképpen használhatatlan: „…názory obou autorů bude třeba poopravit. Francouzský novinář, prohlížeje si nouzi podkarpatských Židů, se domnívá, že vidí bídu výhrandně židovskou. Mýli se; je to bída podkarpatská. A fakta Barthovy knížky jsou zastaralá."[22]

„(2) Retorikailag (kifejezésbeli konvenciókat használ, amelyek őt ugyancsak használják)."

A retorikai koncepciók legmarkánsabban a tájleírásokban és a szociális körülmények leírásában

[20] Olbracht: i. m. 433. „Káposztát és tokányt esznek, ami vízben kifőzött kukoricaliszt, és »kors«-t, durva őrlésű zabból készített lepényt, amelyet kenyérnek neveznek; két ujj magas, keserű, és ha nedves, akkor olyan csúszós, mint az út sara, és éppoly fekete, de amelyet már másnap vízbe kell áztatni, ha bele akarsz harapni; kenyér, amelyet megkóstolva egész nap a pelyvát kapargatod a fogaid közül, és amelyet a prágai koldus a fejéhez vágna annak, aki képes lenne felajánlani neki."

[21] Uo. 455. „Kárpátalja zsidóiról már olvashattunk."

[22] Uo. „…mindkét szerző nézeteit korrigálni fog kelleni. A francia újságíró a zsidók nélkülözését látva arra következtet, hogy kizárólag zsidó nyomort lát. Téved; ez kárpátaljai nyomor. És Bartha könyvének adatai elévültek."

jelentkeznek, utóbbi esetben, a nyugati civilizációból érkező antropológus benyomásához hasonlóan, a primitívvel való találkozásban artikulálódnak. A kárpátaljai életet, a verhovinai nép gondolkodását középkorinak nevezi a szerző.[23] „Az „őserdő" („prales") hívószóként, visszatérő motívumként jelenik meg a riportokban. Az őserdő, a hegyek a természeti környezet minden civilizációhoz kötődő, emberi nyom mögött jelen van olyan háttérként, mely mindent meghatároz. Az *Egy tizenegyedik századbeli falu* (*Vesnice jedenácteho století*) és a *Tizennyolcadik század* (*Století osmnácté*) is az őserdő leírásával kezdődik. Az őserdő mintha az időn kívül létezne, a civilizációt is elszigeteli időben, mint arra a két cím és a riportkönyv végső autorizált címe (*Hegyek és évszázadok*) is utal. A riportkönyvet elindító szépirodalmi tájleírás kontextuális olvasata során világossá válik a szerzői szándék, mely szembe megy a retorikai konvencióval. A barátságosnak, elevennek, emberbarátnak ábrázolt cseh tájleíró hagyományt nem használja, hiszen alapvetően más jellegű tájat ábrázol. Ugyanakkor a német romantika tájleíró hagyományát is figyelmen kívül hagyja, mely a vad, hegyi, ember nélküli tájat előszeretettel jeleníti meg. A romantika dinamikus, az elemek erejében gyönyörködő szemléletével élesen szembehelyezkedik, hiszen az Olbracht által ábrázolt táj csöndes és mozdulatlan, mint egy temető:

> „Prales je smutný a zapáchá tlením. To proto, že je zde více smrti než života a živí nestačí požrati mrtvých. Kráčíte-li po svěží měkostí mechů, co scvíli se po lýtka boříte do hrobů hnijícího stromoví, z umrlých těl svých dědů ještě zcela ztrouchnivělých se ke vzduchu divoce ženou houštinz maličkých smrčků a na starých pařezech rostou zahrádky keřů a květin. Je zde ticho; není tu zpěvného ptactva ani drobného zvířectva."[24]

A tájleírás itt nem a szubjektum érzelmeit tükrözi, mint a romantikus tájköltészetben, hanem az őserdőből kinövő, lenti, hegyaljai civilizációt: „…tady se umírá brzy."[25]

[23] A *Vesnice jedenáctého století* című riportban: uo. 429., 437.
[24] Uo. 424. „Az őserdő szomorú, és a bomlástól bűzlik. Azért, mert itt több a halál, mint az élet és az élők nem győzik felzabálni a halottakat. Ha a friss, puha mohán lépdelsz, hamarosan bokáig süppedsz a korhadó sírokban, a fák apáik már szétesett holttestéből, a kis fenyők bozótjából vadul igyekszenek a levegőre, és a régi csonkokon bokrok és virágok kertje nő. Itt csönd van; nincsenek itt sem énekesmadarak, sem apróvadak."
[25] Uo. 426. „…itt korán halnak."

„(3) Intézményileg (az etnográfus bizonyos tradíciókon, tudományterületeken belül, meghatározott közönségnek, illetve azok ellenében ír)."

A riportok értelemszerűen a Literární noviny baloldali olvasóközönsége számára íródtak, s ugyanerre a közönségre számított a könyvkiadó is a szerző közismert politikai meggyőződése és tevékenysége okán.

„(4) Műfajilag (az etnográfia általában jól elkülöníthető egy regénytől vagy egy útleírástól)."

Esetünkben ez az összehasonlítás csak áttételesen érvényesül, amennyiben a riportok heterogén műfaji elemekből épülő struktúrájában a markáns etnográfiai érdeklődést emeljük ki.

„(5) Politikailag (a kulturális valóságok reprezentálásához kötődő autoritás nem egyenlő mértékben oszlik meg, és alkalmanként megkérdőjelezhető)."

Az intézményi kontextussal elválaszthatatlanul összefügg ez a szempont, hiszen Olbracht dokumentarista-szociográfiai szemlélete egyértelműen artikulálja a cseh uralom, a kolonizáló vagy imperialisztikus törekvések elemzése után azok kritikáját. A szerző nyíltan kimondja: „Čeští pánové kolonisují Podkarpatsko."[26] E kritika ugyanakkor a kapitalista berendezkedés kritikája is (bankrendszer, államosított erdőgazdaság, az új határok, a magas vasúti adó, iparosított termelés), melynek emblémájaként a Baťa üzlethálózata lépten-nyomon felbukkan.[27]

„(6) Történetileg (a fenti konvenciók és korlátozások mindegyike változó)."

A csehek kolonizáló törekvéseit az előző rendszer, a magyarok uralmának kontextusában vizsgálja a szerző. Egán Ede és bevégzetlen törekvése (az ún. „hegyvidéki actio") ennek emblémájává válik.[28] Egy másik „hazai" történelmi kontextussal való összevetés szintén a kritikus hangnemet erősíti. Az a nép, amely néhány évtizede még az osztrák uralom imperializmusával harcolt a nemzeti függetlenségért, most ugyanolyan eszközökkel gyarmatosít egy másik népet:

[26] Uo. 450. „A cseh urak gyarmatosítják Kárpátalját."
[27] Pl. uo. 439., 462., 470.
[28] Uo. 450–455.

> „Divide et impera? myslíte si. Stará rakouská škola?"[29]
>
> „…pražští páni zapomněli na rakouské zkušenosti."[30]
>
> „…dnes se ještě národní hnutí na Podkarpatsku daleko spíše podobá českému vlastenectví let šesdesátých s jeho živelností, nediferencovaností a často i naivností. Jde tu v první řadě o boj o jazyk, o kulturu, o jméno."[31]

Munkácsot is ebben a XIX. századi történelmi kontextusban szemléli, és az 1860-as évek Prágájához hasonlítja.[32] Még a kárpátaljai vallás jellegét is a nemzeti történelem szempontjából artikulálja: „Náboženství karpatských pastevců a dřevorubců je směsice pohanství a křesťanství, táž, proti které bojoval na sklonku prvního tisíciletí v Čechách svatý Vojtěch."[33]

E hat determináció alakítja Olbracht elbeszélését a szerző etnográfus pozíciója, háttere vagy kontextusa által – tehát azon társadalmi, politikai és irodalmi nézőpontok, textusok, kontextusok, diskurzusok, adatok összessége, amelyet a centrumból a Másikról, a perifériáról kialakít; vagyis ahonnét a szerző jön.

Ugyanakkor az idegenről, a Másikról való beszéd a sajátra és az ismertre is (vissza)vonatkozik, amennyiben a szerző ezen kontextusok összességét az idegen bemutatásánál felhasználja – képletesen azt mondhatnánk, az ő nyelvükön beszéli el, milyen „csehül áll" Kárpátalja.

Johannes Fabian, a posztmodern antropológia egyik fő teoretikusa írja:

> „…our ways of making the Other are ways of making ourselves. The need to go *there* (to exotic places, be they far away or around the corner) is really our desire to be *here* (to find or defend our position is the world). The urge to write ethnography is about making the *then* into *now*. In this move from then to now the making knowledge out of experience occures. Both movements,

[29] Uo. 476. „Divide et impera? gondoljátok. A régi osztrák iskola?"
[30] Uo. 481. „…a prágai urak elfelejtették az osztrák tapasztalatokat."
[31] Uo. 486. „…Ma még a nemzeti mozgalom Kárpátalján sokkal jobban hasonlít a hatvanas évek cseh hazafiságára elemiségében, differenciálatlanságában és gyakran naivitásában. Elsősorban a nyelvért, kultúráért, névért folytatott küzdelemről van szó."
[32] Uo. 440., 443.
[33] Uo. 432. „A kárpátaljai pásztorok és favágók vallása a pogányság és kereszténység keveréke, ugyanaz, amely ellen az első évezred végén Prágai Szent Adalbert harcolt Csehországban."

> from here to there and from then to now, converge in that I called presence. This is the way I would define the process of othering."[34]

E megállapítások mentén olvasva Olbracht riportjait elsősorban az idegenség, az elkülönbözés retorikai artikulációját kell vizsgálnunk – s csak ezután az idegent, a másikat, mint a leírás/elbeszélés tárgyát – hiszen az idegen pozicionálása, hasonlítása, s végül domesztikálása/honosítása lesznek azok az artikulációk, amelyek a narrációt keretek közt tartják.

III. AZ IDEGENRŐL VALÓ BESZÉD A TOPOGRÁFIA ÉS A KRONOTOPOSZOK SZINTJÉN AZ *EGY TIZENEGYEDIK SZÁZADBELI FALU* ÉS AZ *AKIKRŐL ITT AZELŐTT NEM LEHETETT HALLANI* CÍMŰ RIPORTOKBAN

Az idegenség retorikai reprezentációja több regiszterben történik, ám mindig hasonló kontextuális/referenciális alap vonatkozásában: Prágához, illetve Csehországhoz való hasonlításban.

1. Idegenségelbeszélés a topográfia szintjén

A topográfia szintjén egyfajta geonarratívát alkotva indul meg az elbeszélés a *Hegyek és évszázadok* első darabjában, mely a Kárpátok vadregényes bérceiről az őserdőkön keresztül vezet vertikálisan lefelé, a kultivált völgyek és a lakott területek irányába. A tájleírás nem hasonlítja a tájat explicit módon az emberléptékű, dombos, kultiváltabb és szelídebb cseh tájhoz, a referenciális alap kontextusként van jelen, s csak az elbeszélés egy elemében tör be a szövegbe, miként az e területeken általánosan honos holló (krkavec, corvus corax) hangjaként a csöndes tájba:

> „Uvidíte-li někde v pralese karpatských hor, jak ze stráně do stráně a přes údolí jen desítky metrů široké letí zvol-

[34] Fabian, Johannes: *Presence and Representation: The Other and Anthropological Writing*. In *Critical Inquiry*. Vol. 16, 1994/4. 756.

[35] Olbracht: i. m. 423. „Ha valahol a Kárpátok hegyeinek őserdőjében meglátjátok, ahogy a hegyoldalból a pusztán néhány tíz méter széles völgyön átrepül a holló, és ha meghalljátok, ahogy szárnyalása közben lassan és szomorúan kiáltja: k-k-k, mintha valahonnan egy emberi torok mélyéről szólna a hangja, ne gondoljatok arra, amit az iskolában tanítottak, hogy a holló vidékeinken már régen kihalt madár. Itt éppen ezelőtt a régen előtt vagytok; és itt évszázadokkal ezelőtt vagytok."

na krkavec, a uslišíte-li, jak mezi máváním křídly říká své pomalé a smutné k-k-k, jako by bylo vyslovováno odněkud z hloubky lidského hrdla, nevzpomínejte na to, čemu ste jsi učili ve škole že je krkavec pták v našich krajinách již dávno vyhynulý. Zde jste právě před tím dávno; a jste tu pred stoletími."[35]

Intimitás

A holló károgása tehát szimbolikusan poliszém alakzattá lesz, egyrészt a táj nyelveként, egy másik, idegen nyelvként jelenik meg, hasonlóan az itt beszélt idegen nyelvekhez (ruszin, magyar, jiddis), másrészt az ősivel, az archaikussal, a mitikussal való találkozást beszéli el, amely a tudott (iskolában tanult), de nem tapasztalt (nem hallott) múlt időt jelenvalóvá (present) teszi. Ez a prezentáció egy metonimikus retorikai alakzaton keresztül történik, amelyben a jelenlétet („jste tu") a térbeli távolság felszámolásáról („there" => „here") az időbeli távolság felszámolására („then" => „now") váltja.

2. Idegenségelbeszélés a kronotoposzok szintjén – az idő

Ugyanez a metonimikus felcserélés jellemzi a narráció kronotoposzaival artikulált idegenséget is, mely már az idézett riport címében – *Egy tizenegyedik századbeli falu* – is megjelenik, és a narráció ezen visszatérő eleme teszi koherenssé vagy határolja le az etnográfiai elbeszélést. Ebben a középkoriként, tizenegyedik századiként jelölt keretben reprezentálja a mezőgazdasági termelést, a religiozitást (amit a középkorias kereszténység és a pogányság élő emlékének egyvelegeként ír le), a népi mágiát, de ugyanakkor a jelen társadalmi problémáit, a közelmúlt politikai eseményeit és azok új, megváltozott, jelen társadalmi körülményeket kialakító nemrégi (kicsivel több, mint tízéves) idejét is. Az elbeszélés tehát azt az időzavart hivatott érzékelni, amelyet a centrumból érkező elbeszélő érez, ti. hogy a jelen anakronisztikus.

A népéletre, a népzenére és néptáncra tett megjegyzésekben („Hrají tanečný písně s monotónní melodií, znova a desatkrát znova opakovanou, a tančí…")[36] a primitív egzotikuma, idegensége jelenik meg, ahol újra betör a szövegbe az időt összezavaró metonímia: „Jak žili staří Slované Kosmova věku? Netřeba po poučení choditi do listinných pramenů. Takhle žili."[37] A hollóhanghoz hasonlóan itt is egy otthonról ismert, de nem tapasztalt elemet használ (az iskolában tanult Kosmas, a középkori cseh krónikás alakját idézi meg). A másik térben, az idegen terében jelenvalóvá, azaz megtapasztalhatóvá válik

[36] Uo. 426. „Táncdalokat játszanak monoton melódiával, újra és tízszer ismételve, és táncolnak…"

[37] Uo. „Hogyan éltek a régi szlávok Kosmas idejében? A tanulságért nem kell a kéziratos forrásokig menni. Így éltek."

az otthoni múlt idő. A térben való mozgás, az odautazás tehát időben való mozgásra cserélődik fel.

A tizenegyedik század ideje ugyanakkor olyan idő, amely nem változik és nem adaptálható. A közelmúlt Kárpátalja szociális helyzetét súlyosbító politikai eseményei, a rendszerváltás, az új centrum és az új gyarmatosítók a kereskedelem új, kapitalista formájával (a Baťa a szöveg topográfiájában ezt jelképezi), illetve az új bankrendszer nem az idő haladását hozta, hanem a stagnálást, az új határok pedig – a monarchia területén végzett idény- és vendégmunka útjait elvágva – az elszigetelődést. A fakitermelés államosítása, a magas vasúti adók, az Amerikába való utazás ellehetetlenülése tovább fokozta a nyomort. – „Ale teď přišli zlé časy. Není zač kupovat. […] Třeba se vrátit z třinásteho století a z haléřového peněžního hospodářství zase do věku jedenáctého."[38] „Je nutno vrátit se do jedenácteho století; do hladových let jedenácteho století."[39]

Kárpátalja tehát egy másik időben létezik, másikban azért, mert idegen, hiszen a múlté, és mert konstans és stagnáló, a váltakozó kolonizáló hatalmak számára elfeledett.[40]

3. Az idegenség elbeszélése a kronotoposzok szintjén – a tér

Hasonlóan metonimikus idegenségartikulációt találunk a második, *Akikről itt azelőtt nem lehetett hallani* című riport narrációjában is. A riport a Kárpátalján (főleg a városközpontokban) megtelepedett csehekről szól, akik leginkább hivatalnokként dolgoznak. Az ismeretlent, a Másikat kutató szem itt azt keresi, ami ismerős, a tájban azokat a jeleket kutatja, amit értelmezni tud (cégérek, márkák, feliratok, nyelvek). A nyelvek, megnevezések sokszínűségének textualizálásával egy saját, ismert homogén nyelvi környezetből egy inkább idegenbe és heterogénbe, nyelvi pluralitásba lép az elbeszélő. A leírás, elbeszélés két helyszínét így vezeti be:

> „Zřízenci na nádraží mluvili ovšem česky. Vrátný, odnímající jízdenky, také. Omnibusák rovněž. A teď, když vystupují před pěkným domem s

[38] Uo. 426–427. „De most rossz idők jöttek. Nincs miből vásárolni. [...] Vissza kell térni a tizenharmadik századból és a filléres pénzgazdaságból megint a tizenegyedik század idejébe."

[39] Uo. 430. „Vissza kell térni a tizenegyedik századba; a tizenegyedik századi éhezés éveibe."

[40] E riport párját alkotja a Németmokra zárt, időben és térben elszigetelődött németségét bemutató *Osmnácté století* című esszé is, ahol a Mária Terézia idején Tirolból betelepített németek a telepítés korának állapotát őrzik.

> ohromným »Baťa« a s vyleštěnou výkladní skříní bot a punčoch učiněných plastickými, pochoduje kolem za zvuku »Andulky šafářovy«,[41] rozsekané ve vojenské kroky, oddíl československé pěchoty. Podvečerní prochazeči se zastavují, dívají se a poslouchají.
> Pardubice?
> Nikoli: Užhorod.
> Ale zdání možná klame a třeba si druhého dne město nad Uhem, bývalý Ungvár, zevrubněji prohlédnout, prozatím aspoň z vnějška. Je to přece hlavní město země a metropola podkarpatských Rusínů.
> Rusínů? Kde jsou?"[42]

A ruszinok helye ismeretlen marad, hiszen a város, a régió centruma kolonizált, vagyis ismertté tett: „Užhorod je město dvou dobyvatelů: Čechů a Maďarů. Dobyvatele starého a dobyvatele nového."[43] Az ismeretlen nyelvvel való találkozás is idegenségjegyként olvasódik, melyet a félreértesülés is erősít: „I děti přistěhovalých sem Čechů, pro které má maďarština, zvučná reč bez skloňování a členů, jíž možno mluvit již při jisté zásobě slov, obzvláštní přítažlivost."[44]

A kolonizált táj az ismert, a saját látszatát kelti („Pardubice"), ám a saját „belenyúlása" a plurális, félig-meddig idegen tájba nemcsak az idegent, a másikat reflektálja, hanem önmagát is, amennyiben idegenként érzékeli. Az elbeszélés, leírás másik helyének bevezetésében – Užhorod/Ungvárhoz hasonlóan – a nyelvi pluralitás, a megnevezés heterogenitása és egyszersmind esetlegessége bizonytalanítja el a helyet. A nevek szinonimái szinte párhuzamos, szinonim tereket alakítanak ki. Mintha a különböző nyelvű megnevezések mégsem ugyanazt a helyet jelölnék, miközben mégis az otthoni nyelvet halljuk, mely itt persze idegen:

> „»Jemináčku, vy už taky vzhůru, paní oficiálová?« Jest to nejkrásnější pražská čeština. To se na pusté ulici zhlédly dvě ženy. »Ale můj jede do Chust, tak mu

[41] Andulka šafářova – az egyik legismertebb cseh népdal, Bechyňsko területéről származik, szövege 1977-ben jelent meg Prágában a *Národní písně, pohádky, pověsti, říkadla, obyčeje všeobecné a zejména právní* című gyűjteményben.

[42] Olbracht: i. m. 440. „Az állomás alkalmazottai persze beszéltek csehül. A menetjegyeket ellenőrző kalauz szintén. Az omnibuszvezető is. És most, amikor kiszállok egy szép ház előtt, hatalmas »Baťa« feliratta, kifényesített kirakatában cipők és plasztikus harisnyák, körben az »Andulky šafářovy« menetelnek, a melódiát szétszabdalják a katonás lépések, a csehszlovák gyalogság osztaga. / Pardubice? Dehogy: Uzsgorod. / De a látszat csalhat, és másnap alaposabban meg kell tekinteni egyenlőre legalább kívülről az Ung folyó menti várost, az egykori Ungvárt. Hiszen ez a kárpátaljai ruszinok fővárosa és központja. / Ruszinok? Hol vannak?"

[43] Uo. 440. „Ungvár a hódítók városa: a cseheké és a magyaroké. A régi és az új hódítóké."

[44] Uo. „Az ideköltözött csehek gyermekei számára a magyar, e dallamos, ragozás és toldalékok nélküli nyelv, amelyet csak bizonyos szókinccsel lehet beszélni, különös vonzerővel bír."

> jdu zamluvit v autobusu místo…« […] Jablonec nad Jizerou? Ne. Volovoje. Ökörmezö. [sic!] Volové!"[45]

Jablonec nad Jizerou kisváros a festői Krkonoše hegyei között található. A Krkonošera mint Csehország legmagasabb hegyvidékére való utalás az attól méretében, természeti és kulturális környezetében elütő Keleti-Kárpátokat hivatott érzékeltetni.[46] A település neve mögött személyes allúzió is rejtőzik, hiszen Olbracht a 20 km-re délre fekvő Semily városában született a Krkonoše lábánál, s már gyerekkorában megismerkedett a hegyvidékkel.

Ökörmezőn a helyi zsidósággal találkozik az elbeszélő, mint idegennel. A magyar nyelv Ungváron tapasztalt idegensége a jiddis idegenségére változik – a magyar nyelv az elbeszélés idejére szinte eltűnt a városkából, csak az idős nyugdíjasok, az ügyvéd, az orvos és a görög-katolikus pap beszéli.[47] Az elbeszélői tekintet az ismertből az ismeretlenbe tart, a tájban a ruszinokat keresve (a ruszinok helyére vonatkozó kérdés újra és újra visszatér), a gyarmatosítottól az idegen felé halad a régió centrumából, „fővárosából" a kisvárosba, onnét a faluba, a lakott terület és a természet határáig. Ezen a peremvidéken találja meg a ruszinokat, a leglátháthatatlanabb, legelnyomottabb idegeneket. A periféria felé való haladás stációi az idegennel való találkozásban is fokozódnak: a különös nyelvű urbánus magyaroktól a kisvárosi zsidóság zárt világán át a ruszinokig, mint a civilizált tájból a természetibe vezető út utolsó megállójáig.

Az elbeszélő végül a vad természetben, a hegyi őserdőben, a Popágya-csúcs (1740 m) és a csehszlovák–lengyel határ körüli senkiföldjén találja magát egy vadászbódában, s éppen itt, a világvégén bukkan az otthon és a centrum emlékére, mely az etnográfiai terepbeszámolók narratív formáit idézi:

> „Pisatel těchto reportáží zde za jedné krásné červencové noci přespával. A prohlížeje prkenné stěny, objevil u maličkého okénka smutný výkřik,

[45] Uo. 443. „»Jézuskám[»Jemináčku« – a »jemine« kicsinyítő képzős alakja, meglepetést kifejező indulatszó. Etimológiailag a »Jesu Domine«-ből ered. – Sz. P.], maga már szintén fenn, tekintetes asszony?« Ez a legszebb prágai cseh nyelv. Két asszony találkozott az üres utcán. »Ó, az én uram Husztra készül, megyek, foglalok neki helyet az autóbuszban...« [...] Jablonec nad Jizerou? Nem. Volovoje. Ökörmező. Volové!"

[46] „…a kárpátaljai táj más, mint a cseh, rejtélyesebb, diszharmonikusabb, vadabb." Zádor: i. m. 88.

[47] „Město bylo kdysi židovsko-maďarské; teď maďarsky mlví jen několik penzistů, advokát, starý lékař. A ovšem řeckokatolícky farář, ty jsem na Podkarpatsku jinak hovorit neslyšel. Dnes je Volové židovsko-české. Na ulici se mluví česky a jidiš." – Olbracht: i. m. 444.

> krasopisně tam napsaný inkoustovou tužkou: »Ach, zlatá Praho! Uvidím Tě ještě? Ant. Kadeřábek, respicient fin. stráže.« A autor knížky představoval živě respicienta Kadeřábka […] jak vzpomíná na nějaký šťastný koutek Prahy svého mládí, jak mu je smutno a jak mu je hrůza ne z té osamělosti a pustoty okolo, nžbrž v něm, jak vstává, protahuje se v kříži a vyjímá ze služebního notesu tužku, aby tu zvěčnil svou touhu."[48]

Prága tehát egyszerre jelenti az otthont, az ismertet, a múltat, a civilizációt, amely rejtett emlékként betör az embertelen, idegen, vad természeti tájba. Az etnográfiai írás szerzője – Johannes Fabian idézett megállapításai nyomán – az ittből az ottba vágyik, az idegent akarja megismerni. A narráció eddig a végpontig tart, hiszen az *ott* („there"), a jelen nem lévő hely ebben az esetben már nem az idegent, hanem Prágát, az otthont jelenti.

IRODALOM

Adamová, Lenka: *Ivan Olbracht*. Praha, 1977, Horizont.

Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján*. Budapest, 2013, Aposztrót.

Clifford, James – Marcus, George E.: *Writing Culture – The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, 1986, University of California Press.

Dějiny české literatury IV. Praha 1995, Victoria publishing.

Hnízdo, Vlastislav: *Ivan Olbracht*. Praha, 1982, Melantrich.

Kopisťanská, N. F. – Gošovský, V. L.: *Jak vznikla první kniha Ivana Olbrachta o Zakarpatsku*. Česká literatura, 25. évf. 1977/1. 26–34.

Kulturális antropológia és irodalomtudomány. Helikon Irodalomtudományi Szemle, 1999/4 (LXV. évf.).

Olbracht, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí, Hory a staletí*. Praha, 1959, Naše vojsko.

Píša, Antonín Matěj: *Ivan Olbracht*. 1982, Československý spisovatel.

Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijárat Kiadó.

Zádor András: *Olbracht*. Budapest, 1967, Gondolat.

[48] Uo. 447. „E riportok írója egy szép júliusi éjszakán aludt itt. És amint a deszkafalat nézegette, a pici ablaknál szomorú kiáltást fedezett fel, szépírással, tintaceruzával írva: »Ó, arany Prága! Látlak-e még valaha? Ant. Kadeřábek, a pénzügyőrs. munk.tsa.« És a könyv szerzője élénken elképzelte Kadeřábek munkatársat [...] amint Prága valamely boldog szegletére emlékezik az ifjúságából, amint szomorú, és amint borzong, nem is a magánytól és az ürességtől, ami körülveszi, de magától, amint felkel, kinyújtja a derekát, kiszedi az ügyeleti noteszből a ceruzát, hogy megörökítse itt vágyait."

CSEHY ZOLTÁN

A MEGTESTESÜLT LOGOGRÁFIA

MAGOLCSAY NAGY GÁBOR *MÁSODIK ISMERETLEN* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Magolcsay Nagy Gábor *második ismeretlen* című, gyönyörű kiállítású, képzőművészeti értékű kötete igazi kalandkönyv: elsősorban arról szól, hogyan olvassuk verssé a lét szimultán megnyilvánulásainak kaotikusságát, arról, hogy miként érdemes, és milyen segéderőkkel lehet eligazodni a textuális káoszban. Nem követi az uralkodó lírai köznyelvet, független marad és kihívóan egyedi.

A kötet első ciklusa a létesülő vagy megbomló vonalszerűség horizontális és vertikális ellenpontozására épül: ráadásul ezekhez a fogalmakhoz konglomerátumokként Menyhay Imre racionális–irracionális, relatív lehetőségek–biológiai potencialitás, logikai–abszolútumszerű fogalompárjai rendelhetők. A hagyományos versszöveg dinamikus vertikalitása így sokszor egy kiugratott kriptogrammaszerű mondat, gondolat, szó vagy szópár tengelyére feszül föl. A *Bio Tattoo* című szöveg, mely részint az indulást tematizálja (mely ráadásul önmagába zárja a kalandot és a megérkezést is), azonnal sugallja a könyvtest alapmetaforáját is: Magolcsay a könyvtestet bőrfelületként fogja fel, a verset szinte tetoválásként, a testen megjelenő stigmaként. A stigmatizálás azonban nem elsősorban csak költői-alkotói folyamat, hanem olvasói eljárás is, hiszen a kötet számos pontján vagyunk „kénytelenek" beavatkozni, ezt-azt kitölteni, megszámozni, átstrukturálni vagy egyenesen megalkotni. A cselekvés kihívása, a költői aktusban való konkrét részvétel felszólítás is a bőr tetoválására, stigmatizálására, s az eredmény nem pusztán a költői „látvány" lesz, hanem a Menyhai-féle „vertikális dimenzió" legalább részleges meghódítása is, mely „csak képzeletben, érzelmekkel és szimbólumokkal közelíthető meg". Figyelemreméltó ugyanakkor a versszövegek hagyományos olvasási lehetőségének problémája a klasszikusnak látszó esetekben is: a Magolcsay-szöveg széttartó, és a potenciális jelentésekre vadászik. Tudatosan gerjeszti a jelentéstulajdonítás radikalizmusát, egy olyan fokú szimultán jelenlétet generál, melyben az eligazodást alárendeli a nem kanonikusnak. Ez a szabad vagy felszabadított mozgás olykor apró egysorosok zuhatagjává teszi a költeményt. De költeményről beszélni is problematikus, hiszen itt vagy zömmel versgenerátorokról van szó, vagy partitúraszerű, megvalósítandó javaslatokról. A szöveg felhívja a figyelmet önnön működésére, és e stratégiát szinte fetisizálja is („leskelődő totem"). Ez a versvilág tehát a kihívásé.

Az elgondolás, a stratégia jelentős mértékben hasonlít a neoavantgárd és avantgárd szöveggenerálási stratégiákhoz, ám legalább annyira el is szakad azoktól. Ez az elszakadás több dologban is megragadható: Magolcsay Nagy szövegvilága nem tagadja meg az ént sem konstruktív, sem tárgyi szempontból, verseinek a legtöbbször meglepő módon intim személyessége van, szó sincs a meghatározottság grammatikai kikapcsolásáról vagy valamiféle idegenkedésről a vallomásosságot illetően, még erőteljes szerelmi líra is kibontható itt. A montázs-, illetve kollázstechnika kiaknázása ugyan itt is megtörténik, de a szövegek széttartása visszafogottabb, vannak központi vagy gócpontszerű motívumszerveződések, s a szövegek felfűződnek egy-egy központi (vagy határozott, vagy elmosódó) tengely köré. Felfokozódik az enigmatikusság mellett a megfejthetőség lehetősége is: a vers rejtvényként való megszólaltatása nem új keletű metafora, az viszont kivált érdekes, hogy egy kötetet lényegében felnőtteknek írt „foglalkoztató könyvként", „rejtvényfejtő" ceruzával együtt is olvashassunk. A könyvtest és a versben megjelenő test enigmatikussága többször is megfogalmazódik, például: „elejtett mosolyból megfejtendő hieroglifákból faraglak". A kapcsolati dinamikára rájátszó fogalomtár is minimum kétértelmű lesz („a változás öröme"). A megbélyegzés a sajáttá válás mechanizmusává válik („volnék arcodon pecsét"), a verbális univerzum megregulázása pedig itt nem eltörlendő, szabadságharcos gesztus, hanem lehetőség és a teremtő akarat megnyilvánulása lesz („istráng a megbokrosodó betűk nyakán").

A kötetben jelentős szerephez jut az erotika is, mely a sorok szabad kopulációs kényszere mellé emeli a gyöngédséget vagy a radikalizmust: „és ha mégis kigombolnám / ezt az ógörög nyarat", vagy: „világ hátába áll az ősz úgy várlak a klitorisz falán / ideges fény". A vonal elmosódása, a tengely megtörése és a kriptogramma mozgása (mely a kiugratás révén válik érzékelhetővé) lehetőséget teremt egy-egy privát tengely vagy tengelyelmosódás megalkotására is, így a vers materialitása, anyagisága is kiemelt szerephez jut. A kriptogrammaszerű szerkesztésmód ősvariánsait a császárkori latin költészetben találjuk meg: a technopaegnionok világában, például Ausoniusnál vagy Publius Porfyrius Optatianusnál.

A Miyazaki-váz egy latin Senecamondat szentenciájával indul (Vita nihil aliud quam ad mortem iter est), és ez adja egy speciális mágikus négyzet vízszintes oldalhosszát. Az élet nem más, mint a halálhoz vezető út: az út metaforizálódása az olvasás útja mellett a kötet dimenzióit is az emberi létszorongatottság költői térképészete felé tágítja. Miyazaki Hajao japán cross-over (azaz a felnőtt és a gyermek világa közti azonosságokra építő) rajzfilmkészítő megidézése ezt a kijelölt szabályos teret hatványozottan orientális-meditatív elemekkel rendezi be: a vers így egy kis területű japán varázskertté alakul át, melynek minden eleme tudatos kompozíció emlékét őrzi, így jelentőségteljes jelentéshordozó is egyben. Ez a térarchitektúra a mese mint potenciális elbeszélés lélektani-asszociatív háttérmintázataira kíváncsi. A megidézés erejében újrakonstruálható egész potencialitása azonnal behozza a képbe a privátot is, és újra a kreatív részvételnél vagyunk. Az emlékezés materiális fogódzóira figyelmeztet mindez: szó és kép összjátékára egy egyszerre rekonstruáló és ugyanakkor újrateremtő folyamatban.

A mese-szekció fontos motívuma lesz a fonál vagy a szétszálazódás: a tengelyek görbülni kezdenek a térben, a szilárdság elvesztése gyöngyfüzérek sorozatára kezd emlékeztetni.

A kiemelt én-pozíció hangsúlyossága az arckép-játék témáját Alessandro Baricco nyomán kibontó sorozatban is erős marad: az első szöveg azonnal a *Selfie 1* címet viseli, melynek kiemelt vezérsora a demoncleaner szót adja ki; ez egy konkrét Kyuss-dalt is megidéz, amire már a John Garcia-mottó is utal. A „kazuális káosz" szövegtere megalkotásának indoklása annak a belátásában történik meg, hogy a költő azt az emberi létesszencia azonosító jegyévé teszi. Kép, zene és szöveg speciális hármassága hozza létre azt a verstestet, mely ismét konkrét fiziológiai megalkotottságot is sejtet, amikor a szöveg genezisét erős testi dimenziókkal látja el, mintegy

Vályú

szexualizálva mind az alkotói, mind a befogadói folyamat elemeit: „álmodban valaki magokkal altat el / ébredés előtt reménytelen arccal beleélvez a versbe".

A materialitás felfokozott tudatosítása a szöveg konkrét alakulásán túli dimenziókba is elvezet, melyet a véletlen és a kiszámíthatatlanság, ha tetszik, a kiolvasható káosz generál. „Nyomomból a nyelv ráncos bohóca iszik" – olvashatjuk egy Tarkovszkij-hommage-ban. A nyelvet mégsem foghatjuk fel bohócként, ahogy az alkotó nyelvi bohóckodását is kisajátította a posztmodern. A kiöregedett, lestrapált bohóc nem virgonc szórakoztató többé, sokkal inkább sérült és szánalmas figura, aki az egzaktnak látszó, célirányos nyomokra hagyatkozik.

A műtárgyszerűen megalkotott kötet fontos grafikai eleme a fekete-fehér ellentéte, mely természetesen itt is túllép a szokásos materialitás (fehér lapon fekete írás) dimenzióin. A fekete oldalak a leginkább interaktívak és provokatívak: itt valóban van konkrét megfejtés, ha úgy tetszik, poén is (*A valódi képzelőerő*, *Mária dala* stb.), ugyanakkor azt sem szabad feledni, hogy a szöveg további műveletekre is nyitott marad, azaz végeredményben szerencsésen „megfejthetetlen".

A zene mint dimenzió lappangva folyamatosan jelen van, de a postludium ciklusban dominánssá válik: a *Trois preludes* Debussy három prelűdjét állítja fókuszba, először a *Preludes* 7. darabját (*Ce qu'a vu le vent d'ouest*), mely (stílszerűen, hiszen a nyugati szél mesés, konkrétan anderseni karakterét tematizálja) a borzoló arpeggiótól halad a disszonanciák felé. Magolcsy megszövegesíti a lírai-impresszionista hangulatot („majd az a szél a gesztenyés felől idehord / vándorkövek fürdése a hajnal"), miközben leképezi ugyanezt a zenei mozgást. A *La sérénade interrompue*, a *Preludes* első könyvének 9. darabja egy megszakított szerenád pszichogrammája lesz, miközben a szerelmi szókincs zavarig kiélezett terhelespróbája és kifigurázása is lezajlik („polipjárásodba bolondul a szerelem igehordája / és émelyeg"), a *La terrasse des audiences du clair de lune* holdfényromantikája is megkapja a magáét: a kozmikus dimenzióba ágyazott lét mintha önnön koporsójába kényszerülne, akárcsak a szó, mely nem más, mint „szarkofág". A holdfény ebben az értelemben transzformálódik át kozmikus hangulattá és a szöveg is a csillagok független, kaotikus, átláthatatlan, de fantáziával képpé kiegészíthető létmódját veszi fel: „mint önmaga újholdlebenyén az ember s a csillagok / lítium napfogdák nemezise". *A két madrigál* alcímű *Ikrek a jászolban* a kanonikus történet megkettőzésével, tükörpozíciójával kísérletezik (és finoman rájátszik a kötet címére is): a megváltó ikerítése egy reneszánsz világi műfajban valósul meg. A Fibonacci-szekvenciák szerepe és jelentősége a zenei harmonisztikában és szerkesztésmódban népszerű téma: Lendvai Ernő például Bartóknál dekódolja hatékony organikus szerkesztésmódként a természetes növekedés törvényeit. Magolcsay Nagy *Fibonacci szekvenciák* című költeménye mintha ezt a bartóki kozmoszgenezist imitálná. A *Postludium* zenei fogalmak szóródása (rekviem, vemhes oktáv, gregorián, gospel) és a párkapcsolati dinamika mentén szerveződő iránykijelölő szimultán költemény. A kiemelt sorok egybeolvasása Cselényi László szólamszálazós technikáit idézheti, s lényegében a vezérfonal, illetve

a vezérvonal szerepét immár a vezérszólammá összesűrűsödő szövegtömb veszi át. Az „én vagyok a megtestesült logográfia” eszkatologikus túldimenzionáltságát a köznyelvi társalgás banális elemeinek beemelése ellenpontozza.

A *második ismeretlen* eleven kihívás marad minden olvasó számára. Olyan kötet, melyet mindenkinek a lehető legszemélyesebbre kell formálnia ahhoz, hogy a szövegpotenciál materialitásából megalkossa azt a költészetet, melyre éppen igénye van.

(Magolcsay Nagy Gábor: második ismeretlen. AmbrooBook Kiadó, Budapest, 2015, 72 oldal)

Harmónia

FORGÁCH KINGA

POÉTIKAI MOTÍVUM-TRANSZPONÁLÁS

MARNO JÁNOS *HIDEGHULLÁM* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Marno János új kötetében a sajátos nyelvi játékok és a költői képek egymásba fonódva, elválaszthatatlanul összekapcsolódva alkotnak textúrát. A *Hideghullám* versei nem különálló alkotások, hanem egy komplex versszövetet hoznak létre, melyben emlékdarabkák, metaforák vándorolnak egyik szövegből a másikba. A metódus a zenei művek felépítésére emlékeztet: a komponálás során egy-egy motívumból bomlik ki a következő gondolat, s az egyes képek újabb és újabb jelentésárnyalatokkal bővülnek.

A *Hideghullám,* amely kilenc ciklusba rendezve több mint száztíz verset tartalmaz, a 2015-ös könyvhét alkalmából a Magvető Kiadó gondozásában látott napvilágot – e megjelenés által Marno János eddig méltatlanul elhanyagolt életműve végre tágabb körű ismertségre tehet szert.

A költő lírai világa az emlékezésen alapszik: „emlékezetem ilyenkor egy / rég kihalt temetőre emlékeztet, amelyről valami okból meg- / feledkeztek a munkagépek. Több évtized múltán is majd ez / a temető lesz a sétaterem, lábadozásom sokáig titkos – mert / éjszakai – porondja, ahol bátran elhagyhatom magam" (18.). A legtöbb versben egy-egy gyerekkori emlékmag bomlik ki, melyet körbeölel egy asszociációs és egy önreflexív réteg: a jelenben írott múlt újraélése az emlékezés bizonytalanságával keveredik. Nincs ebben semmi nosztalgia. Egy egész leélt élet rejtőzik a tárgyilagosnak tűnő mondatok könyörtelen szókimondása mögött.

Nehéz a versekből idézeteket kiragadni, hiszen minden költemény és voltaképpen az egész kötet egy szövegfolyam. A képek, a szavak és olykor még a szótagok is átívelnek, áthajlanak a sorok fölött. Bármely idézet csak egy, a folyamból, a textusból kivágott élettelen, hiányos csonk marad, a teljes megértéshez az egész kell.

Van ebben a lírában némi filmszerűség („Embererdő. Fekszem, kilencévesen / alulnézetből" – 29.), nagy jelentősége van a látószögeknek, a nézőpontnak. Nem belülről, hanem kívülről, egy kamera szemszögéből vizsgálja saját múltját a lírai én: „Egyszer megláttam magam az utcán / menni, sápadtan, űzötten és / kétségbeesetten" (25.). Ehhez kapcsolódik egyfajta külső hang, egy kommentár, amely reflektál az adott emlékképre vagy az írás mechanizmusára, s teszi ezt az élőbeszédszerűség hangján. „Most hirtelen nem tudom hol tartottam. / Megvan. Eltemet aki eltemet" (27.). Ez a fajta írástechnika kiválthatna némi elidegenítő hatást, de ez mégsem mutatható ki;

az egyébként is szubjektív költészet ettől még személyesebbnek hat.

És mégis, van ebben a bensőséges költészetben valamiféle távolságtartás, mely a fekete humor higgadt, hidegvérű használatából fakad. A halál gondolata minden egyes versben jelen van, s ez az eszköz, ez a kegyetlen cinizmus az, ami a fájdalmat leplezni kívánja, s éppen ezáltal fedi fel azt legteljesebb mélységében: „Hajnalban ahelyett, hogy végeznék / magammal, kimegyek a konyhába / harapni valamit, teát főzni" (169).

A halál motívuma a legközpontibb témája ennek a kötetnek. „Nincs tárgyam a halálon túl, az meg téged, lévén halott, / mit érdekel" (85.) – írja Marno a *Szárazsirató* című versben. A családtagok, ismerősök halálának feldolgozása és a gyász kifejezése mellett a halálvárás képe is sokszor beférkőzik a versekbe. „Meg fogok halni, hajtogatom, hál'- / isten a feleségemen kívül ezt / nem hallja senki" (158.). A költő különleges nyelvhasználata, a rafinált szójátékok, ismétlések és ellentmondások segítenek elmosni, elferdíteni a lét és nemlét határait. Irónia van a fájdalom kifejezésében, és fájdalom az irónia alkalmazásában. „Mire anyám száz lett, én kilettem, / s mivel ő már rég nincs, nála / megbújhatok" (93.).

Marno leginkább úgy éri el ezt a hatást, hogy az egzisztenciális kérdések tárgyalását a lehető leghétköznapibb, legkisszerűbb jelenetekbe építi bele. Ez a fajta hatásmechanizmus leginkább a *Kollapszus a kínainál* című ciklus jellemzője, de más versekben is gyakran előfordul. Ez a költői eljárásmód kikerül mindenféle érzelgősséget és giccset, helyette a nyelv által élveboncolja, föltépi a valóságot: „Nyersen szeretem forgatni hosszan / a szavakat magamban, fölnyársalni" (49.). Marno János költészete ezáltal eltörli még a didaxis lehetőségét is. Rideg tények, irónia és némi önkritika segítségével rejti el érzelmei tárgyát. „Ballisztika. A tárgyra célozni / biztos kudarc. Elsiklatni felette / tekintetünket, vagy kvázi mellette, / az már imponálhat a közönségnek." (177.)

A halál mellett központi téma még az őrület, a félelem, a családtörténet, és meghatározó az agyag, agyagosodás metaforája is. Marno egy egész versciklust (*Edényleletek*) szán ennek a motívumnak, hogy kibontsa, majd újabb és újabb jelentésrétegekkel bővítse ezt a képet. „A gyomrom kezd előbb agyagosodni, / vagy lejjebb a hasam, a lágyékom / fölött, aztán az egész mellkasom, / az a legdöbbentőbb, s azután telnek meg / lassan a végtagok." (69.) A por, az agyag, a föld világa rímel a halál és a pusztulás témájára, de összekapcsolódik a megkövesedett, átírhatatlan múlttal is, melyet régészként lehet vizsgálgatni: „Mintha időközben / elástam volna őket mind, az emlékezetem / konyhakertjében" (75.).

A *Hideghullám* verseinek tehát közös a táptalaja: a végesség gondolata élteti ezeket a szövegeket. Marno kutat, keres és mélyre ás abban a bizonyos konyhakertben, s a megtalált emlékdarabokból építi föl verseit. Különleges költői világ ez, melyben minden mindennel összefügg, s ahol a motívumok jelentésárnyalatai egymást bővítve, kiegészítve valami megbonthatatlan egészet hoznak létre.

(Marno János: Hideghullám. Magvető, Budapest, 2015, 185 oldal, 2990 Ft)

GYÜRKY KATALIN

ASZTRÁLTESTEK BOLYONGÁSA

BOGDAN WOJDOWSKI *A HOLTAKNAK VETETT KENYÉR* ÉS IGOR OSTACHOWICZ *ŰZÖTT LELKEK ÉJSZAKÁJA* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Írásomban két, műfaját és stílusát tekintve egymástól eltérő, tematikáját – a varsói gettó „örökségéből" fakadó tematikát – illetően viszont megdöbbentő hasonlóságokat és egyezéseket mutató lengyel regény összehasonlító elemzésére vállalkozom. A műfaji különbség a keletkezési körülményekből, a keletkezés eltérő időpontjából fakad: abból a jó négy évtizednyi időintervallumból, amely a két alkotás megírása között eltelt. Mert amíg Bogdan Wojdowski 1971-es *A holtaknak vetett kenyér* című műve a gettót vagy a lágert megjárt, az ottani borzalmakat személyesen átélő alkotók műveinek sorába illeszkedik, ennek a tényirodalomnak az egyik kiváló darabja (Wojdowski, hasonlóan Kertész Imréhez, a *Sorstalanság* szerzőjéhez, személyes élményeiből táplálkozva írt), addig Igor Ostachowicz már egy új írónemzedék tagjaként, „csak" történelemként tekint vissza arra, ami a varsói gettóban történt, és 2014-es művében, az *Űzött lelkek éjszakájá*ban a mai kor kívánalmainak megfelelően, egy science fictionbe hajló történet keretében, igen sajátos módon próbálja feldolgozni a máig feldolgozatlan és feldolgozhatatlan II. világháborús traumát.

A tényirodalom és a science fiction azonban ugyanazokat a rendkívül összetett kérdéseket járja körül: a gettóba kényszerített zsidó sors továbbélési, továbbviteli lehetőségeit, a lét és nemlét határán való tartózkodást, vagyis – Wojdowski szavaival – a „mezítlábas csontvázak táncának" (304.) minden egyes lépését.

Bogdan Wojdowski az erősen önéletrajzi ihletésű regényében – amelyben a főszereplő, Dawid az 1930-as születésű szerző tíz-tizenkét éves alteregójának tekinthető – egy minden szempontból köztes térben, a varsói gettóban ábrázolja, hogy az élet hogyan változik pokollá, hogy a lét hogyan csap át nemlétbe: regényének cselekménye 1940 őszén kezdődik, amikor bezárják a varsói gettót, és 1942 nyarán, a gettóból a treblinkai vagy majdaneki lágerbe történő deportálással zárul. A normális városi élet és a haláltábor között

elhelyezkedő gettóban Wojdowski jelenetekre, s korántsem lineáris elbeszélői technikára épülő regénye koncentrikus körökben ábrázolja a nemlétbe fordulás állomásait és tematikai egységeit. Minden egyes egység a még jelentéktelennek tűnő, a létet még alig befolyásoló szankció, rendszabály kis köréből indul, majd terjed és tágul egyre nagyobbá, s juttatja el a gettó lakóit – ilyen vagy olyan módon – a létezés határára.

Ilyen egyre jobban táguló koncentrikus kör a műben a zsidóknak az attribútumaiktól való megfosztása, s helyettük más, a németek által a zsidókra vonatkoztatott, rájuk erőszakolt attribútumok életbe léptetése. Az, hogy Dawid nagyapjának levágják a szakállát, hogy a tábori csendőrök a család lakásában épp akkor tartanak razziát, amikor a zsidók az egyik legfontosabb ünnepüket, a purimot ülik, amely ünnep arról szól, hogy „mindenki arra vár, hogy megmeneküljön" (45.), a zsidó lét, a zsidó identitás tudatos, egyre szélesebb körű elvétele mellett azt is szolgálja, hogy ettől kezdve a németek határozzák, határozhassák meg, ki számít zsidónak. A megkülönböztetésükre szolgáló sárga csillagos karszalag viselésének kötelezővé tételét, amely a németek szerint „ismertetőjel volt, a létezést igazolta, még az iratoknál is fontosabbnak tartották" (61.), egy még durvább, már nyíltan rasszista módszer követi: az, amikor a németek tudományos alapon szabják meg, hány centis orrtól, a szem milyen görbületétől, a fül milyen állásától számít valaki zsidónak.

Az identitásmegvonás mellett a másik fontos, legalább ennyire fajsúlyos nemlétbe sodrás a gettólakók folyamatos, egyre nagyobb mértékű kiéheztetése. Amikor a karszalag viseléséért „cserébe" járó fejadagok egyre kisebbekké váltak, az emberek itt az éhségtől „elevenen változtak döggé" (113.), ahogy a gettóorvos mondja, asztráltestekké. „Rájuk rakta az éhezés a maga piszkos maszkjait, öreges grimasz torzította el az arcukat, kirepedezett bőrüket barázdálta. Hunyorogtak a szemek, elvakítva a naptól, a gennyedző szemhéjak görcsösen rezegtek, arckifejezésük ettől rafinált lett, kegyetlen és ravasz mosolyra emlékeztetett." (108.)

Az éhezéstől (is) a nemlét felé sodródó zsidók egyetlen menekülőútja „odaát", a „túloldalon" van, a gettó falain túl, ahová kiszökve szerezhetnek némi élelmet. A zsákmányszerző körútra leggyakrabban a kisfiút, Dawidot küldik, akiben él még az egészséges életösztön: „Amikor a túloldalon van, mindig vesz magának külön negyed kiló kenyeret, és titokban megeszi, egyedül, mert azt a negyed kilót magának veszi, erről nem szól senkinek; miután kimegy a boltból, behúzódik a legközelebbi kapualjba, pár falat az egész, le is nyelte, de erről hallgat; szégyenkezve tömi magába, lehunyja a szemét, és hagyja, hogy bűnös gyönyörűséggel töltse el a telítettség érzése" (224.).

Wojdowski regénye kiválóan érzékelteti, mennyire nem véletlen, hogy élelmiszert csempészni a háromgenerációs család épp a kisfiút, a legkisebb családtagot küldi, aki – látjuk – van elég leleményes ahhoz, hogy esetleg tovább éljen, mint a többi, gettón belül maradt családtagja. A zsidók identitásmegvonáson és éheztetésen keresztüli nemlétbe taszítása minden családtag számára egyértelmű ugyan, mindenki tisztában van vele, hogy mit művelnek a németek, Wojdowski mégis – a zsidó sors, a lehetséges túlélés, továbbélés szempontjából – ezt az egyér-

telmű tényt is egyre bővülő koncentrikus körben, egyre élesebbé váló konfliktushelyzetekben, generációs problémaként tárgyalja.

A történet előrehaladtával egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés, hogy mégis, milyen úton-módon lehetne túlélni ezt a borzalmat. A túlélési stratégia minden nemzedéknél más és más. A fiatal felnőttek generációjához tartozó Naumot például a bosszúvágy hajtja, élteti: „– Az a remény tart életben, hogy bosszút állok. Szemet szemért, fogat fogért. […] Az embernek joga van élni anélkül, hogy igaza lenne. Tagadjanak meg tőlem minden jogot, találjanak ki nem egy, hanem száz tébolyodott Hitlert, mindegyiket disznósörtével a fején és rühes bajuszkával az orra alatt, robbantsanak ki nem egy, hanem száz háborút, tagadja meg tőlem a létezéshez való jogot az egész világ a németekkel együtt, akkor sem nyugszom bele ebbe! […] Köpök Németországra. Ami történik, az már minden határon túlmegy, és nem fogok engedelmesen ülni, mint Jónás Ninive mellett, a töklevél árnyékában, békésen várva, hogy az Úr szíveskedjék férget rendelni az okulásomra, hogy megismerjem a sorsom teljes nyomorúságát. […] – Mint embert engem is megillet a bosszú joga" (259.). „– Bosszú, erről nem mondhat le az ember – csatlakozott hozzá Uri" (260.).

Ám a legidősebb generációt képviselő nagyapának erről teljesen más a véleménye. Ő az, aki a regényben a gettósítás miatt teljesen új értelmet ad Jónás és Ninive történetének, ő az, aki a gettó falának építését Bábel tornyának építésével azonosítja, és jól – életkoránál fogva minden családtagjánál sokkal jobban – ismeri a zsidó lelkületet. Ezért a következőre figyelmezteti a bosszúszomjas fiatalabb rokonait és hitsorsosait:

„– A zsidó képtelen a bosszúra. Nem tud haragot gerjeszteni magában. Fellobban, kialszik. Kis tűz, nagy füst. Nézzétek a németeket, hideg gyűlölettel és sietség nélkül csinálnak mindent. Ti meg abban bíztok, hogy majd megvéd benneteket az a forró szívetek? Gyerekek, gyerekek… Gyermekeim, unokáim, hallotok-e engem? Mindig is így volt, mindig is így lesz. […] A gyenge a hitben és a szívében lévő félelemben kereshet védelmet, azt kell őriznie. Az erősek teremtsenek rendet, és léptessék életbe a törvényt. A gyenge ne merészeljen védekezni, kiállni az igazság mellett, mert ettől csak csorbát szenved az igazság" (260–261.). „Nehezebb meghalni káromlásban, mint imával a szánkon, alázatban" (262.).

S mivel a nagyapa ismeri a zsidó mentalitást, s tudja, hogy a gyenge ember védekezésével az igazság, a zsidó igazság csorbulna, vagyis tudja, hogy a német erővel szemben zsidóként nem lehet túlélni a gettót és ezt a háborút, ő az, aki meglepő, ám a fenti okfejtéséből adódóan érthető, adekvát megoldást, túlélési, továbbélési stratégiát javasol az unokájának: „Most már itt az idő, itt az idő – suttogta. – Itt nem marad életben senki. Dawid, felejtsd el, hogy zsidó vagy. El kell felejtened ahhoz, hogy élhess. Hallasz engem, Dawid? Élj… élj, mint a veszett kutya, rohanj a szántóföldeken. […] Élj, hogy menekülhess. Menekülni, élni és menekülni. Ha szidják a zsidókat, hallgass. Ha gúnyt űznek a zsidókból, hallgass. Csukd be a szemed és a füled mindenre. Felejtsd el, ki vagy, ki az apád és az anyád. Felejtsd el, kik voltak a nagyszüleid. A szemed se rebbenjen, ha meglátod a szeretteidet, amint a gö-

dörhöz hajtják őket. Fordulj el, és menj onnan" (263–264.).

A másik mű, az Ostachowicz-féle *Űzött lelkek éjszakája* szempontjából azonban nem csak az a lényeg, hogy Dawid a Wojdowski-regény végén valóban elmenekül a „túloldalra", s a túlélése érdekében megtagadja zsidóságát, miközben arról sincs tudomása, hogy a szüleivel vajon Majdanekben vagy Treblinkában végeztek-e. Mert az Ostachowicz-regény elsősorban nem Dawid történetének folytatásaként, hanem a Wojdowski-mű utolsó jelenetének folytatásaként értelmezhető: „Útközben Dawid hallotta, amint suttogva beszéltek arról, hogy maradtak még rabok az Egyenes utcában, és sikerült jól elrejtőzniük" (455.).

Mintha Ostachowicz a sci-finek, helyenként horrornak is beillő történetében ezeknek az 1942-ben a transzport elől a pincébe rejtőző, a lét és a nemlét határán mozgó „űzött lelkeknek" a történetét szőné tovább, úgy, hogy közben névtelen főhőse és – főleg – a főhőse barátnője, Gebe szintén a lét és nemlét határán tartózkodik. A főhős magával az életmódjával képviseli ezt a köztes állapotot: a diplomás fiatalember az élhetetlen fiatalok népes táborába tartozik. Nem érdekli a diplomája, nem érdekli a végzettsége, nincs életcélja, alkalmi kőműves munkákból tartja fenn magát, sodródik, s megdöbbentő módon élete egyetlen biztos pontja az anorexiás, betegsége miatt végképp a létezés határait súroló barátnője, aki az éhezésével már önmagában kontinuitást képez Wojdowski azon hőseivel, akiknek éhező asztráltestekként sikerült a transzport elől elrejtőzniük. Ráadásul az önkényes önéheztetés Gebe részéről nem is annyira önkényes, ha tudjuk, hogy ő maga is zsidó származású, s hogy az éhség belőle is ugyanolyan – hol agresszív, hol pedig teljesen enervált – viselkedésmódokat vált ki, mint egykoron a felmenőiből.

A zsidó sorsot anorexia formájában továbbvivő barátnőjével az oldalán a főhős egyszer csak azzal szembesül, hogy „ott, a föld alatt, zsidók laknak" (7.), vagyis hogy a pincéjük valamiféle félig élő, félig halott kísértetlelkek otthonává vált. S a főhős elhatározza, hogy tesz egy „kirándulást" a pincébe, s megtudja, hogyan kerültek ezek a lények oda.

A pincébe leereszkedve ugyanúgy egy többgenerációs zsidó családot talál, mint amilyen Wojdowski regényében szerepelt: „Egy kis földbe vájt barlang. Bár, lehet, hogy a barlang túl nagy szó, inkább egy apró föld alatti szoba. Meglepő módon egy villanykörte lóg a plafonról, a lány meghúzza a láncnál fogva, és felgyullad a villany. Micsoda toprongyok! A pasi eszméletlen sovány, nagyjából egymagas velem, szakadt viharkabátot visel, barátságtalanul néz, a lánynak viszont kedves pofija van, de rettenetesen szomorú, lyukas ujjú kiskabátban van. Csak egy idő után veszem észre, amikor a szemem már hozzászokott a fényhez, hogy olyan a bőrük meg a testük, mint egy horrorfilmben. Meg kéne kérdeznem: »Ti halottak vagytok, vagy mi van?« De nem kérdezem meg. Hülyén jönne ki" (57.).

Az első találkozás után a főhős még inkább meg szeretné érteni, hogy kik ezek a félig élő, félig holt alakok, miért bolyonganak a föld alatt, mi a céljuk ezzel, ezért nem nyugszik, újra visszamegy hozzájuk a pincébe, kérdezősködni. A lány – akit zsidó nevén eredetileg Ráhelnek hívnak, s mintha a Wojdowski-

regény Dawidjának sorsát másolná azzal, hogy a nevét s ezáltal a zsidóságát megtagadva azt kéri, hogy Récselnek szólítsák –, valamint a Wojdowski-mű nagypapájának bölcsességével megáldott, kapitányi rangú Apu-K kezdetben ugyan elég barátságtalanok a főhőssel, mégis sok mindenre választ adnak. Egyfelől, a főhős általuk, az ő létezésük által döbben rá arra, hogy Varsó ennyi évtized elteltével sem más, mint egy nagy gettó, hogy egy „egész föld alatti várost" (83.) képeznek az itt maradt, űzött lelkek. Ám ennél is lényegesebb, hogy mit csinálnak még mindig itt. Récsel erre így válaszol: „– Mindenki mást. Varsó alatt csak azok maradtak, akikkel nem stimmel valami, a legtöbbjük sokkot kapott. Nem bírják

Ilka

összeszedni magukat, egyesek megharagudtak Istenre, képtelenek továbblépni, mások félnek, hogy micsoda borzalom, nem értenek mindent, vagy ami még rosszabb, meg kell bocsátaniuk. Olyanok is akadnak, akik a rendőrségnél vagy a Sonderkommandóban dolgoztak, nekik megint más okaik vannak, de így vagy úgy, mindenki itt ragadt. Várnak, hogy elteljen egy kis idő" (87.).

A lét és nemlét határán itt ragadt hősök itt maradásának okait felsorolva, megdöbbentő módon mintha valóban a Wojdowski-regény utolsó oldalain szereplő, a transzport elől elrejtőző zsidók elevenednének meg előttünk az Ostachowicz-műben is. Naum és Uri, akik megharagudtak az Istenükre, mert mégsem tudtak bosszút állni a németeken, a németekkel összejátszó, spiclinek tartott Kalman Drabik, a félelmében irracionális cselekedetekre képes idős asszony, Zelda. S most, jó néhány évtized elteltével – Ostachowicz fantáziájának köszönhetően – mintha ők, ők is kedvet kapnának ahhoz, hogy Récselékkel együtt átjöjjenek a „túloldalra", megnézzék, mi van a pincén túl, „odaát." S amikor átjönnek, az, hogy Récselnek a XXI. századi villamos meglepetést okoz, hisz ő másfajta villamosokhoz volt szokva, teljesen ártatlan dolog ahhoz képest, ami Varsó utcáján, bevásárlóközpontjaiban éri őket. Mert a történet ezen pontján Ostachowicz – kora problémáira igen érzékeny íróként – még ha egy sci-fi formájában is, de érezteti velünk, hogy nemcsak az űzött asztráltestek élnek tovább. Tovább élnek a nácik is, akik neonáci vagy szkinhed csoportokba verődve járják Varsó utcáit, s csak arra várnak, hogy lecsaphassanak a búvóhelyüket elhagyó Récselékre. Geci Gonosz, Hitler(!), Bolo és Beles tehát szintén a továbbélést szimbolizálja: a kegyetlenség, a rasszizmus, a náci gyűlölet továbbélését. S a bölcs Apu-K tudja, hogy bizony van is mitől félniük, ha ezen a napon és ezen az éjszakán át mernek jönni a „túloldalra", és a plázában vagy a város más részein bolyongva találkoznak a neonáci bandákkal: „Lehangol az idő. Egyesek elő sem másznak a sírból, főleg, ha az elég kényelmes. Vannak, akik sírnak, nyögnek, dalokat dudorásznak. Van egypár olyan figura is, akik ijesztgetnek. A különösen szentimentálisak meglátogatják kedvenc helyeiket, a többség viszont csak céltalanul kóvályog, és kivárja, hogy elmúljék a természetellenes feltámadás, és visszaessen a jól megszokott letargiába. Ez az éjszaka azonban hatalmas veszélyt hordoz magában, mert amíg élünk, meg lehet minket ölni. Ez alkalommal örökre. Ha ezen az éjszakán megölsz egy hullát, az örökre eltűnik a világról, szertefoszlik a múltban, a jelenben és a jövőben. […] A normális halál azt jelenti, hogy megállsz a jelenben – stop, nincs tovább. De abban a világban, amelynek az is része, ami mögötted van, tovább létezel. Ha valaki ezen az éjszakán öl meg egy hullát, az olyan…

– Mintha törölnéd a biztonsági mentést – fejeztem be egy felvilágosító metaforával, de a kapitány nem vágta.

– Hát, hogy teljesen véged van – mondta idegesen" (237.).

A neonáci eszmékkel telítődött világban, Varsóban, az Ostachowicz-regényben szereplő Apu-K szavai ugyan több mint megfontolandók, de Wojdowski regényével együtt, egyszerre olvasva még valami felmerül az emberben. Az, hogy zsidóként, a XX., XXI. században nincs jó döntés. Nem jó, ha megfutamodsz, ha a gettóból úgy mész

át a „túloldalra”, hogy megtagadod a zsidóságodat – Wojdowskinál nemcsak Dawid választotta ezt az utat, hanem az író személyesen is ezt tette, és bele is halt: öngyilkos lett, mert nem bírt annak a terhével élni, hogy elhagyta a hitét. Nem jó, ha feladod, mert akkor mégy a transzporttal, a biztos halálba. S nem jó, ha se élő, se holtként tovább élsz, mert akkor egyszer csak tálcán kínálod magad a neonáciknak. Wojdowski és Ostachowicz felvázolták a lehetséges utakat, s szörnyű, hogy ezek mindegyike, így vagy úgy, de egytől egyig tragédiába torkollik.

(Bogdan Wojdowski: A holtaknak vetett kenyér. Park Kiadó, Budapest, 2014, 464 oldal, 3900 Ft; Igor Ostachovicz: Űzött lelkek éjszakája. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014, 264 oldal, 2600 Ft)

Szabad ember

SZERZŐINK

Berniczky Éva (1962): író, szerkesztő (Ungvár, Ukrajna); **Csehy Zoltán** (1973): költő, író, műfordító, kritikus, irodalomtörténész (Dunaszerdahely); **Csordás László** (1988): irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (Ungvár, Ukrajna); **Forgách Kinga** (1991): irodalomkritikus (Budapest, Magyarország); **Gyüre Lajos** (1931): költő (Kassa); **Gyürky Katalin** (1976): kritikus, irodalomtörténész, műfordító (Debrecen, Magyarország); **Kercsa Igor** (1943): író, műfordító (Ungvár, Ukrajna); **Kovács Eleonóra** (1989): író (Szalóka, Ukrajna); **Kulcsár Ferenc** (1949): költő, író, szerkesztő (Dunaszerdahely); **Lőrincz P. Gabriella** (1982): költő (Beregszász, Ukrajna); **Márton László** (1959): író, műfordító (Budapest, Magyarország); **Popovics Demeter** (1899–1968): ruszin hittantanár, író; **Pucher Bálint** (1989): irodalomkritikus (Pécs, Magyarország); **Shrek Tímea** (1989): író (Beregszász, Ukrajna); **Száz Pál** (1987): író, kritikus (Pered/Pozsony); **Vári Fábián László** (1951): költő, műfordító, kritikus, szerkesztő (Beregszász, Ukrajna)

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

Dunaszerdahely – Molnár-Könyv (Galántai út [Hypernova])
Komárom – Madách-könyvesbolt (Jókai utca / Jókaiho)
Érsekújvár – Kultúra Könyvesbolt (Mihály bástya 4. / Michalská bašta 4.)
Galánta – Molnár-Könyv (Fő utca 918/2. / Hlavná 918/2. [Univerzál])
Királyhelmec – Gerenyi Könyvesbolt (Fő utca 49. / Hlavná 49.)
Nagykapos – Magyar Könyvesbolt (Fő utca 21. / Hlavná 21.)
Nyitra – Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – Közép-európai Tanulmányok Kara. Konstantin Filozófus Egyetem (Drážovská 4.)
Pozsony – Pozsonyi Magyar Intézet (Védcölöp út 54. / Palisády 54.)
Somorja – Molnár-Könyv (Fő út 62. / Hlavná 62. [VÚB mellett])
Tornalja – Tompa Mihály Könyvesbolt (Béke utca 17. / Mierová 17.)

MAGYARORSZÁGON

Budapest – Írók Boltja (Andrássy út 45., 1061)

II.

KÖVETKEZŐ SZÁMUNKBAN

„Peter jól átgondolt mindent. Bár boszszantotta, hogy noha átkutatta az egész házat, sehol nem találta nagybátyja golyós puskáját, de azért azt nélkülözni tudta az ember. Végül is, a revolver lett volna a legjobb, de arra gondolni sem lehetett. Ján nagybácsinak feltehetően nem is volt, s ha véletlenül mégis, biztosan nagyon jól elrejtette, mint mindent, ami Petert az apjára és arra az egy évvel ezelőtti esetre emlékeztette volna. Mintha azt remélték volna, hogy egyszerű környezetváltozással és azzal, hogy a hallgatás falát emelik a szüleivel történtek köré, megszabadíthatják a kísérteties emléktől."

Dušan Mitana: *A héja*
(Tóth László fordítása)

„Szeptemberben lesz nyolcvan, életerős, még jól emlékszik mindenre, ugyanez már nem mondható el a férjéről. Három szélütés után egy ideje teljesen magánkívül van, kiszámíthatatlan, csupa meglepő dolgot művel. Tegnapelőtt megragadta az asszony kezét, és az ágyékához szorította, hadd érezze a váratlan merevedését. Ő elrántotta a kezét, és felkiáltott, hagyja már végre békén ezzel."

Richard Pupala: *Ludmila*
(Vályi Horváth Erika fordítása)

E SZÁMUNKBAN

„Június harmadik hetében járunk, annak is a vége felé, és itt vagyunk Tiszaréten, özvegy Katanics Mironné udvarán, ahol két fűrészbakra egy ajtó van fektetve, az ajtón ott hever a világhírű tiszadudvai vízihulla, a holttest mellett pedig ott áll Ölyvesiné, és a haját tépve sikoltozza: „Ez nem az én kislányom! Ez nem lehet az én kislányom!”
A többi jelenlevő befogja az orrát.”

Márton László:
Női holttesttel állunk szemben

„Tovább vittem Juditot Lumsorira. Beletelepedtünk az ásványvízzel megtöltött ezerliteres üstbe, alánk gyújtottak. Nem néztük meg a hőmérőt, olyan 45 fokos lehetett a víz. Amikor megelégeltük a forróságot, szédelegve másztunk ki belőle. Pár lépésre folyt a patak. Annak ellenére, hogy imbolyogva lépdeltünk a köveken, pillanatok alatt a közelébe jutottunk. A testünk fehéren párolgott. Ilyenkor bármi megtörténhet. Isten tudja, mivé változunk. Szinte hallottuk bőrünk sistergését, amikor elmerültünk a jeges csobogásban.”

Berniczky Éva:
Boszorkánykonyha retró

9 771336 508003 02

72 mm

165 mm